

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Випуск 11

Ужгород-2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:	Палінчак М.М. – д.політ.н., професор
Заст. гол. редактора:	Остапець Ю.О. – д.політ.н., професор
Відповідальний секретар:	Бокоч В.М. – к.політ.н., доцент
Члени редколегії:	Асланов С.А. – д.політ.н., професор
	Бебик В.М. – д.політ.н., професор
	Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор
	Вегеш М.М. – д.іст.н., професор
	Климончук В.Й. – д.політ.н., професор
	Круглашов А.М. – д.політ.н., професор
	Лемак В.В. – д.ю.н., професор
	Лендел М.О. – д.політ.н., професор
	Монолатій І.С. – д.політ.н., професор
	Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор
	Устич С.І. – д.соц.н., професор
	Примуш М.В. – д.політ.н., професор
	Романюк А.С. – д.політ.н., професор
	Стряпко А.Д. – к.політ.н., професор
	Черленяк І.І. – д.н. з держ. упр., професор
	Шандор Ф.Ф. – д.філос.н., професор
	Шуба О.В. – д.політ.н., професор
	Владіслав Дудінський – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Республіка)
	Іріна Дудінська – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Республіка)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 29.08.2017 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,

видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бачо Р.Й. МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	5
Кольцов В.М. ОПТИМАЛЬНА МОДЕЛЬ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЮ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЮ ВЛАДНИМИ СТРУКТУРАМИ В УКРАЇНІ ЯК УМОВА СУЧАСНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ.....	12
Марадик Н.В. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1993–2015 рр.).....	18
Naumkina S.M., Golka V.Ye. POLITICAL CROWDFUNDING IS ONE OF THE INNOVATIVE SOCIAL TECHNOLOGIES.....	25
Остапеч Ю.О., Шелемба М.М. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ.....	29
Примуш М.В. ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ.....	37

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Климочук В.Й. ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД.....	43
Маслов Ю.К. ДУХОВНІ АСПЕКТИ СОЛДАРИСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ГАРМОНІЇ МІЖ ЗАГАЛЬНИМ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИМ.....	48
Соснін О.В. ПРО ІННОВАЦІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ В ОСВІТІ.....	53
Tsoklan Artur. WHY DID NATO PERSIST AFTER THE END OF THE COLD WAR?.....	58

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бурдяк В.І. ТРУДНОЩІ АДАПТАЦІЇ БОЛГАРІЇ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄС.....	61
Кіш Є.Б. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ХХІ СТОЛІТТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД.....	67
Палінчак М.М., Стебляк Д.М. СПІВРОБІТНИЦТВО ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА УКРАЇНИ.....	74
Фісанов В.П. РОЗВИТОК ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ БРЕНДИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ).....	80

РОЗДІЛ 4

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Палінчак М.М. СТРУКТУРА РЕЛІГІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	86
Токар Маріан. ВИМУШЕНА ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗІТКНЕННЯ Й АДАПТАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕНТАЛЬНИХ КУЛЬТУР.....	90

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bacho R.I. MECHANISMS OF THE STATE REGULATION ON THE MARKETS OF NON-BANKING FINANCIAL SERVICES OF THE FOREIGN COUNTRIES.....	5
Koltsov V.M. THE OPTIMAL MODEL OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY POWER STRUCTURES IN UKRAINE AS A CONDITION FOR MODERN TRANSFORMATION.....	12
Maradyk N.V. PECULIARITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM IN THE CZECH REPUBLIC (1993–2015).....	18
Naumkina S.M., Golka V.Ye. POLITICAL CROWDFUNDING IS ONE OF THE INNOVATIVE SOCIAL TECHNOLOGIES.....	25
Ostapets Yu.O., Shelemba M.M. A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF PARTY SYSTEMS OF UKRAINE AND ROMANIA.....	29
Prymush M.V. THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES ON THE CONTEMPORARY TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE.....	37

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Klymonchuk V.I. POLITICAL PARTICIPATION AS INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL FREEDOMS.....	43
Maslov Yu.K. SPIRITUAL ASPECTS OF THE SOLIDARITY CONCEPTION OF THE STATE AS A HARMONY BETWEEN THE GENERAL AND THE INDIVIDUAL.....	48
Sosnin O.V. ON INFORMATION UPDATING IN EDUCATION.....	53
Tsoklan Artur. WHY DID NATO PERSIST AFTER THE END OF THE COLD WAR?.....	58

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Burdiak V.I. THE DIFFICULTIES OF ADAPTATION OF BULGARIA TO THE EU MEMBERSHIP.....	61
Kish Ye.B TRANS-BORDER COOPERATION IN XXI CENTURY: CONCEPTUAL ISSUES.....	67
Palinchak M.M., Steblak D.M. THE COOPERATION OF VISEGRAD GROUP AND UKRAINE.....	74
Fisanov V.P. DEVELOPMENT OF THE CROSS-BORDER COOPERATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S COURSE TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION (FOR EXAMPLE BRANDING STRATEGY OF UKRAINE).....	80

SECTION 4

ETHNOPOLITOLOGY AND ETHNOPOLITICAL SCIENCE

Palinchak M.M. STRUCTURE OF RELIGIOUS SOCIETY IN UKRAINE.....	86
Tokar Marian. FORCED INTERNAL MIGRATION IN UKRAINE: PROBLEMS OF COLLISION AND ADAPTATION OF REGIONAL MENTAL CULTURES.....	90

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

MECHANISMS OF THE STATE REGULATION ON THE MARKETS OF NON-BANKING FINANCIAL SERVICES OF THE FOREIGN COUNTRIES

Бачо Р.Й.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті розглянуто існуючі моделі державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, серед яких виділено інституціональну, функціональну, інтегровану та модель нагляду за двома завданнями (Twin Peaks). Відсутність оптимальної моделі організації регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг пов'язано зі складністю оптимального поєднання мікро- та макропруденційного регулювання і захисту прав споживачів в системі органів регулювання чи шляхом створення мегарегулятора. Аналіз результатів досліджень, присвячених оцінці вибору системи державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, свідчить про неможливість застосування уніфікованих підходів у розробці державами системи регулювання цих ринків.

Ключові слова: макро- та мікропруденційне регулювання, захист прав споживачів, мегарегулятор, секторальний нагляд, ринки небанківських фінансових послуг.

В статье рассмотрены существующие модели государственного регулирования рынков небанковских финансовых услуг, среди которых выделены институциональная, функциональная, интегрированная модели и модель надзора за двумя задачами (Twin Peaks). Отсутствие оптимальной модели организации регулирования и надзора за рынками финансовые услуги связаны со сложностью оптимального объединения микро- и макропруденционного регулирования и защиты прав потребителей в системе органов регулирования. Анализ результатов исследований, посвященных оценке выбора системы государственного регулирования рынков небанковских финансовых услуг, свидетельствует о невозможности применения унифицированных подходов при разработке государствами системы регулирования этих рынков.

Ключевые слова: макро- и микропруденционное регулирование, защита прав потребителей, мегарегулятор, секторальный надзор, рынки небанковских финансовых услуг.

The article examines the existing models of state regulation of non-banking financial services markets, including institutional, functional, integrated models and the Twin Peaks model. The lack of an optimal model for regulating and supervising markets financial services are associated with the complexity of the optimal integration of micro- and macro-regulatory regulation and consumer protection in the regulatory system. Analysis of the results of studies on the evaluation of the choice of the system of state regulation of the markets for non-banking financial services demonstrates the impossibility of applying unified approaches in the development of regulatory systems for these markets by states.

Key words: macro- and microprudential regulation, consumer rights protection, mega-regulator, sectorial supervision, non-banking financial services markets.

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. вказала на існування суттєвих недоліків державного регулювання, в тому числі і на ринках небанківських фінансових послуг держави. Одним із таких недоліків вважають відсутність єдності в проведенні макро- та мікропруденційних політик. Актуалізується питання дослідження шляхів реформування системи регулювання ринків фінансових ринків у розвинених країнах через вибір Україною євроінтеграційного вектору розвитку. Аналіз існуючих моделей державного регулювання ринків фінансових послуг у розвинених країнах дозволить на національному

рівні впровадити кращий досвід щодо напрямів удосконалення діючої системи державного регулювання ринків фінансових послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню шляхів реформування вітчизняної системи регулювання ринків фінансових послуг присвячені праці О. Барановського, Н. Внукової, В. Гончаренка, О. Вовчак, О. Залетова, А. Оленчика, І. Соскіна та ін. Питанню дослідження діючих систем державного регулювання в країнах Європи присвячені наукові розробки вітчизняних науковців В. Базилевича, О. Барановського, В. Внукової, А. Хорунжого, а також зарубіжних – С. Гудхарта

С. Ингвеса, Ч. Лентнера, Е. Ніера Д. Тсомокоса та ін. Аналіз робіт наведених вище науковців дозволяє зробити висновок про недостатнє дослідження даного питання, враховуючи останні зміни, що відбуваються в системі державного регулювання ринків фінансових послуг більшості країн-членів ЄС.

Метою статті є систематизація існуючих моделей державного регулювання на ринках фінансових послуг із точки зору проведення макро- та мікропруденційної політики.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено в наукових працях [4; 2; 6], одним із способів регулювання є державне регулювання. Воно відіграє важливе значення в становленні та стійкому розвитку ринку небанківських фінансових послуг. Адже державне регулювання становить собою створення державною рамкових умов для функціонування ринку, в межах яких його суб'єкти вільні в прийнятті своїх управлінських рішень [7, с. 139].

Державне регулювання на ринку НФП включає в себе пруденційний нагляд та нагляд за дотриманням правил здійснення господарської діяльності. Метою здійснення пруденційного нагляду є забезпечення надійності та фінансової стійкості професійних учасників а також недопущення появи чи нівелювання системних ризиків. На думку фахівців Світового Банку, пруденційний нагляд спрямований на недопущення викривлення ринкової інформації [18]. Нагляд за дотриманням господарської діяльності, тобто регулювання, ставить своєю метою підтримку конкуренції на ринку та захист прав споживачів фінансових послуг. У цілому державне регулювання повинно дотримуватися рівноваги між різними задачами, що вирішуються пруденційним наглядом та регулюванням господарської діяльності. Посилене пруденційне регулювання може підживити конкуренцію на ринку НФП, а дерегуляція часто послаблює фінансову стійкість професійних учасників. Група науковців під керівництвом Р. Кросе [8, с. 146] доходить висновку, що у зв'язку з надмірним зростанням пруденційних вимог до інституційних інвесторів останні все більше починають орієнтуватися на досягненні короткострокових цілей. Така інвестиційна поведінка призводить до скорочення строків володіння фінансовими активами і підвищення оборотності інвестиційних портфелів страховиків, зменшення частки вкладень у менш ліквідні та більш ризикові активи.

На даний час у світі не існує оптимальної моделі організації регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг. На даний час науковці виділяють чотири класичні моделі державного регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг (в т.ч. і небанківських): інституціональну, функціональну, інтегровану й модель нагляду за двома завданнями (Twin Peaks).

У рамках інституційної (секторальної) моделі регулювання здійснюється залежно від виду фінансового інституту, незалежно від продуктів і послуг, пропонуєваних ними [5, с. 132]. У цій моделі один регулятор контролює ринок банківських послуг, інший – страхових послуг та послуг із недержавного пенсійного забезпечення, ще інший – діяльність учасників ринку цінних паперів. Секторальна модель хоча й припускає чіткий поділ обов'язків між регуляторами, в спірних ситуаціях існують випадки появи конфлікту інтересів, тобто спостерігається колізія цілей регуляторів (приміром, стабільності фінансового інституту може протистояти конкуренція між регуляторними відомствами [21, с. 344].

Секторальний нагляд є найпоширенішим серед усіх підходів регулювання. Однак останнім часом усе більше країн відмовляються від нього на користь інтегрованої моделі: так, за період з 1999 по 2010 р. частка інституційної моделі серед моделей регулювання упала з 62% до 44%. Проте, незважаючи на дану тенденцію, деякі дослідники все-таки відзначають її переваги:

1) наявність конкуренції між даними трьома регуляторами підвищує суспільний добробут [11];

2) зниження витрат у рамках процесу регуляторної діяльності після переходу на інтегровану модель регулювання, як правило, не відбувається, оскільки, зокрема, не спостерігається зниження чисельності кадрового апарату в органах фінансового регулювання [9];

3) на відміну від секторальної, в інтегрованій моделі відповідальність за стабільність фінансової системи повністю покладає на одне відомство (на одного регулятора).

У функціональній моделі регулювання та нагляд здійснюється залежно від характеру фінансової діяльності (послуги), незалежно від організаційно-правового статусу професійного учасника. Так, один регулятор контролює операції з купівлі/продажу цінних паперів, другий – страхову діяльність, в обов'язки третього входить захист прав споживачів, четвертий регулює проведення платіжних операцій, у компетенції п'ятого входить ліцензування фінансових інститутів, шостий відповідальний за підтримку ринкової стабільності й платоспроможності фінансових інститутів, сьомий – за дотримання конкуренції між фінансовими посередниками й т.д. Таким чином, у рамках функціональної моделі кожна сфера фінансового регулювання є сферою відповідальності окремого регулятора. З одного боку, диференційований підхід регулювання всього ринку фінансових послуг є перевагою цієї моделі, з іншого боку, питання конфлікту інтересів між регуляторами (питання регулятивного арбітражу) в цій моделі, по-суті, може стояти більш гостро. Водночас існує ризик значного росту адміністративних витрат через

неввні розподіли повноважень між регуляторами, що може відобразитися і на збільшенні затраченого часу на здійснення регуляторної діяльності.

В інтегрованому підході фінансове регулювання здійснюється одним регулятором. Регулятивні повноваження можуть бути сконцентровані як в особі центрального банку країни, так і поза його структурою. Останні два десятиліття спостерігається збільшення числа країн, що перейшли на інтегровану модель. Так, якщо на початок 1991 р. інтегрований підхід застосовувався в чотирьох країнах (Сінгапурі, Норвегії, Данії й Швеції) [1, с. 9], то до кінця 2009 р. модель єдиного органу регулювання використалася вже в 35% країн з розвитою фінансовою інфраструктурою. Настільки стрімке зростання обумовлене прискоренням глобалізації фінансових ринків, збільшенням ролі великих фінансових конгломератів, впровадженням фінансових інновацій, посиленням ролі «податкових гаваней», а також розвитком ринку похідних інструментів. У зв'язку із цим частина західних науковців [16] дотримується тези, що тенденція до консолідації регулятивної системи найближчим часом збережеться.

Фінансова криза на європейському континенті в 2008 р. вказала на наявність істотної проблеми на ринках фінансових послуг – на недостатнє регулювання фінансового інституту-нерезидента національним регулятором. Обмежені повноваження національного регулятора підштовхнули країни ЄС до розширення повноважень наднаціональних регуляторів [3, с. 210]. При цьому для зниження ризику конфлікту інтересів між наглядовими відомствами в 2010 р. Європейська комісія ініціювала створення нових регулятивних органів.

Специфічною моделлю державного регулювання ринків фінансових послуг є модель «нагляду за завданнями». Моделі Twin Peaks характерне наступне:

– поділ функцій регулювання й нагляду фінансового ринку між двома регуляторами. Перший регулятор відповідає за пруденційний нагляд – його метою є підтримка фінансової стабільності окремих фінансових інститутів (тобто мікропруденційний нагляд). Також він може бути відповідальний і за стабільність фінансової системи в цілому (тобто проводити макропруденційний нагляд). Другий орган відповідає за «регулювання правил ведення бізнесу» – мова йде про регулятивну та наглядову діяльність у сфері захисту прав й інтересів інвесторів і споживачів фінансових послуг.

Модель Twin Peaks – відносно молода модель, у цей час застосовується всього в декількох країнах, серед яких – Австралія, Нідерланди, Фінляндія (з 2009 р.), Нова Зеландія (з 2010 р.), та Бельгія (з 2011 р.). У дослідницьких доповідях [19] найчастіше розглядають приклад Австралії й Голландії – як перших країн, де став застосовуватися даний підхід регулювання.

Окрім наведеної вище класифікації, існує і класифікація систем регулювання ринків фінансових послуг, складеної науковцями Світового Банку. Світовий банк за рівнем інтеграції виокремлює шість категорій системи пруденційного нагляду та п'ять категорій регулювання господарської діяльності. По мірі зростання ступеня інтеграції наглядових та регулятивних функцій порядковий номер відповідних моделей зростає (табл. 1).

Щодо змісту табл. 1 слід внести деякі роз'яснення. Модель регулювання господарської діяльності з порядковим числом 1 (відсутність

Таблиця 1

Класифікація країн за ступенем інтеграції державного регулювання ринків фінансових послуг

Модель пруденційного нагляду	Порядкове число	Модель регулювання	Порядкове число
Секторальний нагляд: нагляд за банківськими та небанківськими установами знаходиться поза компетенцією ЦБ	1	Відсутність регулювання банківської діяльності	1
Секторальний нагляд: в ЦБ знаходиться нагляд за банківськими установами, а нагляд за іншими ринками фінансових послуг – поза компетенцією ЦБ	2	Регулювання здійснює не орган пруденційного регулювання	2
Частково інтегрований нагляд поза ЦБ	3	Секторальне регулювання	3
Частково інтегрований нагляд у компетенції ЦБ	4	Регулятор – орган, що здійснює інтегроване регулювання та нагляд	4
FSA – інтегрований пруденційний нагляд поза ЦБ	5	Twin Peaks (регулювання за двома задачами) – інтегроване регулювання в спеціальному органі, що не являється органом нагляду	5
Інтегрований пруденційний нагляд здійснює ЦБ	6		

Примітка: складено автором на основі [20]

регулювання банківської діяльності) передбачає відсутність органу, що уповноважений здійснювати регулювання, включаючи забезпечення конкуренції та захист прав споживачів, у першу чергу в банківському секторі. При цьому певними регулятивними функціями можуть бути наділені відомства у сфері фондового ринку чи страхування. Фрагментарне регулювання ринку коли в державі створена установа, наділена функціями захисту прав споживачів фінансових послуг, включаючи клієнтів банків, передбачає модель господарського регулювання з порядковим числом 2 (модель, при якій господарське регулювання здійснює не орган пруденційного нагляду). У моделі секторального регулювання (порядковий номер 3) для різних видів послуг визначається окремий орган пруденційного нагляду, який одночасно уповноважений здійснювати і регулювання.

Серед невеликої кількості аналітичних досліджень, присвячених економетричному аналізу ефективності застосування тієї чи іншої системи державного регулювання ринків фінансових послуг, необхідно виділити наукові результати праць М. Малецькі та Г.-М. Подпієра [14], які пояснили вибір моделей пруденційного нагляду і регулювання в залежності від вибраних індикаторів, використовуючи 19 показників для системи нагляду та 21 – для моделей регулювання. У результаті проведеного дослідження констатовано наступне. Держави, що знаходяться на вищій стадії економічного розвитку, більш схильні до інтеграції систем пруденційного нагляду. Ріст ефективності виконавчої влади і якості регулювання, як правило, призводить до створення більш інтегрованої моделі пруденційного нагляду. Чим вищий рівень незалежності ЦБ, виконуючих функцію пруденційного нагляду за кредитними установами, тим нижчим є рівень інтеграції наглядових функцій за небанківськими фінансовими установами. Чим меншим є економічний потенціал країн, тим більш схильні інтегрувати пруденційний нагляд, однак на фоні більш високого рівня відкритості економіки в них спостерігається відносна слаба інтеграція у сфері регулювання ринків фінансових послуг. Чим вищим є рівень розвитку ринків небанківських фінансових послуг, тим менш інтегрованим є пруденційний нагляд, водночас підхід до регулювання в цьому випадку не становиться менш інтегрованим. Ріст рівня концентрації банківської системи веде до зростання впливу банківського лоббі, що стає на заваді створення ефективної системи регулювання ринків фінансових послуг. Країни з банківською системою, що є слабо захищеною від ризику ліквідності і характеризуються високою часткою зовнішнього фінансування, в основному мають більш інтегровану систему пруденційного нагляду.

Дослідники Д. Маскіндаро та М. Квінтін [15], проаналізувавши системи нагляду 102 країн у кризові 2008–2009 рр., зробили висновок, що уніфікація та централізація системи нагляду негативно відображаються на економіці країни [15, с. 5].

На думку цих дослідників, здійснення макрота мікропруденційного нагляду двома незалежними регуляторами буде сприяти його більшій прозорості і збалансованості. У той же час проведено дослідження [10], що охопило 140 країн світу, довело, що в результаті створення незалежного пруденційного нагляду поза структурою ЦБ відбулося зростання частки проблемних кредитів у ВВП, і такі країни схильні до системних ризиків. Аналіз результатів досліджень, присвячених оцінці вибору системи державного регулювання ринків НФП, свідчить про неможливість застосування уніфікованих підходів у розробці державами системи регулювання ринків НФП.

Необхідно зазначити, що макропруденційним наглядом розуміють сукупність превентивних заходів, метою яких є мінімізація системних ризиків ринку фінансових послуг. У науковий оборот термін макропруденційного ризику був введений у 1979 р. на одному із засідань Комітету Кука (попередника Базельського комітету з банківського нагляду). На той час здійснювався лише збір статистичних даних у межах моніторингу і аналізу міждержавного кредитування, проблема розмежування макро- та мікропруденційних політик не стояла так гостро. Підвищена увага проблематиці макропруденційного регулювання стала приділятися після фінансової кризи в країнах Азії наприкінці 90-х рр. XX ст. У одному з робочих документів МВФ зазначалося, що ефективних нагляд передбачає його безперервність, що може бути забезпечено завдяки документарному нагляду як на мікропруденційному, так і на макропруденційному рівні. Макропруденційний аналіз базований на дослідженні ринку та макроекономічній інформації, і у фокусі його уваги перебувають ключові ринки активів, фінансові посередники, макроекономічний розвиток і потенційні дисбаланси [13]. Розроблено було також макропруденційні індикатори та показники фінансової стабільності, які стали одними з основних джерел інформації для проведення макропруденційного нагляду. Завданнями макропруденційної політики є:

- 1) забезпечення стійкості фінансової системи до економічних шоків агрегованого характеру (в т.ч. рецесія й зовнішні економічні шоки);
- 2) мінімізація витрат у випадку реалізації системного ризику – фінансового ризику, якому піддана переважна частина учасників фінансової системи;
- 3) згладжування фінансового циклу: запобігання формування «мильних бульбашок» на ринках фінансових активів і кредитному ринку;

4) імплементація «інструментів макропруденційної політики»;

5) взаємодія з іншими інститутами державної політики.

Основною метою проведення макропруденційної політики є недопущення прояву системного ризику на ринках фінансових послуг. Існує декілька визначень, що розкривають зміст системного ризику. Під системний ризиком у широкому розумінні слід розуміти фінансовий ризик, реалізація якого настає в той момент, коли переважна частина учасників фінансового ринку стає неплатоспроможною, і вони не можуть функціонувати (виконувати зобов'язання) без допомоги з боку органу грошово-кредитної політики або органу пруденційного нагляду [12]. Системний ризик також може інтерпретуватись як імовірність виникнення зриву надання фінансових послуг, що викликане погіршенням стану всього фінансового ринку або його частини.

Існують також вузькі трактування даного терміну, серед яких виділено такі:

1) системний ризик є наслідком реалізації ризику ліквідності в системоформуючих учасників ринків фінансових послуг, причому ризик ліквідності згодом може сприяти поширенню кредитного та/або ринкового ризику фінансової системи. Використовуючи дану інтерпретацію, відповідальність за неплатоспроможність фінансових

інститутів в остаточному підсумку несе кредитор останньої інстанції. Для мінімізації витрат у випадку реалізації системного ризику регулятор повинен впливати на основних учасників ринків фінансових послуг, а також на ключові фінансові інструменти фондового ринку;

2) системний ризик відображає ступінь уразливості фінансової системи з погляду схильності до внутрішніх та зовнішніх негативних економічних шоків. Розглядаючи цю інтерпретацію, регуляторам, з одного боку, необхідно проводити аналіз внутрішнього фінансового циклу й вести моніторинг структурних дисбалансів в економіці; з іншого боку, повинна проводитися оцінка загроз із боку зовнішнього сектора;

3) системний ризик відображає ймовірність того, що різке погіршення фінансового становища одного фінансового інституту (або групи інститутів) за принципом «доміно» відіб'ється на фінансовому стані інших учасників, а згодом і на багатьох ринках фінансових послуг. У цій інтерпретації регулятори наголошують на оцінці взаємозв'язків між гравцями грошового ринку й ринку капіталу.

Стає очевидним, що в сучасній науковій літературі немає чіткої інтерпретації поняття «системного ризику». З одного боку, системний ризик розглядається як окремий вид фінансового ризику – він підлягає ідентифікації та оцінці, з

Таблиця 2

Компаративний аналіз макро- та мікропруденційних політик на ринку фінансових послуг

Характеристики	Макропруденційна політика	Мікропруденційна політика
Кінцева мета	мінімізація витрат (збитків) на випадок реалізації системного ризику на ринках фінансових послуг в цілому	мінімізація витрат (збитків) під час реалізації певного фінансового ризику (кредитного, ринкового, ризику ліквідності, операційного й т.д.) конкретних фінансових інститутів
Проміжна мета	підтримка фінансової стабільності в цілому	запобігання фінансової неспроможності окремих суб'єктів ринків фінансових послуг
Взаємозв'язки та сукупні ризики суб'єктів фінансової системи	досліджуються взаємозв'язки між суб'єктами фінансової системи («ефект доміно»), а також між фінансовим і реальним секторами економіки	не оцінюються
Регульовані суб'єкти	тільки системно значимі фінансові інститути	всі фінансові інститути (насамперед, банківського сектора)
Застосовувані джерела даних, на основі яких базується методологія пруденційного нагляду	- показники фінансової стабільності системоформуючих учасників ринків фінансових послуг; - макропруденційні індикатори; - сигнали моделей раннього попередження.	- стандартизовані звіти фінансових інститутів; - конфіденційна інформація для цілей нагляду.
Методологія	інструменти макро- і мікропруденційної політики	
Прогнозування економічної кон'юнктури ринку на макро- та мікрорівні	- імовірнісний підхід у рамках оцінки фінансових ризиків; - використання сценарного аналізу в рамках стрес-тестування.	-аналіз формальної звітності; - проведення внутрішнього контролю.

Примітка: складено автором на основі [20]

певною ймовірністю можна прогнозувати його настання. У той же самий час природа його походження неоднорідна (джерелом системного ризику є традиційні фінансові ризики (кредитний ризик, ринковий ризик, операційний ризик і ризик ліквідності).

Іншим аспектом пруденційного нагляду є мікропруденційний нагляд. Під ним розуміють сукупністю попереджувальних заходів, метою яких є мінімізація витрат, що можуть понести певна частина учасників ринку фінансових послуг у випадку реалізації одного або декількох видів фінансового ризику: кредитного, ринкового, операційного ризиків, ризику ліквідності і т.д. Тобто мікропруденційний рівень поширюється безпосередньо на професійних учасників ринку фінансових послуг.

У табл. 2 розміщено ознаки, що характеризують макро- та мікропруденційну політику.

На відміну від мікропруденційної політики, що поширюється на всі фінансові інститути, макропруденційна політика поширюється тільки на системоформуючих фінансових установ. Під системо значимими (системоформуючими) фінансовими інститутами розуміють фінансові інститути, що характеризуються [17]: великим розміром і складністю фінансових операцій; системною взаємозалежністю; складністю їх заміни.

Висновки. У рамках порівняльного аналізу макро- і мікропруденційної політики необхідно констатувати, що макропруденційні органи регулювання відповідають за підтримку стабільності фінансової системи винятково на агрегованому рівні, а не на рівні окремих її суб'єктів, що є характерним для мікропруденційного регулювання.

Макропруденційне регулювання відіграє більшу роль у період фінансової нестабільності, коли всі суб'єкти фінансового сектора рівною

мірою піддані економічним шокам; у цю фазу фінансового циклу органи мікропруденційного регулювання дозволяють оцінити фінансовий стан лише окремих гравців фінансового ринку (але ніяк не стабільність фінансової системи в цілому). Тому в макропруденційному регулюванні на перше місце виходить аналіз взаємозв'язків між системно значимими учасниками, що діють на різних сегментах фінансового ринку.

Кінцева мета макропруденційної політики – зниження витрат у випадку реалізації системного ризику фінансової системи – досягається через проміжну мету – підтримку фінансової стабільності. Кінцева мета мікропруденційної політики – мінімізація витрат у рамках можливої реалізації одного з фінансових ризиків (кредитного, ринкового, ризику ліквідності, операційного ризику й т.д.) конкретних фінансових інститутів – реалізується через проміжну мету – запобігання неспроможності окремих суб'єктів фінансової системи.

Для реалізації цілей як макро-, так і мікропруденційної політики використовується широкий пруденційний інструментарій у залежності від типології фінансового ризику, на який вони орієнтовані. Варто підкреслити, що на інструментальному рівні макропруденційна політика базується на мікропруденційних нормах: у рамках макропруденційного регулювання застосовуються аналогічні (як і у мікропруденційному регулюванні) вимоги, при дотриманні яких фінансові установи зобов'язані мати достатній рівень власного капіталу з необхідною ліквідністю, щоб нівелювати наслідки економічних шоків і виконувати свої фінансові зобов'язання без допомоги зовнішньої підтримки. За допомогою інструментів макропруденційної політики регулятор здатний управляти системним ризиком на ринках фінансових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Евстратенко Н.Н. Интеграция финансового регулирования: мировой опыт / Н.Н. Евстратенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cbr.ru/publ/MoneyAndCredit/evstratenko_10_13.pdf.
2. Інвестиції в туристично-рекреаційну галузь України: теорія та практика регулювання: монографія / Н.Н. Пойда-Носик, Р.Й. Бачо, І.І. Січка. – Ужгород : Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2014. – 208 с.
3. Комарова К.А. Эволюция системы банковского регулирования в странах Европы – влияние финансового кризиса / К.А. Комарова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.hse.ru/data/2012/11/14/1251377493/40.pdf>.
4. Регулювання та безпека розвитку страхового підприємництва регіону / Н.Н. Пойда-Носик, Р.Й. Бачо, М.В. Тимчак. – Ужгород : ФОП Бреза А.Е., 2012. – 244 с.
5. Саватюгин А.Л. Российский мегарегулятор: не все так просто, как хотелось бы / А.Л. Саватюгин // Журнал НЭА. – № 3(19). – 2013. – С. 132.
6. Управління розвитком ринків фінансових послуг: Монографія / Наук. ред. та кер. кол. авт. д-р. екон. наук, проф. Н.М. Внукова. – Харків : АдВА, 2009. – 196 с.
7. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: [монографія] / В.М. Фурман. – К. : КНЕУ, 2005.
8. Croce R. D., Stewart F., Yermo J. (2011). Promoting Longer-Term Investment by Institutional Investors: Selected Issues and Policies // OECD Journal: Financial Market Trends. Vol. 2011, No 1.

9. Čihák, Martin and Podpiera, Richard (2006). "Is One Watchdog Better than Three? International Experience with Integrated Financial-Sector Supervision (in English)" Czech Journal of Economics and Finance (Finance a uver), Charles University Prague, Faculty of Social Sciences, vol. 56(3-4), pages 102-126, March.
10. Eichengreen B., Dincer N. (2011). Who Should Supervise? The Structure of Bank Supervision and the Performance of the Financial System // NBER Working Paper Series. Working Paper No 17401.
11. Frantz, Pascal and Instefjord, Norvald (2012). Financial regulation: regulatory arbitrage and regulatory harmonization. Social Science Research Network.
12. Guidance to Assess the Systemic Importance of Financial Institutions, Markets and Instruments: Initial Considerations. International Monetary Fund, Bank for International Settlements, Financial Stability Board. November 2009.
13. Hirtle B., Schuermann T. and Stiroh K. Macroprudential Supervision of Financial Institutions: Lessons from the SCAP. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports № 409. November 2009. P. 13.
14. Melecky, Martin & Podpiera, Anca Maria. Institutional Structures of Financial Sector Supervision, Their Drivers and Emerging Benchmark Models. Journal of Financial Stability, p. 1-23. Link: http://blogs.worldbank.org/allaboutfinance/files/allaboutfinance/institutional_structures.pdf.
15. Masciandaro D., Quintyn M. (2011). The Economic Crisis: Did Financial Supervision Matter? // IMF Working Paper. No WP/11/261. November.
16. Masciandaro, Donato & Quintyn, Marc. After the Big Bang and Before the Next One? Reforming the Financial Supervision Architecture and the Role of the Central Bank – A Review of Worldwide Trends, Causes and Effects (1998-2008). Paolo Baffi Centre Research Paper No. 2009-37. Link: <http://www.voxeu.org/article/reforming-financial-supervision-architecture>.
17. Reducing the moral hazard posed by systemically important financial institutions. Report to G20, September 2009.
18. The Global Financial Development Database. 1960-2011. The World Bank, November 2013 (<http://data.worldbank.org/data-catalog/global-financial-development>).
19. The structure of Financial Supervision Approaches and Challenges in a Global Marketplace. Group of Thirty. Washington, DC, 2008. Link: <http://www.group30.org/images/PDF/The%20Structure%20of%20Financial%20Supervision.pdf>.
20. World Bank (2013). Bank Regulation and Supervision Survey, 2011–2012. www.worldbank.org/financialdevelopment.
21. Условия устойчивого развития финансового сектора регулирование и саморегулирование финансовых рынков; механизмы гарантирования (страхования); унификация надзорных требований; Отчет Бюро экономического анализа. Москва [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 2004 <http://www.del-p.ru/docs/razvit.doc>.

ОПТИМАЛЬНА МОДЕЛЬ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЮ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЮ ВЛАДНИМИ СТРУКТУРАМИ В УКРАЇНІ ЯК УМОВА СУЧАСНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

THE OPTIMAL MODEL OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY POWER STRUCTURES IN UKRAINE AS A CONDITION FOR MODERN TRANSFORMATION

Кольцов В.М.,

*кандидат політичних наук,
директор Одеського обласного відділення
Фонду соціального захисту інвалідів*

Імітація перетворень у пострадянській Україні стала ширмою, за якою великий капітал розгорнув боротьбу за власність і контроль над грошовими потоками. Видима частина айсберга – боротьба за перерозподіл повноважень між Парламентом, Урядом та Президентом стала відображенням більш глибоких процесів. І тому впровадження оптимальної моделі взаємовідносин між президентською і парламентською владними структурами в Україні є головною умовою реальних безальтернативних перетворень.

Ключові слова: президент, парламент, уряд, владні структури, Конституція, пострадянська спадщина, опозиція, інституціалізація соціальних і політичних відносин.

Имитация преобразований в постсоветской Украине стала ширмой, за которой большой капитал развернул борьбу за собственность и контроль над денежными потоками. Видимая часть айсберга – борьба за перераспределение полномочий между Парламентом, Правительством и Президентом стала отображением более глубоких процессов. И потому внедрение оптимальной модели взаимоотношений между президентской и парламентской властными структурами в Украине является основным условием реальных безальтернативных преобразований.

Ключевые слова: президент, парламент, правительство, властные структуры, Конституция, постсоветское наследие, оппозиция, институциализация социальных и политических отношений.

The imitation of transformations to postsoviet Ukraine became a screen after which a large capital opened out a fight for a property and control above money streams. Visible part of iceberg is a fight for the redistribution of plenary powers between Parliament, Government and President, became the reflection of more deep processes. And that is why introduction of optimum model of mutual relations between presidential and parliamentary imperious structures in Ukraine is the basic condition of the real without alternative transformations.

Key words: president, parliament, government, imperious structures, Constitution, postsoviet legacy, opposition, institutionalization of social and political relations.

Постановка проблеми. Опозиція не ставила перед собою мети проведення економічних чи політичних перетворень і вирішення соціальних суперечностей. Основним її завданням було взяти владу. І тут прекрасно підійшли гасла про рівність, справедливості та боротьбу з корупцією. А соціальні суперечності, економічні труднощі були лише тлом для вирішення поставлених завдань.

Рішення щодо зміни Конституції стали прецедентом, що формує нову політичну і правову реальність, коли всі рішення були переведені у площину політичної доцільності. Депутати, які проголосували за політичну реформу, побачили для себе можливість, з одного боку, зменшити вплив могутнього центру – Президента, а з іншого – посилити свої позиції, що дозволяють на рівних змагатися з Урядом і Президентом.

Метою статті є аналіз імітації перетворень у пострадянській Україні та аналіз необхідності впровадження оптимальної моделі взаємовідносин між президентською і парламентською влад-

ними структурами в Україні, які є головною умовою реальних безальтернативних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Витоки процесу політико-інституційних трансформацій в Україні зумовлені еволюцією інтересів ключових акторів радянської системи, що вдалося реалізувати при зміні обстановки по мірі того, як союзний центр втрачав контроль над ініційованими, ним же «перебудовними» процесами. Тінювий процес накопичення радянською номенклатурою капіталів, її зрощення з організованою злочинністю стали важливою передумовою появи у неї планів політичних змін – звісно, на свою користь.

Ще за радянських часів сформувалися регіональні клани, що конкурували за фінансові і політичні ресурси – зокрема «донецький», «дніпропетровський», «закарпатський». Вони потребували конвертації накопичених ресурсів, у т. ч. статусних, у владу. Певною мірою це їм вдалося при перших демократичних виборах Верховної Ради І скликання. Еліта в Україні зберегла колишні регі-

ональні мережі і більшу частину ресурсів після розпаду СРСР, що зробило неможливим доступ на ключові позиції аутсайдерів, які не володіли підтримкою основних політичних акторів. Тому вони протягом певного часу не вбачали необхідності у впровадженні демократичних правил гри, зосередившись на приватизації. Проте така ситуація мала потенційну внутрішню конфліктність. Розподіл ресурсів між основними акторами здійснювався більш-менш консенсуально і тому був, за їх поняттями, «справедливим». А отже, сторони уважно сліdkували за тим, щоб якась група не вивищилась настільки, щоб зайняти беззаперечно домінуючі позиції. Закладалися підвалини олігархічної системи, у межах якої сценарій «переможець отримує все» був нереалістичним. Відповідно, це відкривало шлях циклам «пактів» або «картельних угод» у середовищі елітних угруповань [1].

Центром політичного життя України і одночасно «майданчиком» для представництва і примирення особливих інтересів елітних угруповань на декілька років стає Верховна Рада. Інститут виборів починає отримувати нове наповнення, адже вперше «вибори відбулися в умовах ідеологічного плюралізму та мали переважно демократичний характер». Компартія України отримала більшість у Верховній Раді, але національно орієнтовані сили здобули підтримку на місцевих виборах на Заході країни. Починається структурування нового інституційного простору: парламентом було затверджено нові нормативні акти (Декларація про державний суверенітет, постанова «Про проголошення незалежності України»), що закріплювали існування і статус-кво нового політичного поля, яке продовжувало своє формування.

Прикметно, що представники політичної еліти нової незалежної України протягом певного часу не відчували необхідності у створенні нового інституту президентства. Посаду Секретаря ЦК, який повністю підпорядковувався директивам Центру і був реалізатором його політики, було скасовано, але певний час парламентарії, залишаючись за кермом фактично єдиного владного інституту країни, не поспішали впроваджувати посаду Президента за прикладом демократичних країн або навіть сусідньої Російської Федерації, де президента було обрано ще влітку 1990 року. Впровадження інституту президентства в Україні одночасно з референдумом на підтримку Акту про державну незалежність 1 грудня 1991 року, скоріше, було продиктовано побоюваннями щодо захисту суверенітету, ніж продуманим політичним актом. Проте з появою інституту президентства демократичний принцип розподілу влади не було реалізовано у повному обсязі, оскільки, з одного боку, президент був главою держави і одночасно главою виконавчої влади України. У цій ситуації Кабінет Міністрів підпорядкову-

вався Президенту, а підзвітним і відповідальним був перед Верховною Радою. Між Президентом та Прем'єр-міністрами поступово зростало напруження, що стало характерною рисою української політики на довгі роки.

У серпні 1991 голова Верховної Ради Леонід Кравчук виступив у підтримку суверенітету України. Його політичні маневри виявилися успішними: одразу після провалу путчу відбулося проголошення незалежності України і заборона компартії. У грудні 1991 року незалежність дістала підтримку 91% виборців на загальноукраїнському референдумі, а Л. Кравчук був одночасно обраний президентом України з 62% голосів.

Субординацію Рад по вертикалі було ліквідовано, введений інститут Представників Президента повинен був остаточно скасувати радянську модель влади на місцях та створити систему публічної влади за принципом поєднання державного управління через Представників Президента з місцевим самоврядуванням, через відповідні органи місцевого самоврядування з широкими повноваженнями. Але така структура органів публічної влади на місцях не давала Представникам Президента в областях та районах можливості «виходу» до Кабінету Міністрів. Уряд не міг суттєво впливати на їх управлінську діяльність, а Адміністрація Президента не могла забезпечити тісний взаємозв'язок між місцевими державними адміністраціями та Урядом.

Суперечливість процесу інституційних перетворень полягала у тому, що спочатку новостворені демократичні інституції користувалися значною підтримкою населення. Проте, як уже було згадано вище, специфіка ситуації з інституційної точки зору полягала у тому, що у процесі інституційної трансформації легітимного статусу набула система імпортованих інститутів, діяльність яких, як засвідчила практика, була далека від відповідності прийнятим нормам і цінностям демократичного суспільства. За цих умов поступово відновлювалась легітимність і збільшувалася довіра до інститутів радянської політико-інституційної системи, які залишилися. Замість очікуваного їхнього занепаду або трансформації відбулося їхнє відновлення у нових інституційних формах, що заповнювалися старим змістом. У соціальній структурі пострадянського суспільства збереглася значна кількість статусних і рольових позицій для соціальних акторів, які займали аналогічні позиції у минулому [2, с. 156-157].

У цілому трансформаційний вектор цього періоду у багатьох аспектах був визначений так званою «радянською спадщиною»: «у встановлених правилах багато успадковувалося від типових форм взаємодії, характерних для пізнього радянського суспільства, і правила ці ставали все більш жорсткими та цинічними. Сильна залежність

інституціональних змін від вкорінених у минулому стереотипів, установок і правил життя немичуче призводила до стійкого відтворення авторитарно-патерналістських відносин у політичній системі» [3, с. 69].

Проте управління економікою у період президентства Л. Кравчука було неефективним. У 1992 році Кабінет Міністрів було відправлено у відставку, і новий прем'єр з Дніпропетровська, Леонід Кучма, вимагав для проведення реформ надзвичайних повноважень шляхом зменшення влади як президента, так і парламенту. Оскільки ситуація за часів Л. Кучми все одно не покращилася, к середині 1993 року між угрупованнями еліт розпочався гострий конфлікт, що відбувся на тлі страйку шахтарів у Донецькій області, який підтримали впливові лідери цього регіону. Компромісу вдалося досягти за допомогою «картельної угоди»: Кучма «добровільно» пішов у відставку, новим прем'єр-міністром був призначений представник донецького «клану», а нові парламентські і президентські вибори призначені на 1994 рік [4].

Протягом певного часу ситуація збереження правового вакууму була сприятливою для накопичення або конвертації накопичених елітою капіталів у приватну власність. Згодом загострення соціально-економічної ситуації і початок шахтарських страйків зумовили проведення дострокових парламентських виборів. Змін зазнала і посада президента: фігура нового президента Л. Кучми стала наслідком компромісу еліт, передусім, реформаторів і представників колишньої номенклатури. Проте згодом характер відносин між парламентом і новообраним президентом змінився на користь останнього, і розпочалася боротьба елітних угруповань за правове оформлення владних повноважень у Конституції України. Результатом цієї боротьби стало укладення Конституційного договору 8 травня 1995 року, який можна також вважати своєрідним пактом еліт [5].

Торг щодо прийняття нової Конституції країни тривав два роки: лише у червні 1996 року Верховна Рада прийняла її компромісний варіант. У цій ситуації президент був здатний розпустити парламент, але віддав перевагу досягненню більш «дешевої» домовленості про збереження статус-кво. Згідно з Конституцією Україна фактично ставала напівпрезидентською республікою. Проте з самого початку в основному законі було закладено низку суперечностей, не був прописаний цілий ряд засад функціонування влади у перехідному суспільстві, що з часом стало підґрунтям для його довільного тлумачення.

У цей період відбувається формування провладних партій, які більшою мірою являли собою політичні активи фінансово-промислових груп і різних сегментів еліт. В середині еліти було досяг-

нуто певних неформальних домовленостей та угод щодо нових правил гри, у той час як аутсайтери, які не мали за собою достатньої кількості ресурсів та не займали відповідних статусних позицій, поступово відсторонялися від впливу на політичний процес.

Розширення формальних повноважень, наданих Конституцією та відповідними законодавчими актами про президентські структури, призвело до закріплення домінування президента та дозволило йому розпочати формування інституційної системи з обмеженою конкурентністю. У цей період президент одноосібно міг призначати або звільняти з посади будь-якого посадовця уряду, а також впливати на призначення кандидатури прем'єр-міністра.

У межах інституту багатопартійності посилення авторитаризму президентської влади поступово призвело до зміни основної лінії розмежування між політичними силами з «лівих – правих» до «пропрезидентських – антипрезидентських».

Ще однією тенденцією партійного будівництва цього періоду стало утворення іменних виборчих блоків (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, Н. Вітренко), які мали використовувати електоральну привабливість популярних лідерів. Подібні блоки поступово поглинали у себе партії з виразною ідеологічною платформою (наприклад, НРУ, УРП), що зрештою призводило до значного падіння електоральної підтримки та поступової маргіналізації останніх. Партійна система у цей час набуває ознак поляризованого плюралізму [6, с. 2-29].

Парламентські вибори у 2002 р. пройшли за змішаною виборчою системою. Під час виборів значною мірою застосовувалися адмінресурс та «брудні технології». Влада активно втручалася в електоральний процес за допомогою розвиненої системи фальсифікацій, під контроль президента також було поставлено основні ЗМІ. Проти політичних конкурентів і опозиційних організацій використовувалися різні форми тиску – податкова поліція, кримінальне переслідування і навіть фізичний вплив. Порушувалися, окрім виборчих, і інші політичні та громадянські права. Поліція і внутрішні війська використовувалися для розгону деяких акцій протесту.

У цей період започатковується тенденція до формування уряду не на партійних засадах, а з урахуванням політичної кон'юнктури: президент пропонував парламенту такі кандидатури на посаду прем'єр-міністра, які б мав підтримати ситуативний партійний склад більшості. Проте, підтримка Уряду була ситуативною, оскільки структура парламенту була нестабільною, фрагментованою, орієнтованою на хиткі компроміси. Треба також враховувати і вплив президентських структур на внутрішньопарламентські процеси. Перманентний конфлікт між «слабким» парла-

ментом і «сильним» президентом у кінцевому підсумку призвів до формування пропрезидентськими структурами та представниками бізнесу у 2002 році парламентської більшості, яку склали переважно ліві фракції і об'єднання.

Щоб зменшити обсяг парламентських повноважень та мати можливість ще більше впливати на законодавчу гілку влади, президентськими структурами у 2000 році було проведено всеукраїнський референдум, проте отримані результати не було затверджено парламентом, що призвело до нового сплеску конфліктності між парламентом і президентом. Інститут місцевого самоврядування продовжував перебувати у зародковому стані, попри спроби проведення адміністративної реформи. Здійснювався повний персональний контроль над органами регіональної влади шляхом призначення голів адміністрацій з широкими управлінськими правами. Призначення і відставка керівників обласних державних адміністрацій відбувалася залежно від показників на загальноукраїнських виборах.

Відсутність ефективних економічних і політичних реформ, фактичне всевладдя олігархічних кланів, корумпованість управлінської бюрократії, масове зубожіння більшості населення – все це накопичувало негативний потенціал проти режиму та його лідера та згодом призвело до ініціації опозицією політичного руху «Україна без Кучми!», що у рамках чинної системи опинилася в аутсайдерах.

З 2001 року в Україні все яскравіше проявляє себе внутрішньоелітний розкол. Не дивлячись на проявлену зовнішню політичну відчуженість більшості населення, досвід виборчих кампаній 1999 і 2002 років в Україні все більш виразно демонстрував, що «політична участь і демократичний контроль над владою знаходяться у полі суспільної уваги» [7, с. 72], на відміну від ситуації, що було діагностовано Ю. Левадою у російському суспільстві [8, с. 234].

На думку спеціалістів, «парадокс десятилітнього правління Л. Кучми полягав у тому, що економічно провальний період з 1994 по 1999 рік характеризувався політичною стабільністю, тоді як досить успішний, з економічної точки зору, другий президентський термін супроводжувався бурхливими сплесками політичної активності і завершився на небачених до цього у посткомуністичному світі 12% росту ВВП» [9, с. 42].

Завершення президентства Л. Кучми призвело до відкритого електорального змагання між офіційним «наступником» В. Януковичем і В. Ющенко, якого підтримала опозиція. Звинувачення у масовій фальсифікації результатів голосування і офіційне визнання В. Януковича переможцем виборів змусили опозицію звернутися до мобілізації мас, яка переросла у «помаранчеву революцію». Л. Кучма, який йшов у відставку, змушений був

піти на переговори, і у результаті був досягнутий інституціональний компроміс: не тільки результати сфальсифікованого голосування були анульовані, але й Конституція України була змінена з президентсько-парламентської на прем'єр-президентську форму правління. З цього моменту політичний режим в Україні, зберігаючи високий рівень нестабільності, розвивався у рамках «боротьби за правилами», при цьому рухаючись у напрямку розвиненої представницької демократії.

Президентські вибори 2004 року перетворилися у гостру внутрішньополітичну боротьбу елітарних кланів, які мали потужні фінансові та пропагандистські можливості і вели боротьбу за проведення свого представника на ключову посаду у країні. Наслідком став хиткий політичний компроміс між основними суперниками з проведення реформи політичної системи країни і перетворенню України з президентсько-парламентської у парламентсько-президентську республіку.

Верховна Рада у грудні 2004 року конституційною більшістю прийняла пакет рішень щодо змін Конституції, що поклало початок новому витку перегляду правил і переформатуванню політико-інституційної структури. Ця подія знову ж таки стала результатом домовленостей і перерозподілу владних повноважень. Актори-аутсайтери отримували можливість провести на посаду «свого» президента (В. Ющенко) ціною значного скорочення його повноважень. За новим законом зміни відбулися в інституті парламентаризму: парламентська більшість у Верховній Раді отримала право обирати прем'єр-міністра і формувати уряд. Роль інституту багатопартійності також зазнала змін. Згідно з новим законом про вибори до Верховної Ради весь її склад обирався у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій. Такі зміни розширювали можливості великих партій, які мали значний ресурсний потенціал. Введенням пропорційної системи виборів фактично було закріплено домінуючий вплив промислово-фінансових груп, оскільки це позбавляло можливості балотуватися «випадковим» акторам, які не входили до складу жодної клієнтурної мережі. Проте зміни до Конституції були внесені з порушенням процедури, що у результаті посилювало невизначеність і недовіру у відносинах між президентом, парламентом і кабінетом міністрів. Через шістьнадцять років після появи суверенної України, суперечності Конституції знову загнали відносини між Президентом і парламентом у глухий кут. Імітація перетворень стала ширмою, за якою великий капітал розгорнув боротьбу за власність і контроль над грошовими потоками. Видима частина айсберга – боротьба за перерозподіл повноважень між Парламентом, Урядом та Президентом, на що і були спрямовані конституційні зміни грудня

2004 року, – стала відображенням більш глибоких процесів. Опозиція не ставила перед собою цілей проведення економічних чи політичних перетворень і вирішення соціальних суперечностей. Основним її завданням було взяти владу. І тут добре підійшли гасла про рівність, справедливості та боротьбу з корупцією. А соціальні суперечності, економічні труднощі були лише тлом для вирішення поставлених завдань.

Рішення щодо зміни Конституції стали прецедентом, що формує нову політичну і правову реальність, коли всі рішення були переведені у площину політичної доцільності. Депутати, які проголосували за політичну реформу, побачили для себе можливість, з одного боку, зменшити вплив могутнього центру – Президента, а з іншого, посилити свої позиції, що дозволяють на рівних змагатися з Урядом і Президентом.

Влітку 2008 року політична ситуація перебувала на порозі наступних позачергових парламентських і президентських виборів, нової відставки уряду. Після тривалої внутрішньополітичної боротьби, часткових кулуарних компромісів на січень 2010 року були призначені чергові президентські вибори, а внутрішньополітичні маневри не дозволили чинному президенту згідно з конституційними нормами достроково розпустити Верховну Раду і призначити нові позачергові парламентські вибори.

Президентські вибори 2010 року відрізнялися особливою гостротою в українському суспільстві, причиною якої була жорстока соціально-економічна криза – внаслідок неефективного управління «помаранчевої коаліції». На фоні розчарування населення у методах В. Ющенка, президентське крісло отримав В. Янукович з його гаслами «стабільності» і «покращення життя». В. Янукович поступово отримав таку кількість владних повноважень, яка перевищувала за обсягом президентські можливості Л. Кучми. Було утворено жорстку виконавчу вертикаль: В. Янукович особисто приймав рішення щодо призначення як міністрів, так і голів обласних та районних адміністрацій, будуючи таким чином мережу «клієнтів», які б знаходилися у залежності від свого «патрона». Створена Л. Кучмою інституційна структура ґрунтувалася на противагах між кількома політико-економічними угрупованнями і забезпечувала йому роль головного посередника. В. Ющенко прагнув укріпити свою владу за допомогою мереж довіри, побудованих на основі його близького оточення, втім, ця спроба була провалена, і він швидко втратив підтримку. З перемогою В. Януковича на президентських, а «Партії регіонів» – на місцевих виборах, владна вертикаль замкнулася і стала жорстко централізованою [10, с. 2-7].

Такі дії президента стали можливими тому, що В. Янукович користувався звичними для

більшості українських політиків способами прийняття рішень і формами взаємодії. Формальні інститути розвиненої представницької демократії, які, нібито, почали укріплюватись за часів В. Ющенка – конституціоналізм, парламентаризм, інститут конкурентних виборів, все ж таки виявилися слабкішими за неформальні – патронаж, клієнтелізм, непотизм, корупцію як основний засіб прийняття рішень. З приходом В. Януковича формальні правила руйнуються остаточно, їх замінюють стійкі неформальні практики. Інститут виборів втрачає свій демократичний зміст і перетворюється на маніпулятивний механізм, посилюється тиск на засоби масової інформації та знижується рівень політичної конкуренції. На цьому етапі нелегітимний вплив фінансово-промислових груп через неформальні інститути, лобі та корупція стають основними механізмами прийняття рішень у політичних інститутах.

Необдуманий імпорт інститутів та правил гри поступово призвів до обмеженої і фрагментарної інституціалізації соціальних і політичних відносин, поєднання «старих» і «нових» типів практик та інститутів. Наслідком такої інституціалізації стала наявність різного роду дисфункцій у нових запозичених інститутах. Сутність таких дисфункцій полягала у зміні або викривленні основних правил, що лежать в основі тих або інших інститутів.

З часом різна швидкість перетворень формальних і неформальних інститутів в інституційних структурах пострадянських країн призвела до створення і консервації стійкої та одночасно неефективної інституційної структури, зламати яку, попри масові очікування, в Україні не вдалося навіть за часів «помаранчевої революції» – на жаль, спроба трансформації існуючих інституцій так і не призвела до встановлення нових правил гри. Напевно, на деякий час країна виявиться зануреною у стан інституційної невизначеності, «коли актори не знаходять компромісу щодо політичних і поведінкових процедур і правил, а останні постійно змінюються, мають спорадичний характер» [11, с. 42]. Для подолання ситуації, коли кожен суб'єкт встановлює або намагається нав'язати свої правила, актори вдаватимуться до неформальних угод і встановлення нових неформальних обмежень, що будуть збільшувати багатшаровість і неефективність політико-інституційної структури, вести до тимчасової дестабілізації системи. Проте у цілому сценарій картельних угод може призвести до встановлення нової інституційної рівноваги, лише зі зміною ключових акторів. Головний ризик такого сценарію полягає у тому, що зміна позицій акторів не призведе до вагомих змін принципів формування правил гри та інституцій, і розпочнеться новий виток гри з нульовою сумою.

За такої умови відбудуться послідовні етапи бюрократизації, коли еліта буде готова домовитись раз і назавжди про базові політичні інституції, а потім демократизації, коли демократичні механізми будуть формуватись поступово шляхом значного зниження невизначеності взаємодії акторів у цілому, а демократичні інституції почнуть витіснити структури, пов'язані з пошуком ренти.

За оптимістичного варіанту розвитку подій, поступово консолідація демократії перетвориться на процес, «коли епізодичні угоди, половинчасті норми і випадкові рішення періоду переходу від авторитаризму трансформуються у відносини співробітництва і конкуренції, що міцно засвоєні, діють постійно та добровільно сприймаються тими особами та колективами (тобто політиками і громадянами), які беруть участь у демократичному управлінні» [12, с. 16-27].

Висновки. Відтак, не переоцінюючи силу та стійкість пострадянських режимів, слід визнати,

що в їх основі, на жаль, лежать фундаментальні об'єктивні тенденції пострадянського розвитку, злам яких вимагає ще довгих цілеспрямованих зусиль.

Трансформації інституційної структури політичної системи та політичного режиму задемонстрували зигзагоподібний, а подекуди і циклічний характер. Неефективність економічних і політичних реформ, олігархізація та корупція, закриття соціальних ліфтів – породжували негативний потенціал, що й проявився у ході революційних подій 2004 та 2014 років. Проте, вже друга спроба революційної трансформації існуючих інститутів має суперечливі результати. Для політичних систем пострадянських країн, і зокрема для України, особливо важливою є зважена модель взаємовідносин між президентською і парламентською владними структурами, без чого ніякі, навіть інноваційні спроби перетворень, не будуть ефективними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гельман В.Я. Динамика постсоветских режимов в сравнительной перспективе / В.Я. Гельман // Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 81-108.
2. Мілюкова А.О. Політико-інституційні трансформації в перехідних суспільствах: закономірності та український досвід : дис. ... канд. політ. н. : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / А.О. Мілюкова. – Одеса, 2014. – 208 с.
3. Куценко О. Зигзаги демократизації політичного режиму в Україні / О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 65-79.
4. Романюк О.І. Національне питання в контексті проблем посттоталітарної трансформації українського суспільства / О.І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: Історія України. Вип. 4. – 2001. – № 504. – С. 238-245.
5. Романюк О.І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О.І. Романюк. – Харків : ХДАК, 2011. – 376 с.
6. Парламент в Україні: основні напрями та етапи еволюції (Аналітична доповідь «Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова») // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 2. – С. 2-29.
7. Куценко О. Зигзаги демократизації політичного режиму в Україні / О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 65-79.
8. Левада Ю. От мнений к пониманию. Социологические очерки 1993–2000 гг. / Ю. Левада. – М. : Московская школа политических исследований, 2000. – 576 с.
9. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства від перебудови до «помаранчевої революції» / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32-51.
10. Мацієвський Ю. В. Спокуси авторитаризмом / Ю. В. Мацієвський // Критика. – 2011. – № 5-6. – С. 2-7
11. Граждане и политические практики в современной России : воспроизводство и трансформация институционального порядка / [ред. колл.: С. В. Патрушев (отв. ред.), С. Г. Айвазова, П. В. Панов]. – М. : Российская ассоциация политической науки (РАПН), 2010. – 329 с.
12. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16-27.

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1993–2015 рр.)****PECULIARITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM
IN THE CZECH REPUBLIC (1993–2015)****Марадик Н.В.,***кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті розглянуто процес формування і розвитку багатопартійної системи Чеської Республіки. Автор досліджує основні тенденції партійно-політичного життя чеського суспільства. Проаналізовано також участь політичних партій у виборчому процесі та результати парламентських виборів. На основі вивченого матеріалу і особистих досліджень автор дійшов висновків, що в Чехії утвердилася функціональна партійна система західноєвропейського зразка. Доведено, що процес консолідації демократії в Чеській Республіці не є остаточно завершеним, оскільки на заключній стадії знаходиться етап консолідації партійної системи.

Ключові слова: партійна система, трансформація, політична партія, багатопартійна система, Чеська Республіка.

В статье рассмотрен процесс формирования и развития многопартийной системы Чешской Республики. Автор исследует основные тенденции партийно-политической жизни чешского общества. Проанализированы также участие политических партий в избирательном процессе и результаты парламентских выборов. На основе изученного материала и личных исследований автор приходит к выводу, что в Чехии утвердилась функциональная партийная система западноевропейского образца. Доказано, что процесс консолидации демократии в Чешской Республике не является окончательно завершённым, поскольку на заключительной стадии находится этап консолидации партийной системы.

Ключевые слова: партийная система, трансформация, политическая партия, многопартийная система, Чешская Республика.

The process of formation and development of the multiparty system of the Czech Republic is characterized in this article. The author studies the main tendencies of the party political life of the Czech society. The part of the political parties in the electoral process is also examined and the results of the elections to the Czech Parliament are analyzed by the author in the article. On the basis of studied material and personal investigations the author came to the conclusions that a fixed party system of the West European form was established in the Czech Republic. The thesis is proved that the process of the democracy consolidation in the Czech Republic is not finished, as the phase of the party system consolidation is still on the final stage of the development.

Key words: party system, transformation, political party, multiparty system, Czech Republic.

Постановка проблеми. Питання розвитку демократичної партійної системи стоїть у центрі вирішення проблеми переходу від тоталітаризму до демократії, розбудови держави на демократичних засадах. Ефективність демократичних інститутів та політична стабільність суспільства значною мірою залежить від типу партійної системи, яка утвердилася в країні, її узгодженістю із соціокультурними та економічними умовами, політичною традицією народу. Партійна система структурує соціальні інтереси і політичні погляди, дає їм можливість виявлятися на місцевому та загальнонаціональному рівнях, організовує суспільно-політичні сили, зокрема виборців, допомагає їм висувати і направляти депутатів у представницькі інституції.

Мета – розглянути процес формування і розвитку багатопартійної системи Чеської Республіки.

Виклад основного матеріалу. Простежити специфіку становлення багатопартійності в Чехії можна, виокремивши певні етапи її розвитку.

Перший – від 1989 року – до парламентських виборів 1996 року – це період власне трансформації. Слід зауважити, що елементи політичного плюралізму в Чеській Республіці почали зароджуватися ще до листопаду 1989 року. Опозиційні до Компартії Чехословаччини сили поступово проходили своє організаційне становлення, проте, поза сумнівом, про кристалізацію партійної системи ЧР можна говорити лише в перші місяці після «оксамитової революції». Стрімкому розвитку чехословацької багатопартійності сприяли наступні чинники: по-перше, відтворення традиційних політичних партій Чехословаччини, що існували до 1948 року; по-друге, виділення нових партій зі складу Громадянського форуму, що було викликано плюралізацією поглядів та прагнень багатьох членів цього широкого, але досить аморфного об'єднання; по-третє, створення нових партій та політичних організацій, таких як Чеська соціал-демократична партія, Рух за самоврядну демократію – Товариство за Моравію й

Сілезію, Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія тощо [5, с. 78].

За короткий період часу в Чехословаччині було відтворено та засновано 23 політичні партії та громадські організації. Вони й стали основними суб'єктами партійно-політичної арени Чеської Республіки.

Другий – від виборів 1996 року і до 2006 року – фаза консолідації. Саме на другому етапі партійна система ЧР стабілізувалася, викристалізувалися її основні суб'єкти. Утвердилися дві політичні сили – ГДП та ЧСДП, які протягом 10 років були головними суперниками на виборах. І хоча в офіційному реєстрі нараховувалося близько 60 політичних партій та 25 політичних організацій, у даний проміжок часу партійна система Чеської Республіки почала нагадувати західноєвропейські аналоги, коли політичний клімат в країні визначають дві-три впливові партії, а інші належать радше до політичного маргінесу. При цьому за західним зразком для формування парламентської більшості їм доводилося створювати коаліції із дрібнішими політичними гравцями.

Третій – від виборів 2006 року і до сьогодні – фаза відкату від консолідації партійної системи. У даний період Чеська Республіка зіштовхнулася з рядом проблем політичного характеру (неможливість створення коаліції, урядова нестабільність), однак з усіх патових ситуацій завжди знаходився раціональний вихід. Урядові кризи здебільшого були наслідком внутрішньопартійних негараздів, корупційних скандалів, пов'язаних з іменами правлячих політиків. Цей етап відзначився появою на політичній арені Чехії нових партійних угруповань, які швидко завоювали авторитет у суспільстві і наразі реально конкурують із традиційними партіями. Однак безперечним є той факт, що в Чехії і на сучасному етапі діє партійна система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді, а головне відсутня позасистемна опозиція та яскраво виражені популістські політичні партії.

Довгоочікувані загальні вибори, що відбулися 8-9 червня 1990 року (зауважимо, що традиційно вибори у ЧР проходять протягом двох днів, починаються в п'ятницю ввечері і закінчуються в суботу після обіду. Такий режим роботи виборчих дільниць зберігся ще з довоєнних часів), привели до дільниць 96,79% громадян, що мали право голосу. Як і передбачалося, вибори принесли перемогу Громадянському форуму, який закріпив за собою статус провідної політичної сили в країні. ГФ отримав 46% голосів виборців, однак його реальне представництво у федеральному парламенті було значно вищим у зв'язку з тим, що 16% голосів, які були віддані за політичні сили, що не змогли подолати 5-відсоткового

прохідного бар'єру, були пропорційно розділені між переможцями. Найбільшою опозиційною щодо Громадянського форуму силою залишилася Комуністична партія Чехословаччини, яка отримала 13% голосів виборців. Третє місце посіли Християнські демократи, що набрали 12% голосів. Результат останніх був несподівано низьким порівняно з попередніми прогнозами. Цьому, вочевидь, сприяло оприлюднення під час виборчої кампанії фактів, які свідчили про минулу співпрацю лідера Християнсько-демократичної партії з органами державної безпеки. Серед інших партій та об'єднань Моравські автономісти зібрали 7% голосів. Словацька національна партія – 5%, і стільки ж – партія «Співіснування», що відстоювала права угорської меншини.

У результаті виборів у Народній Палаті коаліція Громадянського Форуму та Громадськості проти насильства отримала 84 мандати, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 16, ТМС – 9, СНП – 4, і стільки ж, – 4 місця – партія «Співіснування». У Палаті Національностей мандати було розподілено таким чином: ГФ та ГПН – 80, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 17, ТМС – 7, СНП – 7 та партія «Співіснування» – 7 місць [17].

Ці вибори стали своєрідним плебісцитом із питання підтримки демократичного політичного режиму, їх основна функція полягала в тому, щоб закріпити легітимність приходу до влади нової політичної еліти. Фактично чехословацький народ мав зробити вибір між компартією та партіями демократичного спрямування, які так чи інакше були пов'язані з Громадянським форумом.

У 1992 році відбулися останні спільні вибори до парламентів Чехословацької Федеративної Республіки, в яких взяло участь понад 40 політичних партій, коаліцій та рухів і які закріпили різницю в політичній орієнтації органів влади обох республік. Нагадаємо, що напередодні виборів у партійно-політичній системі країни відбулися деякі зміни: в цей час зі складу ГФ виділився Громадянський демократичний альянс, очолений В. Длоугим, та Громадянська демократична партія В. Клауса. На виборчі дільниці в Чехії прийшло 80,08% виборців. Згідно з підрахунком голосів до парламенту потрапили: ГДП-ХДП – 29,73%, Лівий блок (КПЧМ-ПЛД) – 14,05%, ЧСДП – 6,53%, ЛСУ – 6,52%, ХДС-ЧНП – 6,28%, ОЗР-РПЧ – 5,98%, ГДА – 5,93%, РЗСД-ТМС – 5,87% [17]. Проте результати парламентських виборів в ЧР та СР виявилися різними. Населення Словаччини підтримало лівоорієнтовані партії, що обіцяли пом'якшити негативні наслідки економічних реформ шляхом надання ширших соціальних гарантій, та націоналістичні організації. Прибічники ж радикальних економічних реформ, що виступали за збереження єдиної держави у формі федерації, перемогли в Чехії.

Таким чином, можна стверджувати, що протягом 1989–1992 років чехословацьке суспільство продемонструвало прагнення до змін, чітко відмежувавшись від будь-якого радикалізму і в переважній своїй масі не підтримало крайніх представників політичного спектру ні з лівого, ні з правого боку. У цілому аналіз програмних документів провідних політичних партій та рухів свідчить, що в масовій свідомості чехів та словаків зберігалося позитивне ставлення до ідеї демократичного та справедливого в соціальному відношенні суспільства.

У поствиборчий період, на нашу думку, в житті чеського суспільства відбулася важлива подія, що мала вагомий вплив на усю подальшу історію ЧР – на політичній арені поступово почали укріплюватися позиції чеських соціал-демократів. Отримавши в 1992 році лише 7% голосів, згідно з результатами соціологічних досліджень, на початку літа 1995 року ЧСДП користувалася підтримкою 20% виборців, не набагато поступаючись очолюваній В. Клаусом Громадянській демократичній партії, яку підтримувало 25% виборців. Зростання популярності лівих ідей було звичним явищем для всіх без винятку посткомуністичних країн, однак у Чехії це явище мало свої особливості. ЧСДП із самого початку свого виникнення базувалася на ідеях європейської соціал-демократії і не була обтяжена відповідальністю за попередню політику комуністичного керівництва. Це суттєво відрізняло ЧСДП від аналогічних організацій з інших країн колишнього «соціалістичного табору», які часто були наступниками комуністичних партій та рухів [7, с. 197].

Існували різні причини популярності соціал-демократичного руху в Чеській Республіці. Високий рівень економічного розвитку та активність робітничих організацій, що діяли в чеських землях у довоєнний період, сприяли зростанню впливу Соціал-демократичної партії, котра була за часів першої Чехословацької Республіки провідною політичною силою країни. Заснована наприкінці XIX століття, партія протягом 1918–1939 років регулярно отримувала високі результати під час виборів і неодноразово входила до складу тих чи інших урядових коаліцій. Багаті історичні традиції соціал-демократів та позитивне ставлення суспільства до їхньої минулої діяльності створювали сприятливі перспективи для подальшої діяльності партії.

У 1996 році чеська партійна система вступила в нову фазу. Однією з важливих подій на даному етапі було проведення чергових виборів до Палати депутатів, які відбулися 31 травня – 1 червня 1996 року. ГДП на чолі з В. Клаусом отримала 29,62%, ЧСДП – 26,44%, КПЧМ – 10,33%, ХДС-ЧНП – 8,08%, ОЗР-РПЧ – 8,01%, ГДА – 6,36% [17]. Наслідком виборів стало існування уряду (право-

центристської коаліції, очолюваної В. Клаусом), що представляв фактичну меншість та сильної лівоцентристської коаліції, зосередженої навколо ЧСДП. Адже подібна картина партійно-політичної структуризації не залишала уряду практично ніяких шансів створити переконливу парламентську більшість.

Згодом у Чехії відбулася ще одна знаменна подія – в грудні 1997 року Уряд, очолюваний В. Клаусом, внаслідок політичного скандалу, пов'язаного з джерелами фінансування ГДП, змушений був піти у відставку. Вже 17 січня 1998 року проголосила своє створення нова партія правого крила – Союз свободи, до якої перейшло цілий ряд депутатів від ГДП. У такій ситуації переобраний президент В. Гавел на посаду голови уряду запропонував позапартійного Й. Тошовського. ЧСДП, котра стала найвпливовішою в Палаті депутатів, підтримала своїми голосами таку пропозицію в обмін на підтримку рішення про дострокові парламентські вибори, котрі мали бути проведені в червні того ж року.

За результатами позачергових виборів, які відбулися 19-20 червня 1998 року, до нижньої палати чеського парламенту змогли потрапити п'ять суб'єктів виборчого процесу: ЧСДП – 32,31%, ГДП – 27,74%, КПЧМ – 11,03%, ХДС-ЧНП – 9,00%, СС – 8,60% [17]. Однак ані соціал-демократи, ані громадянські демократи не могли самостійно сформувати уряд, тому партіям довелося вести перетрактації з приводу створення коаліції. Оскільки переговори з малими партіями не увінчалися успіхом, то був знайдений досить оригінальний для колишніх соцкраїн вихід із патової ситуації: два головні суперники, ЧСДП та ГДП, уклали так звану опозиційну угоду. Суть даної домовленості зводилася до наступного: ГДП як провідна опозиційна партія погоджувалася на створення соціал-демократами уряду меншості в обмін на ключові пости в парламенті. Крім того, Громадянська демократична партія обіцяла не ініціювати питання винесення недовіри Кабінету міністрів до закінчення строку його повноважень. При цьому обидва учасники угоди зобов'язувалися не вступати в коаліції з іншими політичними силами і консультуватися одна з одною з приводу найважливіших питань державної політики. При цьому слід зазначити, що уряд меншості проіснував упродовж чотирьох років, і його діяльність вважають досить успішною [3, с. 237].

Треті вибори до законодавчого органу ЧР були проведені 14-15 червня 2002 року. У них взяли участь 58% виборців, голоси котрих були розподілені наступним чином: ЧСДП отримала 30,02%, ГДП – 24,47%, КПЧМ – 18,51%, «Коаліція чотирьох» (ХДС-ЧНП та СС-ДС) – 14,27% [17]. Проаналізувавши результати виборів, ми бачимо, що відносну перемогу на них знову отримали

соціал-демократи, ЧСДП і надалі самостійно не могла створити однопартійний уряд, бо в складі новообраного парламенту мала лише 70 депутатів. А для того, щоб урядова програма, а відповідно, і новий склад Кабінету міністрів були затверджені парламентом, потрібна під час голосування в Палаті депутатів підтримка не менше 101 парламентаря. І саме ця кількість голосів забезпечувала для нової влади післявиборчий політичний союз ЧСДП із так званою «Коаліцією чотирьох».

Соціал-демократи розпочали переговори із представниками «Коаліції чотирьох» про створення правлячого блоку. 3 липня 2002 року лідерами ЧСДП – В. Шпідлю, ХДС-ЧНП – Ц. Свободою та СС-ДС – Г. Марвановою були досягнуті домовленості про політичний союз і склад Кабінету міністрів. Таким чином, можна стверджувати, що за результатами даних парламентських виборів у ЧР склався новий блок правлячих сил: ЧСДП – «Коаліція чотирьох», в якому провідну роль відігравали соціал-демократи. За характером складу та ідейної спрямованості партій-учасниць правлячу коаліцію в Чехії можна було вважати ліволіберальним блоком.

Такий хід подій змусив деяких дослідників стверджувати, що вибори 2002 року стали віддзеркаленням процесу суттєвого ідейно-політичного зрушення чеського суспільства вліво та краху правих ідей, на яких значним чином базувалася чеська модель демократизації [1; 3]. Висловлювалася навіть теза про те, що чеські комуністи переживають еру свого ренесансу та піднесення. Так, без сумніву, збільшення майже вдвоє парламентського представництва – із 24 депутатів у 1998 році до 41 – у 2002 році – це неймовірний феномен в умовах розвинутої чеської демократії, де більшість суспільства і провідних політичних сил справедливо вважають ортодоксальних комуністів «рудиментом» минулого режиму. Але виборчий успіх КПЧМ у 2002 році – це небажаний наслідок політичних спекуляцій найбільших чеських партій, які методами змови про поділ влади в 1998–2002 роках породили зневіру суспільства в здатність держави розвиватися цивілізованим демократичним шляхом. Адже за КПЧМ на червневих виборах у 2002 році до Палати депутатів проголосувала значна частина саме протестного електорату, а не власне апологетів комуністичних принципів.

Вибори до нижньої палати парламенту, що відбулися 2-3 червня 2006 року, мали також важливий вплив на розвиток партійної системи Чехії. «Арифметичним» лідером у виборчому марафоні стала правоцентристська Громадянська демократична партія, яка набрала 35,38% голосів виборців. Чеська соціал-демократична партія в поствиборчому рейтингу йде одразу за ГДП – із результатом 32,32%. Компартія Чехії та Моравії отримала 12,81%, Християнсько-демократична партія –

7,22%. Вперше в історії Чеської Республіки до парламенту пройшла Партія зелених, яку підтримали 6,29% виборців [17]. Ситуація після даних виборів виявилася фактично патовою. Адже Парламент цієї країни поділився навпіл («сто на сто»). У зв'язку з таким розвитком подій у Чеській Республіці виникла політична криза, оскільки не могла бути сформована коаліція, не міг бути обраним Кабінет міністрів, а також спікер Палати депутатів. Довгий час у Чеській Республіці тривала ця політична невизначеність, аж доки не був знайдений раціональний вихід. Результатом політичних перемовин стало утворення з другої спроби (вперше в історії Чехії) урядової коаліції в складі ГДП, ХДС-ЧНП та Партії зелених. Главою уряду було призначено М. Тополанека. За такого розвитку подій ЧСДП та КПЧМ опинилися в опозиції, яка активно контролює діяльність коаліціантів.

28-29 травня 2010 відбулися чергові парламентські вибори, в яких взяло участь 60% громадян Чеської Республіки. На них, як і в 2002 році, перемогу здобула Чеська соціал-демократична партія з результатом 22,08% голосів виборців. Друге місце зайняла Громадянська демократична партія набравши 20,2% голосів. У трійці лідерів опинилася консервативна партія TOP 09, що отримала 16,7%. Традиційно до парламенту пройшла Комуністична партія Чехії та Моравії з 11%. П'ятірку парламентських партій замикає центристська партія «Справи громадські», за яку проголосували 10,9% чеських виборців [17].

Як і передбачалося, після виборів між трьома правими партіями (ГДП, TOP 09, «Справи громадські») був підписаний коаліційний договір. Сенсацією парламентських виборів 2010 року можна сміливо назвати успіх нової партії TOP 09, яка одразу набрала такий великий відсоток голосів виборців завдяки ставці на молодіжний електорат та нетривіальній виборчій кампанії.

4 червня 2010 року президент В. Клаус довірив лідеру ГДП П. Нечасу сформувати коаліційний уряд. Однак ці вибори не стали закінченням урядової кризи, яка склалася після 2006 року, а навпаки, лише посилили її. Адже внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту була саморозпущена.

Дострокові парламентські вибори в Чехії відбулися 25-26 жовтня 2013 року. Явка виборців була помірковано низька (становила 59,48%), що було спричинено подовженим вікендом, оскільки в понеділок 28 жовтня в Чехії державне свято – день заснування Чехословаччини, а також зневірою і розгубленістю виборців після політичної кризи 2013 року та корупційними скандалами ключових політичних партій.

У виборах взяли участь 23 партії, з них до парламенту пройшло сім. Найкращі передумови на солідний результат мала Соціал-демократична

партія, якій прогнозували результат на рівні 30% і більше, однак вибори для них скінчилися набагато гірше, за партію проголосувало 20,45% виборців. Справжнім переможцем виборів виявився мільярдер і агропромисловий магнат Андрій Бабіш зі своїм рухом АНО 2011 (Аксе nesпокојеnýш обčanů) – тобто «Акція незадоволених громадян». Ця політична сила ліберального спрямування, створена 2011 р., несподівано набрала 18,65% [17].

Саме «незадоволені громадяни» визначили перебіг чеських виборів.

Протестні настрої вивели на політичний олімп відверто популістську фігуру чеха японського походження Томіо Окамури та його рух «Світанок прямої демократії». Політична сила Окамури, який має доволі радикальні погляди як на вирішення питань державного управління (через механізм прямої демократії), так і на міграційну політику (він закликає встановити жорсткі обмеження для мігрантів), отримала сенсаційні 6,88% голосів. Для порівняння: Громадянська демократична партія, яка ще півроку тому була правлячою політичною силою в Чехії, отримала 7,72%, втративши більшість своїх виборців. Така метаморфоза чітко ілюструє трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між «лівими» й «правими» до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань.

Третьою найсильнішою партією виявились комуністи, за яких проголосувало 14,91% виборців. У новий парламент також пройшла партія ТОР 09 Карла Шварценберга з 11,99% і християнські демократи із 6,78%.

Зважаючи на результати виборів, чеські експерти почали прогнозувати різні конфігурації урядової коаліції. У результаті переговорів було все таки створено лівоцентриський уряд (ЧСДП, АНО 2011 та ХДС-ЧНП) на чолі з Б. Сobotкою.

Таким чином, після всіх виборів упродовж новітньої історії Чехії існувала крихкість урядових коаліцій. Подекуди вони створювались нелогічно, на перший погляд, партіями різного політичного спрямування. Інколи перевага більшості над меншістю становила всього лише один голос. Траплялося, що новий уряд взагалі формувала меншість. Аналіз внутрішньополітичної ситуації в Чехії протягом новітньої історії свідчить про те, що згадані події в чеській політиці відбувалися тому, що програми головних парламентських партій у ключових питаннях внутрішньої та зовнішньої політики країни мало чим відрізняються. Зокрема, всі парламентські партії виступають за демократичний розвиток держави, ринкову економіку, активно підтримують членство країни в НАТО та ЄС, їх програмні засади розходяться лише в тому, якою мірою Чехія повинна інтегруватися до європейських структур. Однак питання про те, «варто чи не варто вступати в ЄС», навіть

не піднімалося, тому що всім було зрозуміло, що іншого цивілізаційного шляху для ЧР просто не існує. Крім того, характерною особливістю чеської політичної сцени є надзвичайна програмна «гнучкість» партій та їх лідерів у своїх програмних засадах тоді, коли справа стосується можливості наближення до влади або отримання керівної посади в міністерстві чи відомстві.

Вищенаведені факти дають підстави стверджувати, що в Чеській Республіці утвердилася партійна система поміркованого плюралізму (за типологією Дж. Сарторі). Однак із метою уникнення суб'єктивних викривлень результатів досліджень пропонуємо здійснити аналіз партійної системи ЧР за допомогою формалізованих методик дослідження, зокрема розрахунку індексу ефективності кількості політичних партій, індексу фракційності та індексу агрегації.

Індекс ефективності кількості парламентських політичних партій, введений М. Лааксо та Р. Таагеперою, використовується для підрахунку кількості політичних партій, що входять до складу партійної системи і визначення їх відносної сили [9]. Цей індекс обраховується на основі оцінки рівня підтримки політичної партії під час виборів (до уваги береться або відсоток голосів, отриманих партією на виборах, або частка місць, якими володіє партія в парламенті). Для обрахунку автори запропонували таку математичну формулу:

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^n P_i^2},$$

де N – символ індексу ефективності кількості політичних партій; n – кількість політичних партій, що пройшли до парламенту; P_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Підставивши у формулу результати шістьох виборчих кампаній до Палати депутатів Парламенту ЧР, отримаємо такі результати:

– **1996 р.** : $N = 1 / 0,0877 + 0,0699 + 0,0106 + 0,0065 + 0,0064 + 0,0040 = 5,40$;

– **1998 р.** : $N = 1 / 0,1043 + 0,0769 + 0,0121 + 0,0081 + 0,0073 = 4,79$;

– **2002 р.** : $N = 1 / 0,0901 + 0,0901 + 0,0598 + 0,0342 + 0,0203 = 4,89$;

– **2006 р.** : $N = 1 / 0,1251 + 0,1044 + 0,0164 + 0,0052 + 0,0039 = 3,92$;

– **2010 р.** : $N = 1 / 0,0487 + 0,0408 + 0,0278 + 0,0127 + 0,0118 = 7,05$;

– **2013 р.** : $N = 1 / 0,0418 + 0,0347 + 0,0222 + 0,0059 + 0,0047 + 0,0045 = 8,79$.

Для порівняння слід зазначити, що середнє значення показника даного індексу в більшості країн Західної Європи складає 3,6. Найнижчі показники індексу характерні для Великобританії (2,2) та Греції (2,2), які відносяться до числа країн із дво-

партійною системою. Як бачимо, орієнтовний показник ефективної кількості політичних партій Чеської Республіки до 2006 поступово зменшувався, що свідчило про досить високий рівень концентрації партійної системи. Проте після 2010 року намітилася абсолютно протилежна тенденція, яка фактично повернула ЧР до середини 1990-х років.

Однією з визначальних характеристик політичного представництва в парламенті є його фракційність. Для дослідження цього явища в політичній науці використовують низку показників. Пропонуємо розглянути декілька з них. Першим з них є показник кількості голосів, набраних найбільшою політичною партією. Найвищого результатів у ЧР усередині 1990 – на початку 2000-х років завжди поперемінно досягали дві політичні партії – ГДП та ЧСДП. Однак результати (коливаються в радіусі 30%), які вони отримували, є надзвичайно мізерними, аби говорити про абсолютне домінування певної політичної сили. Водночас даний показник завжди давав можливість партії-переможниці виступати базисом для формування коаліційного уряду.

Наступний показник – кількість голосів, отриманих двома найбільшими партіями (показник двопартійності), – дозволяє оцінити, якою мірою партійна система наближається до стану двопартійної конкуренції. На думку Д. Рає, система двопартійної конкуренції формується лише тоді, коли дві найбільші партії здобувають разом більш ніж 75%, але менше 90% [12]. Як бачимо, Чеська Республіка не в змозі досягти зазначених показників, оскільки сумарний результат двох найбільших політичних партій на початку 2000-х років складав 55-68%, а після парламентських виборів 2013 року взагалі впав до 30%.

Д. Рає вважають автором індексу фракційності, який математично записується так:

$$F = 1 - \sum S_i^2,$$

де F – символ індексу фракційності; S_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Таким чином отримуємо наступні результати:

– **1996 р.** : $F = 1 - 0,0877 - 0,0699 - 0,0106 - 0,0065 - 0,0064 - 0,0040 = 0,81$;

– **1998 р.** : $F = 1 - 0,1043 - 0,0769 - 0,0121 - 0,0081 - 0,0073 = 0,79$;

– **2002 р.** : $F = 1 - 0,0901 - 0,0901 - 0,0598 - 0,0342 - 0,0203 = 0,79$;

– **2006 р.** : $F = 1 - 0,1251 - 0,1044 - 0,0164 - 0,0052 - 0,0039 = 0,74$;

– **2010 р.** : $F = 1 - 0,0487 - 0,0408 - 0,0278 - 0,0127 - 0,0118 = 0,83$;

– **2013 р.** : $F = 1 - 0,0418 - 0,0347 - 0,0222 - 0,0059 - 0,0047 - 0,0045 = 0,89$.

Індекс фракційності дозволяє простежити тяглість партійних систем від «досконалої одно-

партійності», коли одна партія здобуває всі голоси виборців, до «абсолютної фракційності», коли кожен виборець голосує за власну партію або виборчий блок. Показник індексу, нижчий за 0,5, свідчить про існування однієї домінуючої політичної партії; показник індексу від 0,5 до 0,67 констатує наявність конкуренції між двома основними політичними партіями. Для порівняння слід відзначити, що Західній Європі лише в двох країнах (Великобританії та Греції) індекс фракційності складає 0,5. Власне, ці дві країни й розглядаються як класичні двопартійні держави. Якщо ж показник індексу перетинає межу в 0,70, це свідчитиме про наявність у країні багатопартійної системи. Як бачимо, показник Чехії свідчить про існування на даний час подібної системи.

Важливу роль у з'ясуванні перспектив стабільності коаліційних урядів відіграє індекс агрегації, запропонований Л. Майером. Даний індекс дозволяє виміряти рівень концентрації партійної системи на основі врахування двох змінних: кількості парламентських партій у визначений час та потужності найбільшої парламентської партії. Потужність конкретної політичної партії визначається процентом контрольованих нею місць у парламенті. Вища величина індексу означає вищий рівень концентрації партійної системи, що, відповідно, сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Уряди, сформовані в країнах з високим показником індексу агрегації, характеризуються більшою стабільністю, ніж у країнах з низьким числовим значенням даного показника. Обумовлюється це тим, що в межах партійної системи існує потужне угруповання, здатне домінувати в системі конкурентних відносин між різними політичними партіями, що веде до утворення однопартійних урядів або урядів на основі однієї домінуючої партії [11].

Цей індекс обраховується за такою математичною формулою:

$$A = S/N,$$

де A – символ індексу агрегації; S – відсоток місць у парламенті, контрольованих найбільшою партією; N – кількість представлених у парламенті партій.

Підставляємо у формулу результати виборів у Чеській Республіці і отримуємо такі показники:

– **1996 р.** : $A = 29,62 / 6 = 4,9$;

– **1998 р.** : $A = 32,31 / 5 = 6,4$;

– **2002 р.** : $A = 30,02 / 4 = 7,5$;

– **2006 р.** : $A = 35,38 / 5 = 7,07$;

– **2010 р.** : $A = 22,08 / 5 = 4,4$;

– **2013 р.** : $A = 20,45 / 7 = 2,92$.

Для порівняння наводимо відповідні індекси класичних двопартійних систем: Великобританія – 14,33, Греція – 13,96. Натомість у багатопартійних країнах він залишався стабільно низьким:

Швейцарія – 2,9, Фінляндія – 3,2. Як бачимо, індекс агрегації з 1996 року постійно збільшувався і станом на 2006 р. перебував на середньому рівні, і, як вже зазначалося вище, певну дестабілізацію в партійну систему Чехії внесли вибори 2010 року, які похитнули авторитет найбільших партій – Громадянської демократичної партії та Чеської соціал-демократичної партії, а в 2013 році ГДП вперше в історії незалежної ЧР посіла лише п'яте місце, набравши рекордно низький для себе відсоток голосів виборців (7%).

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що в Чеській Республіці утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Процес створення багатопартійної системи в країні практично завершено. Звичайно, це не виключає появи на політичній арені нових партійних угруповань, але щоб завоювати автори-

тет у суспільстві, їм потрібен час. Найбільшими політичними партіями упродовж тривалого часу були Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які і виступали головними суперниками на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не могли самостійно сформувати уряд. Цю тезу підтверджують також емпіричні дані, отримані на основі обчислення низки індексів. Показники цих індексів свідчать про те, що в Чехії утвердилася система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді. Позитивним фактором є також відсутність позасистемної опозиції та яскраво виражених популістських політичних партій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / І. Вовканич // *Sagratika-Karpatika*. – Випуск 21: Політологічні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород, 2003. – С. 198–211.
2. Зарицький О. Сучасна внутрішньополітична ситуація у Чехії та уроки новітньої історії / О. Зарицький // *Політика і час*. – 2006. – № 11. – С. 34.
3. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / В. Лемак. – Ужгород : «Ліра», 2002. – 248 с.
4. Мансвєтов Ю. Реформування виборчої системи у Чеській Республіці / Ю. Мансвєтов, Роман Сарай // *Стратегічні пріоритети*. – 2007. – № 4 – С. 48–55.
5. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці / Н. Марадик. – Ужгород : ЗІППО, 2012. – 174 с.
6. Петрушка Н. Вплив парламентських виборів 2006 року на розвиток партійної системи Чеської Республіки / Н. Петрушка // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 9 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін.* – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. – С. 138.
7. Петрушка Н. Еволюція партійної системи Чеської Республіки в умовах трансформації суспільства / Н. Петрушка // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 7-8 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін.* – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – С. 195–201.
8. Kubát M. Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice / Michal Kubát // *Politologický časopis*. – 1998. – №3. – S. 231–243.
9. Laakso M. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / Makka Laakso, Rein Taagepera // *Comparative Political Studies*. – 1979. Vol. 12. – №1. – P. 3–27.
10. Lijphart A. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991 / Arendt Lijphart // *Journal of Theoretical Politics*. – 1992. – №4. – P. 207-223. *Ústava České republiky // Sb. zak. č. 1/1993*. – S. 1–16.
11. Mayer L. C. A Note on the Aggregation of Party System In: *Western European Party Systems* / [ed. by P.Merk]. – New York : Free Press, 1980. – P. 55–67.
12. Rae D. *The Political Consequences of Electoral Laws* / Douglas Rae – New Hawen : Yale University Press, 1971. – 180 p.
13. Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů ve znění zákona č. 212/1996 Sb., nalezu US č. 243/1999 Sb., zákona č. 204/2000 Sb., nalezu US č. 64/2001 Sb., zákona č. 491/2001 Sb., č. 37/2002 Sb., č. 171/2002 Sb., č. 230/2002 Sb., č. 62/2003 Sb.
14. Zákon o združování v politických stranách a v politických hnutích // *Sb. zak. ČSFR č. 424/1991*. – S. 1115-1124.
15. Zákon ze dne 17. prosince 1996, kterým se mení a doplňuje zákon č. 424/1991 Sb., o združování v politických hnutích, ve znění pozdějších předpisů // *Sb. zak. č. 322/1996*. – S. 4370–4371.
16. Zákon ze dne 7. července 2000, kterým se mení zákon č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických hnutích // *Sb. zak. č. 340/2000*. – S. 4458–4461.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

UDK 323.2[061.2:336](043.5)

**POLITICAL CROWDFUNDING
AS ONE OF THE INNOVATIVE SOCIAL TECHNOLOGIES**

**ПОЛІТИЧНИЙ КРАУДФАНДІНГ
ЯК ОДНА З ІННОВАЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Naumkina S.M.,

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky*

Golka V.Ye.,

*Candidate of Political Sciences, Teacher,
Odesa Trade-Economic Institute of the Kyiv National Trade-Economic University*

Political crowdfunding is one of the innovative social technologies. Its important feature is lack of traditional intermediaries in financing: investor cooperates directly with the recipient. The uniqueness of crowdfunding is that this funding instrument, using Internet technologies, allows quick getting of small investments from a large number of people to support the project. Rate of political crowdfunding, as an effective tool of capital involving, increases. Thanks to the rapid development of information technology, new attractive financing opportunities became available for the policy investors.

Key words: crowdfunding, political crowdfunding, social technologies, Internet technologies.

Політичний краудфандінг – одна з інноваційних соціальних технологій. Його важливою особливістю є відсутність традиційних посередників у фінансуванні, тобто інвестор співпрацює безпосередньо з одержувачем. Унікальність політичного краудфандінга полягає в тому, що цей інструмент фінансування, використовуючи інтернет-технології, дозволяє швидко отримувати невеликі інвестиції від великої кількості людей для підтримки проекту. Збільшується темп політичного зростання як ефективного інструмента залучення капіталу. Завдяки швидкому розвитку інформаційних технологій для інвесторів у галузі політики з'явилися нові привабливі можливості фінансування.

Ключові слова: краудфандінг, політичний краудфандінг, соціальні технології, інтернет-технології.

Политический краудфандинг – одна из инновационных социальных технологий. Его важной особенностью является отсутствие традиционных посредников в финансировании, то есть инвестор сотрудничает непосредственно с получателем. Уникальность политического краудфандинга заключается в том, что этот инструмент финансирования, используя интернет-технологии, позволяет быстро получать небольшие инвестиции от большого количества людей для поддержки проекта. Увеличивается темп политического роста как эффективного инструмента привлечения капитала. Благодаря быстрому развитию информационных технологий для инвесторов в области политики стали доступны новые привлекательные возможности финансирования.

Ключевые слова: краудфандинг, политический краудфандинг, социальные технологии, интернет-технологии.

Among the definitions of crowdfunding there is its interpretation as a process of uniting the resources, especially financial, for implementation of a specific project dominates. We define it as voluntary collective cooperation of unspecified range of people who unite material or non-material resources, typically using the Internet-platforms, for socio-political support (or a purely political) projects, initiated by individual or collective political actors. If we try to define crowdfunding through legislation, we are faced with the problem of legal gaps – particularly in the Ukrainian legislation the concept of “crowdfunding” (or national synonyms) is missing. And this is despite the functioning of many crowdfunding platforms.

When we talk about crowdfunding, first of all we separate thousands of socially useful projects, creative products that come to the market thanks to donations from the public, who believed in initiatives social usefulness, which need support to be implemented. That is, in the public mind there exists perception of

crowdfunding as an economic mechanism – a “crowd funding”. Thus, this technology, at first glance, would not cover political issues, which, unlike the social, not often cause sympathetic sentiment mood of donors-volunteers.

Socio-political crowdfunding enables transformation of «social capital, accumulated in social networks, into the financial one» [3, p. 141].

Political crowdfunding is one of the innovative social technologies. Its important feature is lack of traditional intermediaries in financing: investor cooperates directly with the recipient. The uniqueness of crowdfunding is that this funding instrument, using Internet technologies, allows quick getting of small investments from a large number of people to support the project.

Rate of political crowdfunding, as an effective tool of capital involving, increases. Thanks to the rapid development of information technology, new attractive financing opportunities became available

for the policy investors. Funding is provided through Internet platforms. Examples include the following resources: kickstarter.com, indiegogo.com, seedrs.com, boomstarter.ru, crowdcube.com, smartmarket.net, EquityNet.com, betterplace.org, respekt.net and others. The rapid development of national financing is provided with the social networks (Twitter, Facebook, “VKontakte” etc.), which can, within the short term, promote attracting investments into specific projects.

In a situation, when policy (Ukrainian in particular) is often rightly accused in uncertainty of funding sources and further depending on the “political patrons” – oligarchs, crowdfunding has the potential to become an alternative format of political projects financing.

Russian politician Ilia Ponomaryov (the only member of the State Duma of the Russian Federation, who voted against Crimea annexing to Russia) expressed an opinion that «worldwide crowdfunding starts from policy». Undoubtedly, his words have sense. For example, “March of millions” in Russia gathered over 2 million RUB with crowdfunding. We support the approach on which policy should begin with crowdfunding, and not vice versa [2]: virtuous policy has to start with crowdfunding, which will become a proper marker of the fact whether the public supports specific political initiative and is ready to contribute to its implementation.

In business, we can speak of at least of three types of crowdfunding, depending on the compensation, offered to the investor: 1) free or conditionally free of charge; 2) conditionally returned; 3) certainly returned (private investment). When talking about the political (socio-political) crowdfunding, political crowdfunding can be divided into types by at least three criteria: 1) by financing sphere: electoral, anti-corruption etc.; 2) by nature of donations: financial (cash), social (non-cash); 3) by reward offered to crowd-investor: free (conditionally free of charge) – provides possible gratitude by the recipient, notice of the investor (donor), for example, on the site, in speeches to the voters, opportunity to participate in activities initiated by the political party; conditionally returned – suggests that in future there will be performed some exchange of the investor’s deposit on, for example, lobbying of interests of the investor, inclusion of him or his representatives into the electoral list, etc.

Generally, all types of political crowdfunding directly related to information and communication revolution. In particular, social (non-cash) political crowdfunding works primarily in social networks. Nobody spends funds to support activist, but makes it known with likes and reposts. With this technology number of contemporary figures, such as Italian politician Beppe Grillo, become Facebook «stars», and then the politicians and prominent figures.

In the countries with developed democracy crowdfunding has demonstrated effectiveness in the politi-

cal sphere, as it combines attracting of financing and conducting a campaign. Appeal to entire groups of voters by allowing crowdfunding to create a community of people inspired by the same promise that seek to support political project financially.

Appeal to entire groups of voters allows, with crowdfunding, creating a community of people inspired by the same promise, who seek for financial support of the political project.

Money has always played an important role in policy, but today more than 90 % of candidates in the West win the election thanks to attracting of more funds. With electoral crowdfunding the voters can collect more than 80% of the campaign budget. Crowdfunding helps to avoid excessive costs on campaign carrying, such as huge bills for rent, telephone calls, travel, etc.

Organisation of crowdfunding campaign is nearly free of charge and political leaders get a list of investors, who supported them as a project. This database can be used during the subsequent campaigns. Obviously, sponsors of political campaigns are likely to vote for the sponsored political force and, in addition, will share information about it within their environment.

Since 2007 political crowdfunding has helped Barack Obama to collect 16.1 billion dollars. In particular, in 2008 the strategy of the presidential election of Barack Obama was based on use of the own website to attract funding; Obama’s campaign collected more than 750 million dollars from the multiple retail investors (average investment was \$ 86 per person). This strategy has received public attention and was repeatedly reproduced by other players of the political arena.

During the presidential campaign (2012) candidates have already actively used mobile payment platforms, though not in such volumes as during current campaign 2016. Barack Obama included online payment platform Square into instruments in his election campaign in January 2012, and earlier, in August 2011, the Republican Party has distributed more than five thousand readers Square during the National Congress. The exact figure of the accepted donations was not called, but there existed comments that using Square to receive donations by Republicans and Democrats was successful.

During the presidential campaign of 2016 in the US many ways were used to collect donations. For example, to collect donations all US presidential candidates, from H. Clinton and B. Sanders to R. Paul and M. Rubio, use online payment platform Stripe. The presidential campaign of 2016 shows a high level of candidates’ involvement into modern technologies. H. Clinton campaign, according to “Forbes” as of August 2015, has already received only donations more than \$20 million through Stripe.

Organization “The Center for Public Integrity” conducted a study, which results show in which coun-

tries organizers of crowdfunding fundraising campaigns for Barack Obama received diplomatic posts. Project results have shown a strong relationship between high finance and the most desired positions in the diplomatic corps; diplomatic posts are received not only the diplomats but organizers of campaigns of collecting funds. This practice is not unique to Barack Obama, it has been existed around for decades.

History of crowdfunding in the USA and Western European countries confirms the theory of solidarity. Public financing was developed here through projects that did not offer the investors packages or shares in any of the enterprises or any future payment of introduced shares. Instead, investors were given awards, often in the form of the final product or reference and public thanks.

In the West, where the tradition of political patronage (political investment) is strong, one can see modification of political crowdfunding: now more and more “small” sponsors are involved in the financing of large undertakings. The potential of the Internet community today is obvious and powerful political players have to listen to it.

As examples of using the crowdfunding method at the post-soviet area there can be called a campaign of collecting means for the project “RosPil” (<http://rospil.info/>) of O. Navalny, fundraising by Moscow Helsinki Group, fundraising to support “Pussy Riot” and others. Trend by which to support the organizers of, at first, protests, such as “March of Discordants” (Russian Federation) became more clear. Under the pressure of authorities there always arise such mechanisms of political struggle that cannot be controlled by the authorities. Opposition began to use political crowdfunding (its online format) to finance their projects. For example, O. Navalny organized “RosPil” to combat abuse in the sphere of public purchases; collected funds were spent on labour of lawyers and the server. O. Navalny was supported by a number of active Internet users with opposite moods. Meanwhile, the lagging nature of Russian political culture that is not adapted to innovative mechanisms of political cooperation is underlined by the researcher O. Sokolov [4, p. 36]. He argues: 78% of funds in support of punk band “Pussy Riot” were collected not in Russia, but abroad.

At present, socio-political crowdfunding in Ukraine is only beginning to develop. Mechanisms potential of online fundraising is used not enough. Among domestic crowdfunding platforms are to be noted the following: “Spilnokosht” (<https://bigggidea.com/>); “Ukrainian Philanthropic Marketplace” (<https://ubb.org.ua/>); “Na-Starte” (<http://na-starte.com/ua/>); “JQ Star” (<http://jqstar.com/>). One of the research objectives is to study their practices to determine whether these platforms practiced the political projects and how successful they were. It looks like the absence of political projects themselves is clearly

seen at all crowdfunding platforms. Let us argue this thesis with the example of two major Ukrainian crowd-platforms:

– platform “Spilnokosht” highlights such project-groups as “Media”, “Human Rights”, “Professional Journey”, “Children”, “Transport”, “City” and many others. If to draw attention on the projects, supported by the public, there will be Urban Studies, support of camps, summer schools for teens, cultural projects and support of separate creative teams etc. There are no politically oriented projects; close to the socio-political topics can be considered support of public radio and television, programs of adaptation of internally displaced persons, “Sh. Fest – Taras Shevchenko Festival” (popularization of T. Shevchenko), integration camp “Big Game for TEENS” (for teens from different regions of Ukraine to master leadership skills) and similar (social rather than political) projects;

– platform “Ukrainian Philanthropic Marketplace” has no political projects, instead there are singled out projects “Help UA” (restoration of schools in the ATO area, rehabilitation of soldiers, etc.), “Health” (patients support), “Education” (books for schools of Donbass, furniture for rural schools, school uniforms for children of immigrants, carrying so called “scientific picnics”, support of children with mental, emotional and behavioural disorders, inclusive education), “Environment and Animals” (aid for animal shelters), “Our Town” (lunch for children from crisis families), “Like home ...” (food and hygiene for evacuees from the ATO area, care of orphans, children from boarding schools etc.).

Instead, in Ukrainian political practice there are the examples of electoral crowdfunding. Thus, O. Bogomolets collected funds as a candidate for the post of the President of Ukraine: “The only my sponsor is the Ukrainian people. Money for pledge was collected by volunteers and ordinary citizens” [1]. Fundraising on pledge to the Central Election Committee (2.5 million UAH) was completed in two days. At the account of election fund (from 08.04 to 21.04.2014) there were received 181495 UAH. One of the candidates for president of Ukraine A. Grytsenko used crowdfunding practice at the election in 2014; costs were claimed in sum of about 8 million UAH. With crowdfunding Ukrainian political party “Democratic Alliance” is functioning.

It seems that in Ukraine attitude to national funding policy is still quite sceptical.

Firstly, the public has doubts whether fundraising is not one more fraud, whether the collected funds will be used to implement the declared goal. Absence of legislation becomes a significant “negative” factor, because the citizen, as a political investor, needs effective protection against the financial crimes.

If you analyse such subjects of national policy as political parties, at the present they appear as attractive

objects of political investment. Traditional parties cannot rely on basic audience of online crowdfunding – active users of social networks, who are eager to support rather those, out of system, protest initiatives.

Over the past two impassionate years of Ukrainian history we have seen many examples of collective financing, such as the army, volunteer battalions, process of treatment the soldiers etc. It is notable, that this technology is effective, and therefore the question of its testing on policy, namely to nominate candidates “from the bottom”, to support their campaign and then delegate them their voting powers. So the politician, to be really from public, should be nominated by people; and not only to be promotes but also to be financed (primaries, donations, charitable contributions, etc.). Otherwise, we cannot demand independence of the candidate, as the campaign will certainly be financed from some “oligarchic pockets” or by the candidate, who is an oligarch himself.

In crowdfunding scheme there takes place direct popular vote for a particular project, and the vote is the amount allocated by the donor. In this way competition of politicians as the project, their struggle-presentation for the national funding is made possible. We assume that this is a civilized transparent way to win the most reasonable political projects. Each crowdfunding project, particularly political one (when every politician is under the “anti-corruption eye”), should be based on ensuring complete transparency at every stage of fundraising, opportunities for free access (if not of all the public, then at least donors and authorized regulatory agencies) to view revenues and expenses.

Research of political crowdfunding brings us to a number of issues, including: 1) whether political crowdfunding is to be considered as a fundraising exclusively through specialized Internet platform. After Ukrainian remember well all the variety of ways of accumulating resources (money, medicine, food, fuel, etc.) in support of Euromaidan; how resources are still collecting to finance the needs of the army today, etc.; 2) whether political crowdfunding should be materialized in its form as support can be shown not only in cash; at least we already mentioned non-material (social) crowdfunding.

However, it should be noted that methods of financing Euromaidan and army in fact cannot be considered as crowdfunding technology in its classic sense because of violation of the basic principles of crowdfunding: goal – rather abstract, no clear required amount, process transparency – more fragmented. In this case we rather deal with charity, but such measures can be considered successful start of crowdfunding implementation in Ukraine.

Unfortunately, the culture of mass patronage, in particular socio-political one, has not acquired permanent bases, among Ukrainians and there was not formed stable layer of the middle class, which is the driving force of sacrificial support of any creative endeavours. To our mind, popularity of crowdfunding is directly correlated with the size of the middle class. Use of political crowdfunding is still a prerogative of out of system business subjects. Political actors of the system itself nearly do not use this mechanism of communication with their political supporters.

REFERENCES:

1. Богомолец О. Передвиборча кампанія кандидатів у президенти має бути абсолютно прозорою! / О. Богомолец [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bogomolets.com/ua/news/372-olga-bogomolets-peredviborcha-kampaniya-kandidativ-u-prezidenti-mae-buti-absolyutno-prozoroyu>.
2. Голембіовська А. Сучасні тенденції української політики. Ч. 2. Політичний краудфандинг / А. Голембіовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3525247/>.
3. Котенко Д. Краудфандинг – інноваційний інструмент інвестування /Д. Котенко // Закон. – 2014. – № 5. – С. 140–141.
4. Соколов А. Особенности возникновения политического краудфандинга в российской политической практике / А. Соколов // Вест. Рос. ун-та дружбы народов. – Сер. «Политология». – 2014. – № 2. – С. 31–38.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF PARTY SYSTEMS OF UKRAINE AND ROMANIA

Остапеч Ю.О.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету*

Шелемба М.М.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

Розпад комуністичної політичної системи в кінці ХХ століття поклав початок масштабній соціально-політичній трансформації в різних регіонах Європи. Перехід від авторитарних режимів до демократії включає низку радикальних реформ у всіх сферах суспільного життя. Таким чином, перетворення партійних систем у перехідних суспільствах було однією з умов встановлення консолідованого демократичного режиму. Мета статті – зробити порівняльний аналіз еволюції партійних систем України й Румунії та описати основні чинники, які зумовлювали ці процеси.

Ключові слова: політична партія, партійна система, партійна система України, партійна система Румунії, парламентські вибори.

Распад коммунистической политической системы в конце ХХ века положил начало масштабной социально-политической трансформации в различных регионах Европы. Переход от авторитарных режимов к демократии включает ряд радикальных реформ во всех сферах общественной жизни. Таким образом, преобразование партийных систем в переходных обществах было одним из условий становления консолидированного демократического режима. Цель статьи – сделать сравнительный анализ эволюции партийных систем Украины и Румынии, описать основные факторы, обуславливающие эти процессы.

Ключевые слова: политическая партия, партийная система, партийная система Украины, партийная система Румынии, парламентские выборы.

The destruction of the communist political system in the late XX century marked the beginning of large-scale social transformation in different regions of Europe. The transition from authoritarian regimes to democracy includes radical reforms in all spheres of public life. Thus the transformation of party systems in transitional societies was one of the conditions for establishing a consolidated democratic regime. Purpose of the article – compare the evolution of party systems Ukraine and Romania and describe the main factors that have determined these processes.

Key words: political party, party system, Ukraine party system, Romania party system, parliament elections.

Постановка проблеми. Особливості еволюції партійних систем у перехідних суспільствах: досвід Румунії й України. Становлення партійних систем у транзитних суспільствах являє собою складний процес, який залежить від багатьох факторів і конкретних історичних умов, у яких він відбувається. Вивчення досвіду становлення партійних систем у державах, де політична демократія тільки формується, є необхідним для теоретичного осмислення загальних закономірностей і соціально-культурних особливостей еволюції партійних систем у перехідних суспільствах.

Метою статті є порівняльний аналіз еволюції партійних систем України й Румунії й опис основних чинників, які зумовлювали ці процеси.

Виклад основного матеріалу. Відомий дослідник партійних систем у країнах Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ) В. Меркель виокрем-

лює 5 факторів, які впливають на конфігурацію таких систем.

1. Характер трансформаційного конфлікту. Йдеться про те, у якій саме формі відбувався трансформаційний конфлікт: як пакт, укладений між елітами, чи як колапс старого режиму під тиском народних мас. Загалом дослідники називають шість основних форм (ідеальних типів): а) поступова еволюція; б) зміна системи під керівництвом старої еліти; в) зміна системи під тиском знизу; г) пакт еліт; г) колапс режиму; д) розпад держави й утворення нових держав. У Румунії трансформаційний конфлікт відбувся під тиском знизу (демонстрація протесту в м. Тімішоара, утворення «Фронту національного порятунку» тощо), а в Україні трансформаційні процеси розпочалися внаслідок розпаду СРСР і утворення нової держави.

2. Наявність «історичних» партій. Такі партії мають суттєвий вплив на еволюцію партійних систем за умови, що «історичні» партії достатньо мірою інституціоналізовані, а період авторитарного / тоталітарного режиму тривав недовго.

3. Вплив політичних інститутів. Серед інститутів найбільш суттєвий вплив на конфігурацію партійних систем мають форма правління та виборча система. В Україні та Румунії змішана (напівпрезидентська) форма правління, яка характеризується протистоянням президента й прем'єр-міністра.

4. Наявність традицій клієнталізму, який поєднується з різними формами регіоналізму й патерналізму.

5. Уплив соціетальних розмежувань. Традиційні лінії соціетальних розмежувань у Східній Європі доповнюються лінгвістично-етнічними. Для України й Румунії характерна наявність партій угорської національної меншини. Крім того, на початковому етапі трансформації головним був розкол по лінії «підтримка/непідтримка правлячого комуністичного режиму» [3, с. 10].

На думку авторів дослідження, до вказаного переліку можна додати об'єктивні умови, які визначають специфіку функціонування партійних систем у сучасних суспільствах. Ідеться про те, що нові партії функціонують як усеохоплюючі, картельні, як партії постматеріальних цінностей.

К. Джанда в нових демократіях виокремлював такі типи партій:

1) партії масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Фронт національного порятунку» в Румунії, Народний Рух України і т. д.);

2) партії – залишки комуністичних партій (в Україні це – Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Комуністична партія України (оновлена) і низка інших, у Румунії – Демократичний фронт національного порятунку й інші);

3) відновлені довоєнні партії (в Україні – Організація українських націоналістів, у Румунії – Націонал-цереністська християнсько-демократична партія, Націонал-ліберальна партія, Румунська соціал-демократична партія);

4) етнічні партії (у Румунії – Демократичний союз угорців Румунії, ПП «Велика Румунія», в Україні – ВО «Свобода», угорські партії (Демократична партія угорців України та КМКС – Партія угорців України));

5) релігійні партії;

6) партії постматеріальних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо);

7) «екзотичні» партії (наприклад, козацькі партії в Україні) [2, с. 171].

Вирішальне значення для формування партійних систем у перехідних суспільствах мають партії – наступниці попереднього режиму та нові партійні структури, утворені з масових демократичних рухів.

Характеристика партійних систем України й Румунії буде зроблена на основі результатів останніх парламентських виборів із застосуванням емпіричних методів дослідження. Емпіричні методи дослідження є важливим елементом вивчення політичних партій і партійних систем. Вони (поряд із теоретичними доробками) використовуються для оцінки ефективності виборчих систем, співвідношення виборчих систем із партійними, визначення ефективної кількості партій, вимірювання усталеності вподобань електорату тощо. У нашому дослідженні будуть використані індекси ефективної кількості електоральних і парламентських партій М. Лааско та Р. Таагепери, індекс пропорційності Р. Гюнтера, індекс диспропорційності М. Галлахера, індекс неусталеності вподобань електорату М. Педерсена [3]. Оскільки на формат партійних систем суттєвий вплив мають виборчі системи (наприклад, закони Дюверже), автори дослідження роблять порівняльний аналіз виборчих систем України та Румунії.

Виборча система України. Перший виборчий закон у незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання 18 листопада 1993 р. Законом установлювалася мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважався той кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, унесених до списку виборців цього округу. Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. У Законі був введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці (вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, унесених до списку виборців цього округу). Такі норми унеможлилювали обрання повного складу ВР України й приводили до безкінечних циклів перевиборів.

Після прийняття нової Конституції України (1996 р.) чи не найважливішим кроком на шляху до реформування суспільного життя стало прийняття у вересні 1997 р. нового Закону «Про вибори народних депутатів України». Цей Закон закріпив основні засади й принципи нової змішаної виборчої системи в нашій державі.

Згідно з новим законом про вибори політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирається в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. Партійні списки були закритими загальнонаціональними. Виборчий поріг становив 4% [8, с. 650].

Закон, за яким проводилися вибори 2002 р., був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 р. Закон також установлював змішану виборчу систему: 225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою відносної більшості, а інші 225 – за пропорційною системою із загальнонаціональними партійними списками закритого типу з виборчим порогом у 4%. Відрізнялася від попереднього закону (1998 р.) норма, яка визначала реєстрацію кандидатів. У Законі введена виборча застава – для політичної партії (блоку) – 15 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (на 1 грудня 2001 р. це 225 тис. гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень. Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграє вибори [3, с. 160].

Вибори 26 березня 2006 р. відбулися згідно з новим Законом «Про вибори народних депутатів», який установлював пропорційну виборчу систему із закритими загальнонаціональними партійними списками та виборчим порогом у 3%. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і в характері виборчих заходів.

Згідно із новим Законом головними суб'єктами виборчого процесу стали політичні партії та партійні блоки, оскільки важливі питання з організації й проведення виборчої кампанії пов'язані з політичними партіями (формування депутатських списків, утворення виборчих блоків, формування окружних і дільничних комісій, організація роботи спостерігачів тощо). Відповідно до Закону висувати кандидатів у депутати могла лише партія, яка зареєстрована в установленому порядку Міністерством юстиції України за 365 днів до дня виборів. При реєстрації партійного списку вноситься грошова застава, яка становить дві з половиною тисячі мінімальних розмірів заробітної плати. Грошова застава повертається партії й блокам, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів [3, с. 162].

Парламентські вибори 2012 р., як і всі попередні, знову відбулися за новим законом. Закон про вибори був прийнятий ВР України 17 листопада 2011 р. За нього проголосувала як провладна Партія регіонів, так і опозиційні партії. І це природно, оскільки вони створювали умови для майбутніх виборів, а відповідно й преференції для себе.

Законом була запроваджена змішана система виборів: 225 депутатів мали обиратися за закритими партійними списками в багатомандатному виборчому окрузі, а 225 – в одномандатних мажоритарних виборчих округах. У Законі ліквідовано інститут партійних блоків і встановлено п'ятивідсотковий виборчий бар'єр. Це означало, що невеликі опозиційні партії могли розрахо-

увати на входження до парламенту лише через мажоритарні округи. Інший шлях проходження до ВР України представників невеликих опозиційних партій – включення їхніх членів до виборчого списку великих партій. Ці норми Закону сприяють проходженню до парламенту великих партій. У той же час вони спонукають до об'єднання малі політичні партії, що в майбутньому може привести до більш чіткого структурування партійного простору.

Вплив електоральних процесів на еволюцію партійної системи України слід досліджувати в рамках форми правління, яка в той чи інший період була в Україні. Форма державного правління в Україні протягом 1991–2014 рр. змінювалася неодноразово, що мало відчутний вплив на конфігурацію партійного простору.

До прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. можна констатувати невизначеність у вищих ешелонах влади, боротьбу за повернення влади Радам чи навпаки, зосередження її в Президента України. Результат такої боротьби – прийняття так званого Конституційного договору.

Конституція України встановила президентсько-парламентський тип напівпрезидентської республіки. Президент став ключовою фігурою політичної системи суспільства. Структурування парламенту відбувалося як за партійною належністю (у форматі партійних фракцій), так і у вигляді депутатських груп. Перехід із фракцій до груп став нормальним явищем українського парламентаризму.

Після Помаранчевої революції 2004 р. ВР України на своєму засіданні 8 грудня 2004 р. прийняла пакет змін до Конституції України, установивши парламентсько-президентську республіку. У результаті центральною фігурою політичної системи став прем'єр-міністр. Уряд повинен був формуватися парламентською більшістю. Структурування парламенту мало відбуватися виключно за партійною приналежністю. Такі зміни привели до протистояння Президента України (В. Ющенко) і Прем'єр-міністра України (Ю. Тимошенко). У результаті внутрішніх конфліктів у «помаранчевій коаліції» на президентських виборах 2010 р. перемогу отримав В. Янукович (Партія регіонів). 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 р. Таким чином, Україна знову стала президентсько-парламентською республікою [5, с. 12]. Після української Революції гідності 2013 р. і дострокових виборів Президента України (президентом став П. Порошенко) український парламент прийняв рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Україна знову стала парламентсько-президентською республікою.

Зміна форм правління не могла не впливати на формат партійної системи. Отже, впливовими в різ-

ний час ставали партії, які були пов'язані з особою Президента чи Прем'єр-міністра України (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», Народний Союз «Наша Україна» (потім ПП «Наша Україна»), ПП «Удар», ПП «Блок П. Порошенка», ПП «Народний фронт» та інші).

Виборча система Румунії змінювалася після її встановлення лише один раз. У травні 2012 р. (напередодні виборів до парламенту в грудні 2012 р.) була спроба змінити виборчу систему, і румунський парламент проголосував за зміну змішаної виборчої системи на мажоритарну відносно більшості. Для представників національних меншин додаткові мандати передбачалися тільки в тих одномандатних виборчих округах, де чисельність національної меншини становить не менше семи відсотків від складу населення. Тим не менше, у червні 2012 р. Конституційний суд Румунії визнав закон про впровадження нової виборчої системи недійсним. Унаслідок цього було пролонговано застосування залежної змішаної виборчої системи (пропорційної системи змішаного членства з уніномінальними коледжами).

У Румунії впродовж 1990–2004 рр. застосовували пропорційну систему закритих списків із формулою Хейра (для розподілу мандатів у регіональних багатомандатних округах) і формулою д'Хондта (для розподілу всіх накопичених у регіонах залишкових мандатів на національному рівні). Тобто виборці могли голосувати лише за один список партії чи виборчого блоку або за один список незалежних кандидатів. Також було передбачено «резервні» мандати для представників національних меншин; для цього вони мали отримати не менше п'яти (1990–2000 рр.) або ж десяти (2004 р.) відсотків від квоти Хейра (як норми для отримання одного мандата) на національному рівні. Кількість «резервних» мандатів для національних меншин була такою: у 1990 р. – дев'ять, у 1992 р. – тринадцять, у 1996 р. – п'ятнадцять, у 2000–2004 рр. – не менше ніж вісімнадцять. Прохідний електоральний бар'єр у 1990 р. не був передбачений, у 1992–1996 рр. він становив 3%, а в 2000–2004 рр. – 5% [7, с. 250].

Із 2008 р. виборча формула в Румунії змінюється. Виборчу систему Румунії слід іменувати *пропорційною системою змішаного членства* або ж варіантом умовного змішування окремих складників виборчих систем. Річ у тому, що в Румунії змішану виборчу систему скомпоновано на підставі мажоритарної системи абсолютної більшості та пропорційної системи списків щодо мандатів, які не заповнено за наслідками виборів у мажоритарному складнику. Тим не менше, кожний виборець голосує тільки за одного кандидата. Усі багатомандатні округи розподіляються на 315 «уніномінальних коледжів» (англ. «uninominal colleges»), які фактично є одномандатними райо-

нами. Для перемоги в уніномінальному коледжі кандидат має отримати абсолютну більшість голосів виборців. Якщо це відбувається в результаті голосування в один тур, тоді кандидата вважають обраним у якості депутата (для цього також потрібно, щоби партія/коаліція, членом якої є кандидат, що отримав абсолютну більшість голосів в уніномінальному коледжі, пододала виборчий бар'єр на національному рівні (5% для партій і 8–10% – для виборчих коаліцій) чи отримала не менше шести мандатів у різних уніномінальних коледжах. Ця норма не стосується незалежних/непартійних кандидатів). Гіпотетично це означає, що виборчий процес може відбуватися лише на підставі мажоритарної системи абсолютної більшості, проте для цього в межах одного туру виборів в уніномінальних коледжах мають бути заповнені всі 315 мандатів (очевидно, що підрахунок результатів виборів починається з підсумування голосів у всіх уніномінальних коледжах для отримання результатів про пропорційність розподілу голосів виборців між партіями та блоками).

Усі мандати, які не заповнено в уніномінальних коледжах 43 багатомандатних «звичайних» виборчих округів (тобто тоді, коли кандидати в деяких уніномінальних коледжах після одного туру виборів не отримали абсолютної більшості голосів виборців, а тому не були обрані депутатами), розподіляють на підставі пропорційної системи списків поміж партіями, кандидати яких у виборчих округах разом подолали виборчий бар'єр. Це цілком чітко показує, що абсолютно мажоритарна складова частина змішаної виборчої системи в Румунії є неповною, оскільки в ній не передбачено процедури проведення другого туру виборів. Натомість відбувається дворівневий розподіл мандатів на підставі використання пропорційного складника змішаної виборчої системи – спершу на регіональному рівні (у 43 «звичайних» багатомандатних виборчих округах) із застосуванням формули Хейра, а згодом щодо залишкових мандатів на національному рівні, із застосуванням формули д'Хондта. При цьому важливо, що кандидати, які не отримали мандатів за мажоритарним складником змішаної виборчої системи, до пропорційного розподілу включаються у форматі списків (партій, блоків, незалежних кандидатів), сформованих рейтингово на підставі голосів кандидатів за мажоритарним складником.

Спеціальні правила передбачено для тих організацій, які представляють національні меншини в Румунії. Зокрема, у Палаті депутатів гарантовано 18 «резервних» мандатів для національних меншин. При цьому не встановлено жодних обмежень для представників від національних меншин, які можуть бути обрані до Палати депутатів. Саме тому кількісний склад нижньої палати румунського парламенту нефіксований. Приміром, за результа-

тами виборів у 2008 р. обрано 334 депутати, а у 2012 р. – 412 депутатів. Довибори в Румунії проводять лише у виняткових ситуаціях, а всі вакансії заповнюють «депутати-замісники» з відповідних партійних списків [7, с. 248]. Особливістю залежної/непаралельної змішаної виборчої системи в Румунії є електоральний ефект, який забезпечує кореляцію пропорційного представництва між електоральною підтримкою партій і сумарною кількістю отриманих мандатів у межах багатомандатних округів.

Таким чином, виборча система Румунії є стабільнішою за українську й більш сприятливою для справедливого розподілу голосів виборців і кількості мандатів, які отримують відповідні політичні сили.

Для України й Румунії важливим є етнічний чинник у розвитку політичних партій і партійних систем. У Румунії угорська меншина компактно проживає в районі Семигороду. Ці території, які нині компактно заселяють угорці, до 1920 р. належали Угорщині. Вони відійшли до Румунії внаслідок Трианонської угоди 1920 р.

Інтереси угорської меншини відображає «Демократичний союз угорців Румунії» (далі – ДСУР), створений у 1989 р. Із 1996 по 2008 рр. партія постійно входила до складу урядів або підтримувала діяльність урядів. На виборах у 2008 р. ДСУР провів до нижньої палати парламенту 22 депутати, 8 було обрано до Сенату. Головні програмні вимоги організації такі: створення угорської автономії; розширення сфери застосування угорської мови в адміністрації й освіті; збільшення автономії місцевих органів влади та поглиблення інтеграції Румунії до Європейського Союзу.

Вплив парламентських виборів 2008 та 2012 рр. на формат партійної системи Румунії. За результатами виборів 30 листопада 2008 р. до Палати депутатів пройшли 3 партії, 1 політичне об'єднання й 18 депутатів від національних меншин. Демократична ліберальна партія, яка підтримувала президента Т. Басеску, отримала 32,36% голосів виборців (115 депутатських місць), Альянс Соціал-демократичної й Консервативної партії – 33,09% (114), Націонал-ліберальна партія – 18,57%

(65), Демократичний союз угорців Румунії – 6,17%. До нижньої палати парламенту вперше за багаторічну політичну практику не змогла подолати 5% бар'єр ПП «Велика Румунія» [10].

Парламентські вибори 2012 р. пройшли за пропорційною виборчою системою змішаного типу. Головними конкурентами були Соціал-ліберальний союз (далі – СЛС) і Альянс правих сил «Права Румунія» як прихильники та супротивники діючого президента. СЛС був утворений 5 лютого 2011 р. 3 партіями: Соціал-демократичною партією, Консервативною партією та Націонал-ліберальною партією. Коаліція виграла в червні 2012 р. місцеві вибори, а в грудні 2012 р. – парламентські.

Альянс правих сил «Права Румунія» був утворений напередодні виборів 4 політичними силами: Ліберально-демократичною партією, Націонал-селянською партією, ПП «Нова Республіка» та ПП «Громадянська сила». Після виборів до парламенту лідери альянсу заявили про його розпуск.

За результатами виборів СЛС отримав 273 місця (58,63%), Альянс «Права Румунія» – 56 місць (16,5%), Народна партія Дан Дьяконеску – 47 місць (13,99%), Демократичний Союз угорців Румунії – 18 місць (5,13%) [1, с. 178–180]. Результати виборів до нижньої палати румунського парламенту подані в таблиці 1.

За результатами виборів можна зробити такі висновки щодо формату партійної системи Румунії. По-перше, формат партійної системи за результатами виборів 2008 та 2012 рр. залишився практично незмінним – двоблокова система. По-друге, спостерігалось зниження підтримки національних партій – Демократичний Союз угорців Румунії отримав у 2012 р. меншу кількість голосів виборців, а ПП «Велика Румунія» ні в 2008 р., ні в 2012 р. не змогла подолати 5%-й бар'єр. По-третє, у політичному спектрі були відсутні крайні ліві сили, які не знайшли підтримки електорату після заборони Комуністичної партії в 1990 р. По-четверте, на різних етапах розвитку в політичній системі Румунії домінували різні партії. На початковому етапі трансформації суспільства домінували ліві партії (до 1996 р.), децю пізніше владними стають праві політичні партії

Таблиця 1

Результати виборів до Палати депутатів 2008 та 2012 рр.

Політична партія	Кількість місць у Палаті депутатів	
	2008 рік	2012 рік
Соціал-ліберальний союз	–	273 (58,63%)
Альянс «Права Румунія»	–	56 (16,5%)
Національно-ліберальна партія	65 (18,57%)	–
Народна партія Дан Дьяконеску	–	47 (13,99%)
Демократичний Союз угорців Румунії	22 (6,17%)	18 (5,13%)
Демократична ліберальна партія	115 (32,36%)	–
Альянс Соціал-демократичної й Консервативної партії	114 (33,09%)	–

(1996–2000 рр.), а потім ліві сили знову беруть реванш і приходять до влади (але вже як ліво-центристські й соціал-демократичні). Це стало катализатором розмежування на правому фланзі й утворення життєздатних правоцентристських і правих партій. Останні вибори 2008 і 2012 рр. показали, що партійна система Румунії набуває обрисів багатопартійної двоблокової системи, де домінують правоцентристські й лівоцентристські сили.

Загалом розвиток партійної системи Румунії можна поділити на такі етапи:

1 етап (1989–1992 рр.) – етап удаваної багатопартійності. Насправді ж у політичному житті домінує єдина партія – Фронт національного порятунку;

2 етап (1992–1996 рр.) – етап утворення реальної багатопартійної системи з електоральною конкуренцією й протиборством різних політичних партій і партійних програм;

3 етап (з 1996 р.) – утворюється двоблокова система з домінуванням правоцентристських або лівоцентристських сил.

За класифікацією партійних систем П. Майра, партійну систему Румунії після парламентських виборів 2008 р. можна віднести до системи середніх партій, а за результатами виборів 2012 р. – до системи великих партій.

Результати виборів дають змогу здійснити кількісний аналіз партійних систем. Для цього ми використаємо індекс ефективної кількості партій Лааско-Таагапери, індекс диспропорційності Галлахера й індекс фракціоналізації Рає. Результати вказаних індексів для партійної системи Румунії за період 1990–2012 рр. подано в таблиці 2.

Показники індексів ефективного числа виборчих і парламентських партій та індексу диспропорційності свідчать про стабілізацію партійно-виборчої системи Румунії.

Вплив парламентських виборів 2012 та 2014 рр. на конфігурацію партійної системи України. У парламентських виборах 2012 р. взяли участь 87 партій. До виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. На цих виборах уперше в українській політичній практиці опозиційні сили домовилися про об'єднання зусиль для участі у виборчій кампанії (об'єднана опозиція брала участь у виборах у форматі ВО «Батьківщина»). 11 листопада згідно з чинним законодавством ЦВК

оприлюднила результати парламентських виборів 2012 р. Було обрано 445 народних депутатів. Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія Олега Ляшка – 1, самовисуванці – 43 (Див. табл. 3) [3]. У 5 мажоритарних округах ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення під час підрахунку голосів. Як і на попередніх виборах, Схід і Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина».

Вибори засвідчили неусталеність партійних уподобань виборців. Якщо розрахувати індекс Педерсена, то для України за результатами парламентських виборів 2012 р. він становить 30,6. Стабільними вважаються партійні системи, які мають індекс Педерсена до 15. Інший емпіричний показник, який характеризує формат партійних систем – це індекс ефективної кількості парламентських партій. За результатами виборів 2012 р. він становить 4,5. У 2007 р. він мав значення 3,3. Динаміка зростання індексу ($4,5/3,3 = 1,3$), по-перше, показує збільшення ефективної кількості парламентських партій. По-друге, індекс ЕКПП (4,5) указує на відсутність домінуючої партії. Таким чином, можна говорити про наявність в Україні тенденції до формування двоблокової партійної системи.

Парламентські вибори в Україні 26 жовтня 2014 р. були позачерговими й відбулися за тією ж виборчою системою, що й у 2012 р. У зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим і військовими діями на Сході України вибори не відбулися у 27 мажоритарних округах: АРК (10 округів), Донецька область (9), Луганська область (6), м. Севастополь (2).

ЦВК зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Ідеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і в загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня для голосування за партійні списки було внесено 29 політичних партій.

Революційні події в Києві змінили й позиціонування партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів. По-перше, Партія регіонів скомпрометувала себе відмовою від європейської інтеграції, тому участі у виборах не брала. Рейтинг її найближчого сателіта – КПУ – також суттєво знизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів, переформатувались у ПП «Опозиційний

Таблиця 2

Емпіричні показники розвитку партійної системи Румунії

	1990	1992	1996	2000	2004	2008	2012
ЕКПП	2,2	4,78	4,31	3,56	3,36	3,6	2,12
ЕКЕП	2,21	6,96	6,06	5,25	3,9	3,93	2,54
І диспр.	0,9	6,81	6,34	8,56	3,74	3,32	6,2
І фракц.	0,52	0,82	0,82	0,72	0,74	0,74	0,77

блок». Окремо вирішив брати участь у виборах С. Тігіпко зі своєю партійною структурою «Сильна Україна».

По-друге, одним із наслідків Революції гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (із нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Правий сектор» (Д. Ярош), ПП «Об'єднання «Самопоміч» (А. Садовий).

По-третє, у виборах брали участь відомі виборцю партійні бренди – ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» й інші.

По-четверте, як завжди, у виборах брала участь низка маловідомих партійних структур, завдання яких були різними, але насамперед вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, щоб стати відомими для виборців напередодні місцевих виборів 2015 р. Результати виборів 2014 р. подано в таблиці 3 [3].

Таблиця 3
Результати виборів до Верховної Ради України 2012 р. та 2014 р.

Партія	Кількість місць у парламенті	
	2012 р.	2014 р.
Партія регіонів	186 (30,0%)	-
ПП ВО «Батьківщина»	105 (25,54%)	19 (5,68%)
ПП «Народний фронт»	-	82 (22,14%)
ПП «Блок Петра Порошенка»	-	132 (21,82%)
ПП «УДАР В. Кличка»	40 (13,96%)	-
Комуністична партія України	32 (13,18%)	-
ПП ВО «Свобода»	37 (10,44%)	-
ПП «Опозиційний блок»	-	99 (9,43%)
РП Олега Ляшка	-	22 (3,96%)

Отже, до парламенту за результатами виборів потрапляють чотири нові політичні партії. Таким чином, формат партійної системи знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві.

Аналіз формату партійної системи ми зробимо на основі розрахунку низки індексів, які викорис-

товуються в політичній науці для дослідження партійних систем. Розрахунок індексів подано в таблиці 4.

Розрахунок цих індексів дає змогу зробити низку висновків щодо тенденцій розвитку, які були притаманні українській партійній системі.

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів і показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій у межах 3–5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України як багатопартійну без домінуючої партії або двоблокову багатопартійну.

Розрахунки індексу диспропорційності показують, що зміна правил проведення виборів приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи. Після введення змішаної виборчої системи у 1998 р. індекс диспропорційності становив 10,08. У 2002 р. цей індекс становив уже 7,8. Це є свідченням того, що має місце звикання до правил електоральної гри. Після введення пропорційної системи у 2006 р. індекс знову зростає (8,4). Проведення виборів 2007 р. за такими ж правилами приводить до зниження індексу диспропорційності до 5,7 (найнижчий показник). Перехід до змішаної системи знову призводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи (10,01). Загалом показники індексу диспропорційності коливаються для України в межах 5,7–10,8. Це показники виборчої системи із середнім рівнем диспропорційності.

Дослідження індексу фрагментації Д. Райє вказує на різні рівні фрагментації ВР України. Для українського парламенту це значення змінювалося відповідно до виборчої системи та рівня стабільності партійної системи. Коливання індексу в межах 0,68–0,8 – це свідчення наявності багатопартійної системи (0,8) і конкуруючих двох політичних сил (0,6).

Отримані результати обчислення індексу неусталеності М. Педерсена свідчать про неусталеність уподобань українського виборця. Такі коливання характерні для суспільств, в яких відбуваються трансформаційні процеси. Але слід урахувати той факт, що справжній відсоток зміни партійних уподобань без спеціально розроблених

Таблиця 4

Емпіричні показники партійної системи України

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ЕКПП	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3	5
ЕКЕП	11,9	7,95	5,8	4,3	5	8
Індекс Галлахера	10,08	7,8	8,4	5,7	10,01	7,7
Індекс фрагментації	0,8	0,79	0,61	0,77	0,77	0,88
Індекс неусталеності Педерсена	24	15	35	9,6	30,35	43

порівняльних досліджень здійснити неможливо. Індекс неусталеності допомагає визначити тільки приблизні дані щодо мінливості та партійної заміщуваності.

Індекс електоральної неусталеності дає можливість вивчати зміни в електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець, беручи участь у виборах, не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), збільшення випадків неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, посматеріалістичних).

Розрахунки індексів за 2014 р. констатують наявність багатопартійної системи без домінуючої партії та характеризуються високим рівнем пропорційності розподілу голосів виборців і неусталеністю партійних уподобань.

До формату партійної системи за результатами виборів 2012 та 2014 рр. можна віднести не більше 12 політичних партій. Крім тих партій, які отримали депутатські мандати у 2014 р., до формату партійної системи можна також віднести ПП «Правий сектор», ПП «УДАР», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», ПП «Сильна Україна» С. Тігіпка.

Серед виокремлених 12 партій практично всі є електорально-професійними партіями слабкої ідеологічної артикуляції (прагматичні), за виключенням ВО «Свобода», КПУ, НРУ, які можна назвати

електорально-професійними партіями сильної ідеологічної артикуляції.

Партійна система функціонує за принципом двоблоковості, оскільки соціальне розмежування «Схід – Захід» не втратило актуальності. Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи, є партіями лідерського типу, а це означає, що вони є нестійкими, оскільки залежать від рейтингу лідера.

Висновки. Проаналізувавши становлення партійних систем України та Румунії, можна зробити такі висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України й Румунії мали парламентські та президентські вибори;

б) логіка становлення партійних систем підпорядковувалася логіці демократичного транзиту у вказаних державах – від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій до системи поміркованого плюралізму в двоблоковому форматі;

г) основні чинники, які зумовлювали становлення партійних систем України та Румунії, такі: характер трансформаційного конфлікту й роль старих еліт; наявність/відсутність «історичних партій»; незручне для формування партій інституціональне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо); наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; соціально-політичні поділи (комунізм/демократія, багаті/бідні, підтримка президента/опозиція до президента, Схід/Захід).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нідермаєр О. Партійні системи країн – членів ЄС / О. Нідермаєр // Національна безпека й оборона України. – 2015. – № 6–7. – С. 167–180.
2. Остапєць Ю. Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України й Румунії / Ю. Остапєць // Румунсько-українські відносини: історія й сучасність. – Editura Muzeului Satmarean, 2015. – С. 165–176.
3. Остапєць Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України : [монографія] / Ю. Остапєць, Є. Гайданка, А. Ключкович, Н. Марадик. – Ужгород : ПП Данило С.І. – 2014. – 256 с.
4. Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/>.
5. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити // Національна безпека й оборона України. – 2015. – № 6–7. – 180 с.
6. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник : в 4 т. – Т. 1 : Европа / МГИМО (У) МИД России. – М. : ОАО «Московские ученики и Картолитография», 2009 – 615 с.
7. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. Романюк, В. Литвин, Н. Панчак-Бялоблоцька. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 462 с.
8. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.
9. Центральноевропейские страны на рубеже XX – XXI вв. Аспекты общественно-политического развития. Историко-политологический справочник. – М. : Новый хронограф, 2003. – 256 с.
10. Электоральная география [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>.

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES ON THE CONTEMPORARY TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE

Примуш М.В.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Донецького національного університету*

Дослідження присвячено аналізу ролі політичних партій України у впровадженні євроінтеграційного курсу розвитку держави. Доведено, що участь політичних партій у названих процесах залишається недостатньо значною й повністю залежить від внутрішніх суперечностей. Натомість, найбільш впливовим інститутом щодо впровадження євроінтеграційного курсу залишається інститут глави держави. Але українська специфіка розбіжностей між курсами Президента й політичної сили, від якої він балотувався на виборах, призводять до того, що в Україні спостерігаються декілька векторів євроінтеграції нашої держави, які впроваджуються одночасно.

Ключові слова: політична партія, курс розвитку держави, євроінтеграція, політична криза, глава держави.

Исследование посвящено анализу роли политических партий Украины в реализации евроинтеграционного курса развития государства. Доказано, что участие политических партий в названных процессах остаётся недостаточным и полностью зависит от внутренних противоречий. Также в исследовании учитывается тот факт, что наиболее влиятельным институтом в вопросах разработки политических решений остаётся глава государства. Но политическая партия в контексте евроинтеграционного реформирования также остаётся ключевым игроком, т.к. за ней закреплён мандат формирования законодательной ветви власти, что также влечёт за собой участие в реализации государственного курса. Но украинская специфика состоит в том, что глава государства и политические партии видят процессы евроинтеграции, а также реализацию государственного курса по-разному, что ведёт к созданию нескольких векторов одного и того же курса развития Украины.

Ключевые слова: политическая партия, курс развития государства, евроинтеграция, политический кризис, глава государства.

The study is devoted to the analysis of the role of Ukraine's political parties in the implementation of the European integration course of state development. It is proved that the participation of political parties in these processes remains insufficient and completely dependent on internal contradictions. Also, the study takes into account the fact that the head of state remains the most influential institution in the development of political decisions. But, the political party in the context of the European integration reform also remains a key player, because it is entrusted with the mandate of forming the legislative branch of power, which also entails participation in the implementation of the state course. But, the essence of the Ukrainian specifics is that the head of state and political parties see the processes of European integration, as well as the implementation of the state course in different ways, which leads to the creation of several vectors of the same course of development of Ukraine.

Key words: political party, state development course, eurointegration, political crisis, head of state.

Постановка проблеми. Актуальність представлено дослідження обумовлено необхідністю визначення місця і ролі українських політичних партій в активізації євроінтеграційних процесів в Україні. На наш погляд, це дозволить визначити рівень впливу українських політичних партій у здійсненні найважливішої своєї функції – аргументації, виробленню й впровадженню стратегічного курсу країни на офіційному державному рівні. Складність у реалізації такої функції полягає у тому, що традиції сьогодення представницької демократії закріплюють за політичними партіями лише функцію оновлення політичних інститутів та циркуляції еліт. Стратегічний курс державних інтересів при цьому залишається відносною константою й не оновлюється у зв'язку з політико-

партійними трансформаціями чи змінами еліт [1, с. 86]. Отже, сутність окресленої ситуації полягає у тому, що політичні партії, отримавши владу, багато у чому продовжують курс своїх попередників у питаннях зовнішнього курсу країни (так звана дипломатична спадкоємність державної політики) [2].

Предметом дослідження є аналіз вже вживаних чи планованих заходів політичних партій щодо аналізу викликів та ризиків євроінтеграційного курсу України.

Об'єктом дослідження виступають процеси впровадження парламентськими політичними партіями євроінтеграційного політичного курсу.

Метою дослідження є політологічний аналіз факторів, ризиків, загроз, переваг впровадження

політичними партіями євроінтеграційного курсу України. Задля вирішення поставленої мети пропонується вирішити низьку дослідницьких задач, а саме:

- з'ясувати вектори розвитку євроінтеграційних процесів в Україні;
- проаналізувати рівень впливу політичних партій на реалізацію євроінтеграційного курсу в Україні;
- дослідити ризики євроінтеграції для геополітичної стратегії української державності.

Стан опрацювання проблеми. Дослідження місця, ролі, функціонального навантаження політичних партій щодо здійснення ними офіційного державного курсу країни достатньо широко висвітлено як зарубіжними, так й вітчизняними науковцями. Фокус наукового пошуку зарубіжних науковців присвячений багатогранному аналізу діяльності (М. Дюверже), визначення (М. Вебер), функціонування (М. Острогорський), функцій парламентських фракцій (З. Ньюмен), партійної структури (Е. Берк), місця ідеології та її трансформації у партійній інтерпретації (К. Мангейм) тощо. Окремо можна зазначити роботи, що торкаються аналізу місця політичних партій у політичній системі країни у з'ясуванні їх ролі у процесах демократизації суспільства (Р. Даль) [5], та визначення специфіки зміни ролей між політичною партією та парламентською фракцією цієї партії у контексті реалізації стратегічного курсу країни (С. Пшизова) [6, с. 123]. Сучасні вітчизняні дослідження присвячено переважно порівняльному аналізу українського та зарубіжного досвіду діяльності політичних партій у контексті виборчих стратегій і тактик (Ю. Шведа) та розумінні трансформацій функціонального навантаження політичних партій в умовах олігархізації державної влади (М. Обушний) [7, с. 118-119]. Натомість, досліджень, прямо пов'язаних з вивченням ролі політичних партій в євроінтеграційних процесах поки що немає, через що формується методологічна дилема подібних досліджень. З однієї сторони, можна проілюструвати процес прийняття та реалізації політичними партіями України євроінтеграційного курсу крізь призму аналізу внутрішніх конфліктів щодо механізму прийняття таких рішень, а з іншої сторони, встановити внутрішні й зовнішні причини дотримання провладними партіями саме євроінтеграційного курсу розвитку України. Тому, задля впровадження принципів методологічної чіткості ми розглянемо два вектори одночасно крізь призму взаємозалежності між ними.

Виклад основного матеріалу. Окреслена проблема, особливо виражена у сучасній Україні, де відбувається парадоксальна ситуація, яку ми спостерігаємо з Партією регіонів зразка 2013 року. До обрання Президентом України В.Ф. Януковича

у 2010 році, й принаймні до 2011 року, партія активно відстоювала позицію геополітичного зближення з Росією (продолгация перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Криму, створення зони вільної торгівлі з країнами Митного союзу, навіть один з лідерів регіоналів М. Чечетов заявив з трибуни Верховної Ради, що збереження щорічної практики переходу на зимовий час віддаляє Україну від братерського російського народу) [3]. Але Партія регіонів здійснила розворот геополітичного курсу й розробляє та впроваджує політику входження України в європейський простір економічних, політичних, соціальних, культурних та інших інтеграційних зв'язків. Враховуючи відсутність системності та послідовності у діях Партії регіонів щодо євроінтеграції, ми можемо припустити, що вона прямо продовжує неодноразово критикований ними ж курс адміністрації В. Ющенка (розбіжність полягає у питанні вступу України у НАТО, де регіонали на рівні закону відмовилися від цієї ідеї) [4]. Отже, центральна проблема нашого дослідження полягає у політологічному аналізі засобів, методів та ролей політичних партій України щодо впровадження і реалізації євроінтеграційного курсу розвитку нашої держави на рівні офіційного зовнішньополітичного курсу. Варто зауважити, оскільки мова йде про офіційний державний курс, то аналіз буде здійснюватися навколо парламентських сил у порівняльному аналізі фракцій Верховної Ради шостого та сьомого скликань.

Насамперед необхідно визначити, що являє собою євроінтеграційний курс України на рівні державної політики: це комплекс політичних, соціальних, економічних стандартів, ідейних принципів, організаційних основ, слідування традиціям прямої представницької демократії та соціокультурних засадах діяльності самого Європейського Союзу крізь призму інтеграції певної країни. І тільки потім – це впровадження відповідних реформ та структурних змін названих сфер країни, яка обрала шлях євроінтеграції як офіційний зовнішньополітичний курс. Названа ситуація, з однієї сторони, підіймає роль політичних партій щодо законодавчого оформлення такого курсу, а з іншої, вона може бути лише інструментом впровадження вузької елітарної політики (як це відбувається в Україні), а це потребує більш глибокого вивчення місця, ролі та функцій політичних партій у сучасних умовах.

Дострокові парламентські перегони 2007 року, які проходили за пропорційною системою з 3% бар'єром привели до Верховної Ради України 5 політичних сил. Переможцями виборів стала Партія регіонів (34,3%), Блок Юлії Тимошенко (30,7%), «Наша Україна – Народна Самооборона» (14,1%), Комуністична партія України (5,3%) і Блок В. Литвина (біля 4%). Якщо розділити ці полі-

тичні партії за зовнішньополітичною орієнтацією їх риторики, то євроінтеграційний вектор склали «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ), «Наша Україна – Народна Самооборона» та Блок В. Литвина, а проросійський відповідно – Партія регіонів та Комуністична партія України. Представлене розшарування дозволило проєвропейським силам здійснити остаточне закріплення євроінтеграційного курсу України (наприклад, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», що встановив за мету зовнішньополітичного курсу набуття членства в Європейському Союзі) [8]. Натомість, більша частина законопроектів стосовно євроінтеграції була подана безпосередньо тодішнім Президентом України В. Ющенко, й тому діяльність цих партій лише продовжувала його курс (наприклад, законодавчі ініціативи програм «Побудуємо Європу в Україні», «Україна йде додому – у Європу» тощо) [9]. Другим кроком щодо впровадження євроінтеграційного курсу України було створено комітет Верховної Ради з питань європейської інтеграції, яка затвердила план дій щодо інформаційного забезпечення європейського курсу України (наприклад, громадські слухання на містах, поява волонтерів тощо) і порядок денний щодо розробки законопроектів, які мають за мету прискорити євроінтеграцію України. На наше переконання, політика євроінтеграції того часу нагадувала лише намагання націоналістичних «Блоку Юлії Тимошенко» і «Нашої України – Народної самооборони» знайти шляхи для власного порозуміння, оскільки системності ці кроки не зазнали. Європейські ініціативи БЮТівців не підтримувалися їх партнерами по коаліції або взагалі блокувалися Президентом України, на що Ю. Тимошенко навіть заявила про своє опозиційне ставлення до В. Ющенка [10]. Таким чином, Верховна Рада України шостого скликання ініціювала цілий ряд євроінтеграційних ініціатив, серед яких виділяються парламентський комітет з питань євроінтеграції, законопроектів щодо політичного зближення України з ЄС, але не було головного – офіційно сформованого курсу модернізації України до стандартів Європейського союзу во всіх сферах життя суспільства (соціальної, економічної, політичної, культурної, освітньої тощо) [11]. Також, як показала практика впровадження європейського курсу політичними партіями парламенту шостого скликання, вони намагалися зробити з євроінтеграції певну форму ідеології, елемент піару чи пропаганди з метою скрити відверті прогалини власної політики. Мова йде про те, що через названу відсутність системності та послідовності у прийнятті політичних рішень, ряд «європейських законів» залишився лише на рівні проекту (наприклад, закони щодо встановлення в Україні стандартів якості європейського союзу на харчування, медичні засоби, одяг

тощо). Тобто, замість створення реальних умов для європейського курсу й інвестиційної привабливості Україні, реалізовувалася парадоксальна ситуація. Курс на Європу, що реалізує Президент України, істотно різниться від курсу підтримуваних його політичних партій. Ми можемо це показати на прикладі адміністрації В. Ющенка та партії «Наша Україна» щодо візової політики. Одразу після обрання його Президентом було скасовані візи для громадян країн ЄС, також була створена лібералізація процедур щодо проходження кордонів для товарів і послуг з Європи. Парламент тим часом лише здійснив організаційну роботу щодо створення робочих груп з євроінтеграції, й першим рішенням таких груп (на рівні проекту) було намагання відновити візовий режим з ЄС через те, що у відповідь на рішення Президента України не було скасовано візи для громадян України [12, с. 160].

Ми схилиємося до думки, що курс політичних партій на євроінтеграцію, як і курс Президента України, багато у чому романтизується й подається як певний різновид ідеології націоналістичних партій. Попри те, що їх основою залишається побудування національної держави з європейськими стандартами життя, ними жодним чином не пропонується рішення щодо їх встановлення. Тією ж «Нашою Україною – Народною Самообороною» здійснювався тільки пошук ворогів євроінтеграційного курсу України, якими виступали проросійські політичні сили. Саме на протиставленні «Проросійський курс – проєвропейський курс» й будується розуміння політичними силами євроінтеграційного шляху. Серед головних причин такої ситуації ми можемо назвати:

- нерозвиненість соціальної, політичної, культурної структури українського суспільства;
- недовіра переважної більшості громадян демократичним інститутам, що сталася внаслідок стрімкого зниження життєвого рівня населення;
- відсутність сталих політичних традицій функціонування механізмів плюралістичної демократії;
- нездатність політичних сил нести політичну й електоральну відповідальність за можливе погіршення економічного стану у державі у разі євроінтеграції;
- загальна незрілість політичних партій щодо формування й реалізації стратегічного курсу країни;
- відсутність у політичних партій єдиної точки зору щодо шляхів впровадження євроінтеграційного курсу країни (наприклад, «Наша Україна – Народна самооборона» наголошувала на політичних стандартах євроінтеграції, впровадженні прозорості влади, а Блок Юлії Тимошенко першочерговою задачею ставив соціальні та економічні стандарти).

Отже, саме рішення названих проблем і мають бути присвячені законодавчі ініціативи Верховної Ради та Президенту України. Як показала практика, представлений варіант євроінтеграційного курсу помаранчевої більшості зазнавав значної критики як у межах України, так й у самому Європейському Союзі. Останній доводив, що євроінтеграція нашої держави це питання довготривале, вимагає цілого ряду бюрократичних процедур, економічних показників й не означає пряме протиставлення стосункам з Росією. Показовим у цьому відношенні була реакція політичних сил навколо «газових війн» між Україною та Росією. Європейський Союз прямо заявив, що це внутрішнє питання України. Президент України В. Ющенко стверджував, що це пряма загроза національній безпеці всієї Європи, а націоналістичні сили підготували до Європейського парламенту резолюцію щодо політичного тиску офіційної Москви. Таке розбалансування та відсутність системності у діях, заявах, прийнятих рішеннях призвело до того, що Європейський Союз заморозив українське питання до Президентських Виборів 2010, на яких остаточно розігрувалася «карта» геополітичної стратегії України [13].

Провідні кандидати Виборів-2010 Ю. Тимошенко, С. Тігіпко, А. Яценюк, В. Литвин, О. Тягнибок прямо акцентували на необхідності європейського курсу України, впровадженні європейських стандартів соціального та політичного життя у нашій державі, В. Янукович, у свою чергу, акцентував на побудованні в Україні соціальних стандартів на рівні Європейського союзу, але геополітичний вектор належав проросійському вектору як фундаментальному [14, с. 73; 15]. Натомість, на наш погляд, названі кандидати намагалися багато у чому романтизувати просвітоєвропейський курс у вигляді термінової перспективи членства України в ЄС; більш помірковані групи висловлювалися по цьому питанню дещо обережно, стверджуючи, що зона вільної торгівлі з Європейським Союзом призведе до ускладнення вільної торгівлі з Росією та зробить з України економічний офшор на стикові двох митних союзів (С. Тігіпко, В. Янукович). Проти євроінтеграції традиційно виступили комуністи на чолі з П. Симоненко, які прагнули відновити та посилити візовий режим з країнами ЄС як компенсації за моральне приниження українських мігрантів. У другому турі президентських виборів намагаючись більше сподобатися новим електоральним групам (молоді) В. Янукович та Ю. Тимошенко взяли курс на ідею «будування Європи в Україні», де ідея євроінтеграції, на наш погляд, отримала крайню форму романтизації та ідеалізації, що трансформувалося у звичайний популізм, оскільки передбачалися у разі виграшу одного з кандидатів впровадження комплексу європейських реформ у вигляді європейських

заробітних плат, якісного медичного обслуговування (наприклад, масштабні подарунки кандидатами сільським лікарням машин швидкої медичної допомоги) [16].

Перемога В. Януковича на президентських виборах ознаменувала собою намагання президента багато у чому продовжувати курс багатовекторності адміністрації Л. Кучми, було відновлено економічні та політичні зв'язки з Росією, було пролонговано перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території Криму й взагалі, ідея вступу до Митного Союзу була певним варіантом реальності, ніж політичною заявою. Парламентська фракція Партії регіонів виступала лише інструментом втілення курсу Президента й її роль зводилася до законодавчого оформлення домовленостей Президента. Але з 2011 року у результаті тиску США і ЄС на політику адміністрації Януковича з приводу вибіркового правосуддя (справа вироку Ю. Тимошенко), тиску на приватний бізнес, який призвів до часткового замороження стосунків ЄС з Україною, президент проголошує остаточний вибір на користь Європейського Союзу. На наш погляд, цей шлях було обрано ситуативно, без чіткого плану дій, оскільки у рядах самої Партії регіонів немає остаточної думки щодо євроінтеграційного вектора розвитку. Причинами переформатування державного курсу, на наш погляд, можна назвати наступне:

- по-перше, маючи значні прогалини у реформуванні соціально-політичного життя в Україні, адміністрація В. Януковича намагається розширити свою електоральну базу, користуючись невдоволенням ультраправих сил мешканців Західних областей України, які є прихильниками євроінтеграції (як показали місцеві та парламентські Вибори-2012 року, Партія регіонів втрачену кількість голосів на Сході України компенсувала новим електоратом на Заході й Центрі країни, тобто питання євроінтеграції може виступати також як ситуативна стратегія щодо недопущення падіння рейтингу партії нижче 30%);

- по-друге, адміністрації В. Януковича не вдалося нормалізувати відносини з Росією навіть й через офіційну відмову й законодавче закріплення відмови від вступу у НАТО у вигляді позаблокового статусу України [16]. Причиною може також слугувати сама риторика Партії регіонів, яка постійно наголошувала на політичній ціні газу для України [17];

- по-третє, регіоналам не вдалося здійснити те коло масштабних реформ, які ними декларувалися (наприклад, до 2015 року здійснити щорічне зростання ВВП на рівні 7%), й навпаки, значні витрати на підготовку до Євро-2012 та Євробаскету-2015 року значно послабили державний бюджет, а нових джерел створено не було (окрім посилення

податкового тиску на бізнес). Все це у комплексі й спричинило зміну курсу, оскільки Асоціація з Європейським Союзом дозволить отримати дешеві кредити Міжнародного валютного фонду, Банку реконструкції та розвитку, ряду Європейських інвестиційних банків.

Іншими словами, зміну курсу адміністрації В. Януковича з проросійського розвитку на політичний європейський є ті ж самі причини, що й при адміністрації В. Ющенка, починаючи від державної незрілості та закінчуючи відсутністю політичної волі у керівників держави виробляти такий стратегічний курс, який буде по силах державному бюджету, про що неодноразово заявляв український політолог М. Погребинський [18, с. 112]. Також зазначимо, що романтизм євроінтеграції, притаманний адміністрації В. Ющенка, залишився й у В. Януковича. Він полягає у створенні цілого ряду ділових зустрічей з керівниками ЄС, створенні парламентських комісій та комітетів з питань євроінтеграції, гнучких заяв щодо переваг євроінтеграції у вигляді зони вільної торгівлі з 28 країнами європейського простору. У реальності така євроінтеграція, по-перше, витрачає значні кошти на створення бюрократичних інституцій з її впровадження, які займаються більше організаційними питаннями, ніж аналізують шляхи модернізації застарілої української економіки. Також ні адміністрація В. Ющенка, ні адміністрація В. Януковича, ні діяльність парламентської більшості на чолі з Партією регіонів не мають жодних законопроектів, експертних оцінок щодо негативів та ризиків європейської інтеграції, починаючи від невдоволення Росії й закінчуючи дешевими та якісними товарами з Європи по «привабливим цінам».

Дещо іншою з цього приводу виглядає політика новачка політичної арени УДАРУ В. Кличка, яка виражена переважно гаслами (наприклад, форма одягу парламентарів цієї фракції з символікою Європейського Союзу та написами «Україна – це Європа»), натомість євроінтеграція від цієї партії далі гнучких заяв не йде. Як показує голосування по так званім європейським законам, й УДАР, й Батьківщина, й Свобода, наголошуючи на євроін-

теграції, мало того, що голосують не по всім проектам, а також не мають власного курсу, точки зору щодо впровадження Асоціації України з ЄС. Тобто, на партійному рівні євроінтеграція виступає своєрідною формою популізму, ніж їх стратегічною політикою, і роль партії (попри її провладність чи опозиційність) зводиться до інструментального забезпечення курсу голови держави.

Висновки. Отже, підсумуємо результати дослідження:

По-перше, українські політичні партії переважно ультраправого, націоналістичного ідеологічного спектра розглядають питання євроінтеграції України як певний ідеологічний плацдарм, який дозволяє їм навіть збільшувати свої електоральні показники.

По-друге, головна проблема євроінтеграції України криється одразу у декількох вимірах. У правовому й політичному вимірах це проблема вибіркового правосуддя та вимог ЄС щодо помилування Ю. Тимошенко (іншими словами можна вести мову про пряме втручання у суверенітет України). В економічному та соціальному вимірах євроінтеграція показує незрілість й нездатність українського суспільства та економіки прийняти виклики європейських стандартів вільної конкуренції, ринкових відносин, прозорих стосунків з державними фіскальними органами та зрозумілість політики держави для громадян. Окремо виділяємо рівень політичних партій, які лише слугують інструментом впровадження певного курсу Президента України, який полягає більше у збереженні його власного рейтингу шляхом нехтування навіть власною партією. За такої ситуації, роль політичних партій у впровадженні євроінтеграції в Україні залишається хоча й значною (парламент може й не прийняти певного закону), проте на рівні формування, складання відповідей на ризики та загрози залишається невизначеною, недослідженою. Отже, політичні партії, ідеалізуючи європейський вибір України, ставлять під пряму загрозу як національний суверенітет, так і взагалі реалізацію цінностей та переваг європейського вибору України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хімченко О.Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства : [навчальний посібник] / О.Г. Хімченко. – К. : Професіонал, 2006. – 208 с.
2. Президентство В. Ющенка: здобутки та прорахунки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/prezidentstvo-v-yushchenka-zdobutki-ta-prorahunki>
3. Речь Чечетова М. Мы не будем голосовать за двухчасовой отрыв от России [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://polemika.com.ua/news-74830.html>
4. Верховная Рада утвердила внеблоковый статус Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsland.com/news/detail/id/512817/>
5. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство / Р. Даль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/pol_pl.php

6. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : [навчальний посібник] / О.В. Філонов, В.М. Суботін, В.В. Пашутін, І.Я. Тодоров. – К. : Знання, 2006. – 215 с.
7. Макаренко В.П. Политическая концептология: обзор повестки дня / М.П. Макаренко. – М. : Практис, 2005. – 368 с. – (Серия «Новая наука политики»).
8. Украина сменила внешнеполитический вектор? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sud.ua/news/2010/09/28/17072-ukraina-smenila-vneshnepoliticheskij-vektor>
9. Оппозиция: Украина меняет внешнеполитический вектор на Восток [Електронний курс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/n188256>
10. Ющенко В.: Я хочу вернуть Украину домой, в Европу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n34357>
11. УП: Тимошенко публічно стала в опозицію до В. Ющенка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/12/20/3645113/>
12. Дем'яненко Б. Генезис інституту президентства України: попередні підсумки президентської каденції В. Ющенка. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / Б. Дем'яненко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 20. – С. 159-173.
13. Сапунов А. 10 міфів про Шенгенську зону і перспективу безвізового режиму між Україною і ЄС / А. Сапунов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/01/29/3359137/>
14. Кудинов О.П. Справочник активиста Партии регионов / О.П. Кудинов. – К. : ВИПОЛ, 2006. – 255 с.
15. Евросоюз выясняет ориентацию Президента Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vibori.in.ua/novosti/mirovie-novosti/1077-evrosojuz-vyjasnjaet-orientaciju-prezidenta-janukovicha.html>
16. Гришко Л. Кличко против Януковича: первый раунд за президентом / Л. Гришко, Р. Гончаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/14931.html>
17. Попов Э.А. Посторанжевая Украина: некоторые экономические и внешнеполитические итоги / Э.А. Попов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/rus/desk/postoranzhevaja_ukraina_nekatoryje_ekonomicheskije_i_vneshnepoliticheskije_itogi_2011-11-16.htm
18. «Помаранчева» революція. Версії, хроніка, документи / Упоряд. М. Погребинський. – К. : Оптима, 2005. – 416 с.: іл. – Рос. мовою.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321.01

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД POLITICAL PARTICIPATION AS INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL FREEDOMS

Климончук В.Й.,
*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

У статті досліджується політична участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні. Прослідковано, що для повної реалізації свободи суспільство має раціонально оволодіти соціальними процесами, головна умова для цього – відповідальна участь людей, чії долі залежать від їхніх рішень. Розглядається головна форма політичної участі, як причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня. Доведено, що активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, усвідомлює себе частиною спільноти рівних собі громадян.

Ключові слова: політична участь, демократія, громадянське суспільство, волонтерський рух, свобода.

В статье исследуется политическое участие граждан Украины сквозь призму функциональной институционализации политической свободы в новейшей Украине. Показано, что для полной реализации свободы общество должно рационально завладеть социальными процессами, главное условие для этого – ответственное участие людей, чьи доли зависят от их решений. Рассматривается основная форма политического участия – причастность граждан до формирования представительских органов государственной власти путем голосования на выборах разного уровня. Доказано, что активное политическое участие граждан дает возможность обеспечить реализацию политических свобод при условии, если автономное лицо, которое владеет свободой, осознает себя частью сообщества равных себе граждан.

Ключевые слова: политическое участие, демократия, гражданское общество, волонтерское движение, свобода.

In article political participation of citizens of Ukraine through a prism functional institutional political freedom in modern Ukraine is investigated. It is shown, that for full realization of freedom the society should seize rationally social processes, as the main condition of it responsible participation of the people which destinies depend on their decisions acts. The basic form of political participation is examined is involvement of citizens to forming of representative public authorities by voting on elections of different level. It is well-proven that active political voice of citizens enables to provide realization of political freedoms subject to condition, if an autonomous person which owns freedom realizes itself part of association of equal to itself citizens.

Key words: political participation, democracy, civil society, volunteering, freedom.

Постановка проблеми. Проблема політичної участі громадян України у сучасних умовах потребує подальшої наукової розробки. Основна увага дослідників зосереджується навколо тлумачення політичної участі та пов'язаних з нею понять; з'ясування чинників політичної участі з урахуванням їх природи, механізму впливу, тривалістю та інтенсивністю дії; аналізу електоральної активності громадян тощо. Нерідко поняття політичної участі громадян зводиться до їх участі на виборах різного рівня, а також у референдумах. Разом з тим, політичну участь можемо визначати як один з ключових антропологічних вимірів свободи людини.

Мета статті – дослідити політичну участь громадян України крізь призму функціональної інституціоналізації політичних свобод у новітній Україні.

Виклад основного матеріалу. Антропологічна концепція політичної теорії розглядає суспільний прогрес у контексті інституціоналізації прав і свобод громадян. Наявні у сучасних демократіях інститути громадянського суспільства поступово і неухильно звільняють державні інститути, які здатні обмежувати права і свободи від цих функцій.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосеред-

ньо або через вільно обраних представників, що кожна людина має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що основою влади уряду повинна бути воля народу, і що ця воля повинна виявлятися у періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [8, с. 224]. Відповідні положення містяться у Конституції та інших законодавчих актах України. Отже, проблема забезпечення повноцінної участі громадян у політичному житті знаходиться у центрі уваги міжнародної спільноти і закріплюється відповідними нормативно-правовими актами.

Протягом останніх десятиріч істотно посилюється наукова зацікавленість проблемами політичної участі громадян, інституціоналізації політичних свобод в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави. Насамперед констатуємо, що політична участь стала об'єктом досліджень політології, психології, соціології та інших наук, відтак є чимало публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядають цей феномен під тим чи іншим кутом зору. Аналіз праць, присвячених дослідженню категорії та практики свободи в історії світової та української політичної думки, надто змістовний і не входить до завдань цієї наукової розвідки.

Вчені часто, поряд із категорією «політична участь», використовують такі поняття, як «громадянська/політична дія», «суспільно-політична активність», «громадянська залученість» тощо. Аналіз літератури дає підстави визначити поняття політичної участі у двох значеннях. У ширшому (неспецифічному) значенні політична участь – це будь-які дії, не пов'язані з професійною політичною діяльністю, за допомогою яких громадяни впливають або намагаються вплинути на політичну систему. У такому розумінні головними формами політичної участі розглядаються причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах різного рівня, а також участь у референдумах. У вузькому розумінні поняття політичної участі пов'язується з концепцією учасницької (партисипативної) демократії, головним ціннісним імперативом якої вважається залучення громадянина не лише до виборів представницьких органів влади, а й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх запровадження у життя, контролю за діями посадових осіб тощо.

У теорії партисипативної демократії можна виділити такі переваги: по-перше, ця теорія передбачає широку політичну участь громадян не лише під час виборів до органів влади, а й під час прийняття широкого кола рішень, які стосуються політичних, економічних, соціокультурних про-

блем; по-друге, вона схильна розглядати окремих індивідів як раціональних учасників політичного процесу, тобто, приймаючи те чи інше рішення, кожен громадянин чітко усвідомлює реальні причини, що спонукають його вирішити саме так, а не інакше, а також ті наслідки, які матиме прийняття та можлива реалізація у разі, якщо таке рішення буде прийняте більшістю громадян. Тобто широка політична участь має такі політичні наслідки: підвищується рівень стабільності системи державної влади, формується ефективний механізм контролю за діями державних чиновників та окремих органів влади, зменшується ефект бюрократизації у діяльності органів державної влади, підвищується ефективність державного управління шляхом узгодження прав, свобод та інтересів громадян з діями державної влади [14, с. 145-146].

Р. Даль, досліджуючи можливості, які надає демократія, на перше місце ставить ефективну участь, а вже потім «рівне голосування; розуміння, що ґрунтується на поінформованості; здійснення контролю за порядком денним» [7, с. 41]. В. Горбатенко доводить, що забезпечення широкої участі громадян у політичному житті є досить вагомим чинником структурно-змістовного перетворення політичної системи і модернізації всього суспільства. Остання у більшості сучасних демократичних держав «забезпечує здатність влади до мобілізації людських і матеріальних ресурсів задля вирішення важливих суспільних завдань» [15, с. 19]. Згідно з висновками О. Чемшита, «демократія – це лише у другу чергу властивість політичного режиму, а у першу – стан політичної системи, в якій задоволення потреб – це функція політичної участі» [15, с. 61]. Отже, проблема переходу від стану політичної системи, коли базові потреби суспільства й основних соціальних груп є суттєво незадоволеними, до стану їх максимального задоволення полягає в оптимізації політичної участі.

Активна політична участь громадян дає можливість забезпечити реалізацію політичних свобод. Це стає можливим за умови, якщо автономна особа, яка володіє свободою, водночас усвідомить себе частиною спільноти рівних собі громадян. Власне на цьому наголошує один із представників теорії партисипативної демократії Б. Барбер. В основу свого вчення він поклав ідею громадянства, тобто формування специфічного типу демократичної спільноти, в якій окремі індивіди постають як активні учасники спільного для всіх процесу політичної участі, що на основі взаємної поваги через переговори досягають консенсусу. Бути громадянином, вважає Б. Барбер, означає брати участь у певному усвідомленому способі буття, що припускає усвідомлення існування інших осіб і здійснення спільної діяльності разом з ними [1, с. 259]. Громадянство – це

спільність людей, які об'єдналися не лише на основі інтересів, а й спільної громадянської культури та виховання, які реалізуються у політичних діях через інститути партисипативної демократії [6, с. 258-260].

Поділяємо думку В. Ковальчука, який стверджує, що слід розрізняти «актуальну» та «потенціальну» політичну участь. Це означає, що громадяни не беруть участі у політичному житті лише до того моменту, доки вони вважають державну владу достатньо легітимною. Якщо ж це переконання порушується, то першим проявом політичної участі буде протестна політична участь. У разі, якщо під час делегітимації суспільство у жодний з існуючих інституційних способів не висловлює ставлення до державної влади, то демократія опиняється у небезпеці [9, с. 239].

Слід розрізняти також конвенційні та неконвенційні форми політичної участі. Конвенційна політична поведінка формується згідно з нормами права або традицій, які регулюють участь людей у політиці при даному режимі, тобто передбачає переважно інституціоналізовані форми політичного життя. Неконвенційна політична поведінка порушує ці норми і виражається у прямій колективній дії, що обминає систему представництва інтересів. Неконвенційна політична поведінка може залишитися у межах закону, а може перерости у політичний протест, який відрізняється від попередньої поведінки тим, що ці акції не передбачаються законом, водночас вони мають ненасильницький характер. Своєю чергою, політична дія, яка порушує останню умову і передбачає насильницькі дії, є політичним насильством: участь у незаконних страйках, демонстраціях, перекриття доріг, захоплення установ, сутички з працівниками правоохоронних органів, перебирання власності тощо [12, с. 337-338].

Разом з тим, при всій важливості політичної участі громадян теза «більше участі – більше демократії» не є однозначною, а тому викликає багато суперечок серед прихильників демократії.

Аналіз праць сучасних учених свідчить про те, що дехто з них взагалі не схильний розглядати участь як універсальний засіб для вирішення нагальних потреб розвитку сучасного суспільства. Залишається відкритим і питання про те, якими мають бути масштаби та інтенсивність участі. Досить серйозною для демократичної теорії і практики є проблема громадянської компетентності пересічних членів демократичного суспільства, їх здатності адекватно реагувати на виклики соціальної та політичної реальності. Іншою проблемою є небезпека дезорганізації системи державного управління у результаті надто широкої та інтенсивної участі [2].

Одною з головних суперечностей процесів демократизації суспільства залишається супереч-

ність між масовістю та компетентністю. На переконання Й.А. Шумпетера, «люди не ставлять і не розв'язують ніяких питань, а навпаки, питання, що вирішують їх долі, звичайно ставлять і розв'язують інші» [16, с. 329]. Він стверджував, що наявність партій та політиків свідчить про те, що «виборці нездатні на інші дії, крім масового переходу на бік того чи іншого кандидата» [16, с. 351].

Головною умовою успішного функціонування демократії вчений вважав не лише наявність певної кількості людей з відповідними здібностями та моральними якостями, не просто відбір серед населення, а й «серед тієї його частини, яка придатна для політичної діяльності». Проте недоліки існуючої практики конкурентної боротьби за посади ускладнюють процес забезпечення країни здібними політиками, що приводить його до думки про необхідність створення шляхом суворого відбору «соціальної верстви... з природним потягом до політики». Якщо ця верства не буде ні надто замкненою, ні надто доступною для сторонніх і матиме у собі доволі сили для асиміляції більшості поглинутих елементів, то вона «не тільки поповнить шеренги політиків людьми, які витримали численні випробування в інших галузях..., а й зробить цих людей придатнішими для політичної кар'єри...» [16, с. 359–360].

Таким чином, у масовій свідомості населення України сформувалося розуміння: висока моральність, і передусім правлячої еліти, є неодмінною умовою розвитку суспільства. А критерій моральності – не «мовний патріотизм» і запевнення у любові та вірності чинному Президенту, незалежно від того, хто ним є, а досягнення в економічному, соціальному розвитку країни [4, с. 4]. Наявність в Україні інституційних механізмів для участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, а також розуміння необхідності реальних змін впливають на рівень політичної та громадської активності населення, який в нинішніх умовах суттєво зростає. Якщо з 2006 по 2011 рр. кількість громадян, які брали участь у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3% до 17,6% відповідно) [13, с. 219], то у 2013 р. для більшості населення України головною суспільно-політичною подією беззаперечно став Євромайдан, який сформувався внаслідок широкомасштабних акцій мільйонів громадян у захисті своїх прав та свобод, бажанні бути ближчими до європейських країн та Асоціації з ЄС. Більше того, Майдан дав поштовх новим демократичним процесам, об'єднав мільйони людей у спільній меті та сформував нових громадських лідерів, зрештою став каталізатором переоцінки цінностей. Для 71% опитаних громадська активність та Майдан матимуть вплив на ситуацію, що склалася в Україні. І це не дивно, адже самоорганізованих активних громадян населення бачить

основною рушійною силою у вирішенні політичної кризи після президента, випередивши навіть опозицію [3].

В умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації значна частина активних громадян, усвідомлюючи власну роль і значення у житті суспільства, почала діяти у відповідності до власних переконань і цінностей. Йдеться не лише про політичну участь в її класичному розумінні. Близько 80% українців у тій чи іншій формі взяли участь у волонтерському русі [10]. Волонтери допомагають військовим та переселенцям гуманітарною допомогою і навіть опікуються покинутими тваринами.

У кожную добу, а особливо у періоди суспільних трансформацій, свобода потребує не тільки практичного вирішення через інститути влади, а й ціннісного наповнення. М. Попович у цьому контексті стверджує, що «не існує «свободи від» і «свободи для» як різних соціальних цінностей – є одна і та сама свобода побачити і відчутти або зсередини («для»), або ззовні («від»)» [11, с. 4]. Отже, свобода належить до фундаментальних форм життєдіяльності людини, є її атрибутом, тобто без свободи всі форми людської життєдіяльності втрачають будь-який позитивний сенс. Саме свобода, інституалізована у різних сферах життя суспільства, сповнює його життя й життя окремої людини сенсом.

Висновки. Таким чином, свобода, зокрема і політична свобода є складним явищем як для розуміння, так і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, відносинах суспільного

життя. Водночас проведений аналіз дає підстави констатувати, що для повної реалізації свободи необхідно створити таке суспільство, яке може оволодіти соціальними процесами так само раціонально, як опанувало процеси природні. Головна умова для цього – відповідальна участь людей, чії долі залежать від їхніх рішень.

Зрештою, вся історія існування людства – це не грандіозна раціональна реалізація цільових намірів та планів розбудови державних утворень, суспільств, систем політичної влади, регулятивних норм життя і подій, а пошук реальних форм утілення людської свободи як мети буття. Уже засобами (ефективними чи не дуже) її досягнення тут поставали держави та відмінні типи й форми влад, своєрідні соціальні інститути, закони, норми, дії, відносини. Отже, свобода дії людини є спільним для багатьох з них чинником, що в історичному, культурному контексті здійснюється і через природу рівноправ'я, тобто у формах громадянського суспільства, і у політичному контексті, як відносини, виявом чого стають політичні інститути та процеси як відчужена форма людської сутності, неспроможність на рівні антропологічних форм буття віднаходити засоби загального впорядкування усіх сторін власного життя.

З нашого погляду, саме у такий спосіб сприймаються процеси, котрі відбуваються у сучасній Україні. Складність утвердження політичних свобод тут детермінована багатьма чинниками, передусім специфікою тієї ментальності, що історично сформувала тло нашої культури у системі відносин і типу дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер ; упоряд. О. Проценко // Демократія : Антологія. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254–262.
2. Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії : [монографія] / В.І. Бортніков. – Луцьк : Вежа, 2007. – 524 с.
3. Вплив Майдану на соціально-політичну ситуацію в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/vpliv-maydanu-na-socialno-politichnu-situaciyu-v-ukrayini>
4. Ворона В. Щоб Україна була багатою, люди мають бути моральними / В. Ворона // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с.
5. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В.П. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 240 с.
6. Громадянська культура студентської молоді : [навчальний посібник] / О.Б. Кафарська, І.І. Припхан, Л.Б. Стручкова-Гуменна ; за ред. д. ю. н., проф. В.І. Кафарського. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 479 с.
7. Даль Р. О демократии : пер. с англ. / Р. Даль. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 204 с.
8. Загальна декларація прав людини (резолюція Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10 грудня 1948 року // Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці : пер. з англ. – Л. : Кальварія, 2004. – С. 221–226.
9. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : [монографія] / В.Б. Ковальчук. – К. : Логос, 2011. – 392 с.
10. Про війну та власний бізнес : Прес-конференція П. Порошенка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/12/141229_live_poroshenko_press_conference_dt
11. Попович М.В. «Свобода від» і «свобода для» / М.В. Попович // Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри : Матер. наук.-теорет. конф. (26 жовтня 2007 р.). – К. : Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України, 2007. – С. 4.

12. Резнік О. Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство – 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с.
13. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. Том 1 ; Аналітичні матеріали / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
14. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О.В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 386 с.
15. Чемшит О.О. Участь у політичному житті за демократичних умов: постановка проблеми / О.О. Чемшит // Наукові праці МАУП. Вип. 5. Актуальні питання політології. – К. : МАУП, 2003. – С. 60–65.
16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія : пер. з англ. / Й. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

ДУХОВНІ АСПЕКТИ СОЛІДАРИСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ГАРМОНІЇ МІЖ ЗАГАЛЬНИМ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИМ

SPIRITUAL ASPECTS OF THE SOLIDARITY CONCEPTION OF THE STATE AS A HARMONY BETWEEN THE GENERAL AND THE INDIVIDUAL

Маслов Ю.К.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри філософії, історії і політології
Одеського національного економічного університету*

Розглядається концепція солідаризму у контексті соціально-економічного розвитку країн Європи. Основна увага приділяється духовним аспектам цієї концепції, у тому числі – у межах релігійних вчень. Показано, що співвідношення індивідуального й загального – основна особливість солідаризму, яка відрізняє його від лібералізму й соціалізму. Саме це дозволило запровадити рівновагу й злагоду між трьома головними елементами суспільства – корпораціями (працедавцями), народом (працівниками) і державою. Наводяться приклади провідного досвіду країн Європи у цьому напрямку.

Ключові слова: солідаризм, держава, соціалізм, лібералізм, релігійні концепції, співвідношення індивідуального й загального.

Рассматривается концепция солидаризма в контексте социально-экономического развития стран Европы. Основное внимание уделяется духовным аспектам этой концепции, в том числе – в рамках религиозных учений. Показано, что соотношение индивидуального и коллективного – основная особенность солидаризма, которая отличает его от либерализма и социализма. Именно это позволило ввести равновесие и согласие между тремя основными элементами общества – корпорациями (работодателями), народом (работниками) и государством. Приводятся примеры позитивного опыта стран Европы в этом направлении.

Ключевые слова: солидаризм, государство, социализм, либерализм, религиозные концепции, соотношение индивидуального и коллективного.

The idea of solidarity in the context of socio-economic development of European countries is consider. The emphasis is on the spiritual aspects of this concept, including – in the religious teachings. It is shown, that the ratio of individual and collective – the main feature of solidarity, which distinguishes it from liberalism and socialism. It is possible to introduce the balance and harmony between the three elements of society – corporations (employers), the people (employees) and the state. Examples of positive experience of European countries in this regard.

Key words: solidarism, state, socialism, liberalism, religious concepts, relation of individual and collectivism.

Постановка проблеми. Духовні аспекти концепції солідаризму варто розглядати у контексті соціально-економічного розвитку країн Європи, насамперед, у межах релігійних вчень. Уже той факт, що церква проповідує спільність походження й рівність усіх людей перед Богом, говорить про подібність ідей солідарності й учення церкви. Показовим зразком офіційного релігійного солідаризму є енцикліка Папи Римського Лева XIII «Нові речі» (Rerum Novarum) про капітал та «Quadragesimo anno» від 1931 р. та Папи Пій XI про реконструкцію соціального ладу. Ці енцикліки цікаві тим, що вони вказують на розв'язання багатьох проблем соціально-політичного життя на основі ідей солідаризму.

Енцикліка «Rerum novarum» Папи Лева XIII поставила перед собою відповідальне завдання, а саме – дати відповіді на важливі соціально-політичні питання бурхливого XIX ст., коли капіталізм сягнув свого апогею, а становище широких народних мас щодня погіршувалося та суперечності всередині суспільства дедалі посилювалися.

Завдання енцикліки «Rerum novarum» полягало у тому, щоб зрозуміти корінь зла і відповідно до принципів католицької церкви вказати на шляхи, які б вели до солідарного порядку і спокою. Індивідуалістичний лібералізм зруйнував колишні природні зв'язки (стани, гільдії) у суспільстві, а нові не встановив, їхнє місце посіли, з одного боку, безмежна свобода, а з іншого – нездоровий державний інтервенціонізм. Дух індивідуалізму зайшов так далеко, що колись квітуче і добре упорядковане суспільне життя було знищене, а опісля вбите, так що нарешті залишились тільки поодинокі особи і держава. Це сталося з не меншою шкодою для держави.

Необмежену, вільну конкуренцію як регулятивний принцип економіки енцикліка рішуче відкидають, але залишають обмежене суперництво, яке хоче зберегти і система солідаризму. Засуджуючи соціальну несправедливість, яку спричинив лібералізм, Папа Пій XI говорить, що «...за природним законом економіки, якому не можна протистояти, лише власник капіталу міг би накопичувати капі-

тал, тоді як той самий закон засуджує робітників вічно бути пролетарями й жити на межі прожиткового мінімуму» [1, с. 26]. Усе це неминуче веде до класової боротьби і лише оновлення соціального життя може запобігти цим руйнівним обставинам.

Католицизм розуміє державу як досконале суспільство, тобто найвищий і найдовершеніший устрій людського життя. Ліберальній правовій державі, завданням якої є захист лише власності громадянина, Папа Лев XIII протиставляє вчення про правову і благодійну державу. У цьому сенсі держава має завдання не лише захищати власність, але й дбати про загальне благо, особливо піклуватися про нужденних. Держава як «*societas perfecta*» являє собою завершення спільної людської діяльності.

Особливу увагу обидві енцикліки приділяють державній владі. Лев XIII говорить не про якусь конкретну форму уряду, а про державну силу (владу) як поняття. Державну владу Лев XIII виводить від природи і від розуму. Вона повинна стояти на службі народу; кожне зловживання є незаконним. Завдання державної влади, як пише Пій XI, полягає в охороні народу і всіх його членів, при цьому особливу турботу слід виявляти до слабких і бідних. Державна влада, коли її так розуміти і застосовувати, виконує своє завдання і є справжнім слугою народу. Вона стає божественним і справедливим авторитетом, який знаходить своє джерело у природному праві та Божій волі.

Розуміння й усвідомлення приналежності індивідів до спільної групи веде їх до формування духовного союзу. Солідарна дія багатьох членів суспільства призводить до серйозних результатів, що мають надзвичайно велике значення у соціальному житті. Вони пробуджують гордість наступних поколінь за своїх предків, що зміцнює солідарність народу як історичного феномену» [2, с. 15].

Енцикліка «*Sollicitudo rei socialis*», як зазначає німецький єпископ Йозеф Хеффнер, проєктує зразок солідаристського суспільства на світовий рівень. Відповідно йдеться не тільки про «власні території кожної окремої нації», а й, за аналогією, про солідарність між націями і народами. Цього вимагає основна етична концепція культури людства, при якій якість цілого може бути знайдена лише з поваги до всіх окремих осіб, товариств і народів. При цьому «потрібно повною мірою поважати ідентичність кожного народу з його історичними та культурними особливостями. Як народи, так і окремі особи повинні володіти основоположною рівністю <...>, яка становить фундамент права всіх на участь у процесі повного розвитку» [3].

У другій половині XX ст. солідаризм наголошує на взаємопотребі, солідарності, дружній взаємодії усіх верств населення. При цьому ця концепція

допускала боротьбу у майбутньому суспільстві, щоправда, у напівтліючому стані. Якщо комунізм підводив усю сукупність людської життєдіяльності під загальний знаменник класової боротьби і прагнув виграти у ній, то солідаризм пропонував класове примирення і шукав способи його запровадження без зміни самої суті капіталізму – приватної власності і конкуренції. Солідаризм замість швидкого перерозподілу багатств обіцяв лише «стриману експлуатацію» і «розумно-достатній соціальний захист». Подібні речі були менш здатними надихнути маси на боротьбу. Тому не слід дивуватися, що солідаризм тривалий час розглядався як периферійне вчення, плід теоретизування і предмет розгляду вузького прошарку високоосвічених (і достатньо багатих) інтелектуалів, зворушених «долею простолюдю», натомість серед широкого людського загалу ця теорія була практично невідомою.

Ситуація змінилася після Другої світової війни. Практичний досвід уже двох різновидів соціалізму – радянського напівінтернаціоналістичного та німецького націоналістичного – відштовхнув багатьох. І хоча після війни компартії залишалися в Європі досить впливовими (особливо в Італії та Франції), більша частина руху, репрезентована соціалістичними партіями, ініціювала рішучий розрив з комунізмом. Соціалістичні партії і до цього мали розбіжності з комуністичними, але саме у зазначений час вони визнали приватну власність як повноправний елемент суспільства. Держава повинна була брати у багатих і віддавати бідним.

У даному аспекті доцільно звернутися до досвіду Франції, в якій ідеї солідаризму завжди були присутніми і на теоретичному, і на практичному рівні. Саме після Другої світової війни у Франції ідея солідаризму отримує наступний поштовх для розвитку, що пов'язано з видатною політичною постаттю європейського політикуму того часу – Шарлем де Голем.

Слід віддати належне де Голлю, який у всіх проблемах повоєнного відновлення економічного та соціального життя у Франції уявив незвичайний соціальний конфлікт з адміністрацією, а дуже серйозні проблеми фактично стадіального вибору його країни. Він оголосив свою знамениту програму соціального самоврядування – «систему участі» як «Третього шляху», але не як синтезу, а як уникання і класичного лібералізму, і радянського комунізму. Ця теорія корпоративної єдності, солідарності та співпраці класів була дуже близька до ідеї соціальної держави у Німеччині та «конфуціанського капіталізму» в Японії.

Ідея якісно прогресивнішого відносно класичного капіталізму суспільного ладу – «соціальної республіки» – була сформульована на законодавчому рівні ще у Конституції Другої французької

республіки. На противагу марксизму її суть полягала у проголошенні пріоритету духовних цінностей над «економічним базисом», розумінні необхідності не просто єдності класів з метою збереження загальнонаціональної злагоди, а творчої співпраці та солідарності між ними на корпоративних та кооперативних засадах.

Співвідношення індивідуального й загального – основна особливість солідаризму, яка відрізняє його від лібералізму й соціалізму. Зважаючи на кризу класичного лібералізму з його егоїзмом і економічною прірвою між власниками корпорацій і робітниками, та соціалізму, з його продавленням індивідуальності через обмеження базового інстинкту приватної власності, деякі країни Західної Європи почали дрейфувати у бік солідаризму.

Це дозволило запровадити рівновагу й злагоду між трьома головними елементами суспільства – корпораціями (працедавцями), народом (працівниками) і державою.

Стосовно відповіді на головне питання про співвідношення «я» і «ми» у солідаризмі, то зобразити його можна приблизно так: кожна людина зобов'язана тим, що вона має, і тим, що собою являє, своїм пращурам, і сучасникам. Внаслідок цього, щойно людина з'являється на світ – вона вже наділена обов'язками перед суспільством. З іншого боку, суспільство не залишає тих, хто «відкинутий на узбіччя життя». Завдання справедливості, згідно з ученням солідариста Л. Буржуа, – брати у тих, хто користується з надлишку гараздів, і віддавати тим, хто їх потребує. Що стосується індивідуального «я», то солідаризм визнає себе прихильником природного права. Одним з елементів цього права, як каже Г. Пеш, є можливість набувати приватну власність. Не варто забувати, що приватна власність створює незамінні психічні й моральні стимули, які відіграють велику роль в економічному житті.

Щодо визначення ролі держави у вченні солідаризму, то суспільна гармонія забезпечується тут розумним регулюванням правових відносин між окремими індивідами. На сторожі виконання «квазіконтракту» зі справедливого перерозподілу соціальних благ через установлені норми права стоїть держава. Держава, згідно із солідаризмом, – це витвір або продукт соціальних інстинктів, вона є необхідною і найвищою формою людського співжиття, одним із феноменів природного права, який ґрунтується на розумі. Держава має здатність до адаптації у часі й просторі, і неможливо уявити розвиток й вдосконалення соціально-економічного стану без підвищення почуття обов'язку й робочої дисципліни, що, без сумніву, сприяє реорганізації правових, соціальних та економічних інституцій. Економіка солідаризму не ставить собі за мету збагачення заради збагачення. Її мета – добробут

кожного індивіда. Інакше кажучи, у солідаризмі держава не залишає індивіда сам на сам зі світом праці та грошей.

Солідаристична держава прагне підтримати тих, хто не може впоратися з економічною боротьбою за виживання, яка характерна для лібералізму.

Проте це не стосується тих, хто не хоче працювати. Тут держава виступає стимулятором для паразитуючих членів суспільства з тим, щоб повернути таких на працю для власного й загального блага. Концепція держави у солідаризмі подібна до соціалістичної, але на відміну від соціалізму на вершині стоїть не загальне, а гармонія між загальним й індивідуальним.

Ідеї соціально-відповідального ринкового господарства в епоху кризи класичного лібералізму й соціалізму лягли в основу багатьох європейських політичних партій: французьких центристів, австрійської Народної партії, християнських демократів у Німеччині, Італії й Бельгії. На середину 80-х років ХХ ст. соціалістичні партії уже очолювали – постійно або з перервами – мало не всі країни Західної Європи. І хоча частина з них убачали свою мету у знищенні класів та усупільненні народного господарства, інша частина почала реалізацію моделі, що визнавала як приватну, так і суспільну власність і прагнула рівноваги між класами.

На тому ж ґрунті християнського соціального вчення у його католицькому заломленні виросла, починаючи з 1977 року, і польська «Солідарність».

Сучасне розуміння солідарності як ідеї передбачає три докорінно різних поняття суспільної солідарності залежно від трактування людини, яке лежить в основі цього бачення :

1. За індивідуалістичною інтерпретацією солідарності не існує у буквальному розумінні слова. Ліберальний індивідуалізм визнає лише солідарні зобов'язання, якщо вони будуються на основі договору, тобто, якщо особисті інтереси збігаються з інтересами спільноти, то такий договір є солідарним, а якщо ні, то у такому випадку він не є солідарним.

2. Колективістське бачення можна пояснити на комуністичному прикладі: солідарністю тут виступає поняття боротьби у рамках класової боротьби. Солідарність практикується з робочим класом і партією, яка керує робочим класом, а з усіма іншими групами, які не належать до вістря революції, солідарності немає – це класовий ворог або інші реваншистські чи реакційні сили.

3. Персоналістична інтерпретація або ще християнське тлумачення солідарності охоплює всі соціальні групи суспільства, зокрема, слабких і бідних людей. Солідарність є основним соціальним принципом, що бере свої витoki з соціальної природи людини і є конкретним вираженням соціальної любові. Ця солідарність охоплює у глоба-

лізованому світі також інші народи та нації, при чому тут потрібно брати до уваги порядок любові: через «любов до дальнього» не можна нехтувати «любов'ю до ближнього» [4].

Звичайно, що зобов'язання солідарності існує на основі договору. Всім своїм існуванням людина завдячує первинним спільнотам, адже вона взагалі може існувати і сприйматись як особистість тільки у спільноті і виходячи зі спільноти. Жодним чином це не заперечує власну формуючу активність людини, але спільнота виступає або передумовою для такої діяльності, або така діяльність може реалізуватись лише у спільноті. Людина повинна розкривати і розвивати себе у культурному, економічному, технічному і духовному плані. Але вона це може зробити, якщо лише є відповідне середовище. Проте це середовище потребує державної інституції, щоб взагалі функціонувати. У цьому відношенні держава має право вимагати солідарності від своїх громадян. Цим стає очевидною помилка індивідуалізму: людина не є автономною і самодостатньою, вона не може звільнитись від спільноти, вона завжди включена у суспільство. Оскільки ніхто не може оминати суспільство, то принцип солідарності є також наслідком соціальної природи людини.

Кожна людина потребує спілкування і співпраці, щоб розвивати свою особистість і вижити, і водночас кожна спільнота потребує співпраці і участі кожного зі своїх громадян, щоб виконати своє завдання. Це є основою солідарності. Люди і спільнота впливають один на одного через обряди та звичаї, шляхом тиску громадської думки або через мужність казати правду, шляхом економічних рішень про інвестиції та споживання, шляхом політичних рішень, наприклад, шляхом виборів. Тобто, принцип солідарності є конкретним вираженням чесноти справедливості.

Кожна спільнота має одну або декілька цілей, які можна досягнути лише у спільноті, і це тільки за участі та допомоги її членів. Отже, спільнота має право вимагати від своїх членів внеску, а саме у міру того, як від такої участі залежить досягнення спільнотою поставлених цілей. Важливо точно визначити межі солідарності, якими, на думку Норберта Нойгауза, слід визнати мету спільноти; способи досягнення таких цілей у колективній співпраці; показники того, наскільки такі цілі дійсно дозволятимуть людині розвинути свою особистість.

Неприпустимим і антисолідарним буде те, якщо якійсь спільноті йтиметься дуже добре, у той час, коли членам цієї спільноти йтиметься погано. Заходи спільноти є виправданими лише тоді, коли вони допомагають людині розкрити та розвинути себе краще, аніж це було би без допомоги спільноти. Однак, окрема людина одночасно

є членом багатьох спільнот, кожна з яких очікує солідарності і відповідних вкладів, які у конкретному випадку все ж можуть перетинатись і взаємно виключатись. Тут питання торкається ієрархії цінностей.

Слід зазначити, що в останні десятиліття саме в Європі суспільна солідарність значно посприяла соціальним гарантіям для широких верств населення. Були запроваджені пенсійне страхування, медичне страхування, страхування на випадок безробіття, системи соціальної допомоги; солідарність, так би мовити, обюрократилась і вона була забезпечена правовими претензіями. З іншого боку, це веде до того, що певні люди намагаються використати цю соціальну мережу, хоча вони і самі були б у стані заробити собі на прожиття. Принцип солідарності також вимагає від кожного окремого члена лояльності як щодо інших членів спільноти, так і щодо самої спільноти. Обман у системі страхування і тому подібні речі є тяжкими порушеннями проти зобов'язань лояльності, оскільки такі порушення несправедливо претендують на солідарність інших людей і спільноти.

Очевидно, що світова спільнота потребує нової онтології, нової етики, нової соціальності, нового апарату бачення і моделювання майбутнього, нових механізмів узгодження інтересів і цінностей. Інакше кажучи, нових механізмів виживання і самоорганізації. В умовах глобальної трансформації на перший план виходять нові етичні підстави буття – етика ненасильства, проблеми довіри і вільної лояльності, а також пов'язані з ними механізми самоорганізації та синергетичного взаємодій-наслідком, технології «м'якої влади» (soft power) і рефлексивного управління. Виникають локальні соціальні ніші, в яких є запит на нову соціальність, вибудовану на основі етики «заборони зла» [5].

Висновки. Отже, соціальна солідарність, заснована на уявленні про загальну соціальну суб'єктність, яка, у свою чергу, заснована на християнському уявленні про креативну людину та людське сотворіння за образом і подобою Божою, стає потенційною ідеологією самоорганізації та саморозвитку амбітного суспільства. Тому питання про погодження та солідаризації інтересів і цінностей всіх учасників громадських відносин виступає як одне з ключових для програмування майбутнього.

Солідарність на сучасному етапі розвитку суспільства слід розглядати як механізм соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку колективного організму, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і загального блага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нойгауз Н. Солідарність – головний принцип християнського соціального вчення / Норберт Нойгауз. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sd.net.ua/2010/02/18/neuhauz_cinnosti_khristianskoyi_demokratii.html
2. Гай-Нижник П.П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та в Україні / П.П. Гай-Нижник // Гілея: науковий вісник. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 44. – С. 5-24.
3. Хёффнер Й. Християнское социальное учение / Йозеф Хёффнер. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agnuz.info/app/webroot/library/152/533/page03.htm>
4. Нойгауз Н. Вказ. стаття.
5. Окара А. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного» проекта / Андрей Окара // Синергия. – 2010. – № 9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=51931>.

ПРО ІННОВАЦІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ В ОСВІТІ ON INFORMATION UPDATING IN EDUCATION

Соснін О.В.,

*доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Української академії політичних наук,
завідувач кафедри «Міжнародна інформація»
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

Постійне реформування й модернізація в організації національного інформаційно-комунікаційного середовища під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій перетворилося в наші дні на один із основних факторів життєдіяльності держави й суспільства. Особливістю формування інформаційно-комунікаційного середовища, крім визначення інформаційно-комунікаційного складника в трудовій діяльності громадян, стає формування нових за світоглядом процесів створення знань та інноваційного опрацювання інформації як ресурсу й організації ефективною комунікації з метою надання різноманітних інформаційних послуг. Безперечно, робота з інформацією в умовах активного впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій створює нові інформаційно-технологічні реалії в усіх сферах людської діяльності. Вони зазвичай мають високотехнологічний і складний зміст, а тому одним із найактуальніших завдань науки й освіти сьогодення наразі стає мобілізація теоретичних, методологічних і практичних знань, накопичених людством, для організації усвідомленого ставлення до інформаційно-комунікаційних феноменів.

Ключові слова: інформація, міжнародна інформація, інформаційний ресурс, інноваційна діяльність, комунікація, інформаційно-комунікаційні технології, національне інформаційне законодавство.

Постоянное реформирование и модернизация в организации национальной информационно-коммуникационной среды под влиянием новейших информационно-коммуникационных технологий превратились в наши дни в один из основных факторов жизнедеятельности государства и общества. Особенностью формирования информационно-коммуникационной среды, кроме определения информационно-коммуникационной составляющей в трудовой деятельности граждан, становится формирование новых процессов по созданию знаний, инновационной обработке информации как ресурса и организации эффективной коммуникации с целью предоставления различных информационных услуг. Бесспорно, что работа с информацией в условиях активного внедрения новейших информационно-коммуникационных технологий создает новые информационно-технологические реалии во всех сферах человеческой деятельности. Они обычно имеют високотехнологичный и сложный смысл, а потому одной из самых актуальных задач науки и образования становится мобилизация теоретических, методологических и практических знаний, накопленных человечеством, для организации осознанного отношения к информационно-коммуникационным феноменам.

Ключевые слова: информация, международная информация, информационный ресурс, инновационная деятельность, коммуникация, информационно-коммуникационные технологии, национальное информационное законодательство.

Continuous reform and modernization in the organization of national information communication environment under the influence of new information communication technologies has become today one of the main factors of life of the state and society. The peculiarity of the formation of information communication environment, except the definition of information communication component in the work of citizens, is the formation of new outlook on processes of knowledge creation and innovative information processing as a resource and organization of effective communication to provide various information services. There is no doubt that the work with information under the active introduction of new information communication technologies creates new information technology realities in all areas of human activity. They usually have a high-tech and sophisticated content, and therefore one of the most pressing problems of science and education today is mobilizing of theoretical, methodological and practical knowledge, accumulated by the mankind for organization of conscious attitude to information and communication phenomena.

Key words: information, international information, information resource, innovation activity, communication, information communication technologies, national information legislation.

Постановка проблеми. Підготовку фахівців за спеціальністю «Міжнародна інформація» в Україні вперше було розпочато в 1993 р. в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На тлі процесів розбудови державності й становлення національного законодавства Україна того року знайшла

можливість розпочати підготовку фахівців для нового привілейованого класу управлінців, орієнтованих на те, щоби включити інформаційний ресурс України в тканину реального життя нового суспільства, яке ми прагнули бачити й відчувати як громадянське й інформаційне. Тут слід додати, що саме тоді, хоч і на деякий час (до 1999 р.),

керівництво України вивело з кола питань, якими традиційно опікувалося КДБ, захист інформації як галузь знань і професію. Уперше серед незалежних держав, які виникли на теренах колишнього СРСР, було створено два незалежних цивільних відомства – Державну службу з питань технічного захисту інформації [1] і Державний комітет із питань державних секретів [2]. Таким чином, було подано імпульс для модернізації розвитку інформаційно-комунікаційної сфери України. Його сили вистачило, щоб підготовка фахівців за напрямом «Міжнародна інформація» швидко набула популярності й поширилась у національних університетах України. Кафедра з такою назвою була організована в 2005 р. і в Інституті міжнародних відносин Національного авіаційного університету. Нині вона щорічно випускає високоосвічених спеціалістів для роботи аналітиками консолідованої інформації з відповідним вишколом і знаннями іноземних мов. Разом із тим, як і будь-яка організована система, що розвивається, спеціальність «Міжнародна інформація» потребує певних змін і інноваційного оновлення в процесі роботи над новою класифікацією національної освіти.

Метою статті є аналіз інноваційного оновлення в освіті.

Виклад основного матеріалу. Постійне реформування й модернізація в організації національного інформаційно-комунікаційного середовища (далі – ІКС) під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) перетворилися в наші дні на один із основних факторів життєдіяльності держави й суспільства. На жаль, самі терміни «реформування», «модернізація» й інші визначення процесу вдосконалення системи управління певною сферою в межах опанованого свідомістю світу й життя цивілізованого простору, тобто в межах перетвореного світу, в офіційних документах державної політики за два останні десятиліття набули різної інтерпретації під час проведення адміністративних реформ і різноманітних політичних й адміністративних змін, а тому хотілось би, щоб у роботі з оновлення класифікації національної освіти ми запобігли таким помилкам.

Усвідомлене й концептуальне застосування понять «реформування», «модернізація» тощо, зокрема й у класифікації освіти, вимагає всебічного аналізу й філософського осмислення всієї системи набуття знань громадянами України. Вона як проблема суспільного розвитку в новітню

інформаційну добу належить до найбільш уразливих. Особливістю формування ІКС, крім визначення інформаційно-комунікаційного складника в трудовій діяльності громадян, стає формування нових за світоглядом процесів створення знань та інноваційного опрацювання інформації як ресурсу й організації ефективної комунікації¹ з метою надання різноманітних інформаційних послуг.

Інноваційна діяльність пов'язана тут, по-перше, з модернізацією знань і змістовної інформації для потреб розвитку науки, освіти й державно-правового життя в умовах комп'ютеризації. Вона, на жаль, відображається здебільшого специфічною англійською термінологією, яку ми поки що достатньо не опрацювали на навчальних курсах, оскільки її оформлення саме по собі потребує складного інтелектуального процесу. Він складається з усвідомлення сенсу класичних і нових загальнотеоретичних знань, досвіду науки, освіти й життя, поєднаного з доктринальним дослідженням процесів оформлення текстів для потреб комп'ютерних технологій, за допомогою яких усе це фіксується в офіційних документах і наукових виданнях. Така робота інтенсивно проводиться в розвинених країнах світу, до якої, наприклад, у США залучено вже понад 70% дієздатного населення, а її програми розглядаються в якості загального інструменту організації сталого розвитку, взаємодії й контролю державних установ за розвитком ІКС і як засіб концентрації влади для найбільш ефективного використання в інтересах громадян, суспільства й держави накопиченого інформаційного ресурсу країни.

Поглинаючи весь попередній досвід створення світових систем управління – від колоніальних імперій європейських країн до глобальних світових корпорацій, побудованих США в ХХ ст., нові методи управління вибудовуються на засадах точного аналізу й коректності в поводженні з інформацією. Поряд із матерією й енергією вона набула сьогодні властивостей фундаментальної сутності світу, який нас оточує. Наразі без наявності необхідного обсягу і якості інформації й засобів комунікації неможливо уявити розвиток високотехнологічних виробництв, досягнення необхідного рівня національної безпеки, забезпечення населення продовольством, промисловими товарами тощо. Недарма інформацію в поєднанні з комунікацією порівнюють із капіталами влади, а роботу з інформацією вважають найбільш ризикованою з погляду забезпечення глобальної й національної безпеки людства на найближчі десятиліття.

Людство протягом десятиріч вирішувало світоглядні питання щодо істинної цінності наукових знань і інформації як певної нематеріальної субстанції, а аналіз їх різноманітних властивостей і характеристик став першопричиною зародження й бурхливого розвитку в ХХ ст. невідомих до

¹ Комунікація (від лат. *communicatio* – «єдність, передача, з'єднання, повідомлення»; пов'язане з дієсловом лат. *communico* – «роблю спільним, повідомляю, з'єдную», похідним від лат. *communis* – «спільний») – взаємодія двох чи декількох осіб або неживого посередника й людей, включених у процес передачі інформації (повідомлень, ідей, знання, принципів і т. д.). Комунікація може бути вербальною й невербальною, безпосередньою/особистою, опосередкованою/на відстані й може здійснюватися за допомогою залучення різноманітних засобів і каналів спілкування.

цього наукових дисциплін, як-то документалістика (наука про оптимальне управління документальними системами), кібернетика (наука про оптимальне управління великими динамічними системами), інформатика (наука про властивості інформації й методи її опрацювання сучасними ІКТ), інформаційне право (наука про правове регулювання інформаційної діяльності) та інші. Протягом останніх десятиліть інформація, з одного боку, сформувала матеріальне середовище життя сучасної людини, виступаючи в якості джерела інноваційних промислових, наукових, освітніх і управлінських технологій, а з іншого – стала основним засобом для встановлення міжособистісних взаємовідносин – комунікації. На тлі появи нової інформації вона (комунікація), як правило, по-новому виникає, видозмінюється й трансформується, забезпечуючи інформаційну взаємодію однієї людини з іншою в процесі науково-освітньої, виробничої, суспільно-політичної й іншої діяльності.

Змістовна інформація, яку ми постійно чекаємо й отримуємо, завжди невіддільна від якості комунікації і є певним атрибутом комунікації. Володіючи фундаментальною властивістю – цінністю, змістовна інформація, як і комунікація, завжди є аксіогенною². Як наслідок, усяка інформаційно-комунікаційна система (далі – ІКС) є аксіогенною й одночасно інформаційною (безумовно, і культурогенною). Як система, вона постійно вдосконалюється, адаптується до вимог учасників процесів глобалізації світу. Постійно генеруючи нові культурні цінності й навпаки, ІКТ дозволяють засвоювати, відбирати й транслювати їх у різні суспільні прошарки, а тому без перебільшення інформація і якість засобів комунікації зумовлюють рівень консолідації сил у кожному суспільстві, підйом (або занепад) у громадян патріотизму в боротьбі за гідне життя, рівність і свободу. Свідченням тому є темпи розвитку й лідерство країн англомовного світу, їхній досвід, який дедалі активніше використовується в нас у процесах державного управління, на виробництві, у науці, освіті, побуті.

Безперечно, робота з інформацією в умовах активного впровадження новітніх ІКТ створює нові інформаційно-технологічні реалії в усіх сферах людської діяльності (часто раніше небачені за формою й змістом і не завжди охоплені класичними знаннями, уявленнями й нормативно-правовими засобами). Нові для людини, суспільства й держави предметні простори відкривають і нові об'єкти досліджень, зокрема й щодо інформа-

ційної природи багатьох явищ, нових викликів і загроз. Такі реалії зазвичай мають високотехнологічний і складний зміст, а тому одним із найактуальніших завдань науки й освіти сьогодення наразі стає мобілізація теоретичних, методологічних і практичних знань, накопичених людством, для організації досліджень, спрямованих на усвідомлення нових інформаційно-комунікаційних феноменів, які виникають під час комп'ютерного опрацювання інформації й знань новітніми ІКТ.

Сьогодні, спостерігаючи життя й процеси інноваційного оновлення світу в науці, освіті й промисловості, боротьбу політичних партій і їх лідерів за владу, аналізуючи події, які відбуваються в Україні, ми дедалі більше усвідомлюємо могутність інформаційно-комунікаційних чинників. Ми бачимо, що без їх глибокого усвідомлення неможливо буде уявити наше загальне інноваційне оновлення, а тому постійно зростатиме рівень вимог до всіх процедур обміну інформацією та знаннями. Чому? Тому, що сучасна цивілізація, використовуючи чотири основні ресурси (природні багатства, працю, капітал і інформацію), останню лише починає усвідомлювати повною мірою.

Перші три види ресурсів є головними чинниками могутності реальних виробництв і держав, однак інформація із системами новітньої комунікації вже стала необхідною умовою їх ефективного використання. Інформація, інформаційні ресурси й технології дедалі більше включаються в структуру сучасної економіки й починають відігравати в ній провідну роль. Інформаційно-комунікаційні інфраструктури дедалі більше вплітаються в тканину реального життя суспільств, розширюючи світогляд і професійні якості громадян, а тому постійно підвищують сукупний попит людства на інформаційні послуги. Так визначається загальна основа розвитку світу через феномен «інформаційне суспільство» й розуміння процесів виходу ІКТ на конкретні диференційовані й інтегровані сфери сучасних соціальних потреб громадян.

Аналізуючи процеси використання інформаційно-комунікаційної інфраструктури, ми бачимо на прикладі становлення нового постіндустріального (мережевого) суспільства, що у світі, який нас оточує, відбувається створення нових форм управління людиною, суспільством, державою. Формується й новий клас управлінців (нетократія (англ. *netocracy*), інфократія (англ. *infocracy*), медіократія (англ. *mediocracy*)), який переводить нас і нашу свідомість у віртуальну реальність. Віртуальну не тому, що це ірреальний або фіктивний світ, а тому, що в штучно сконструйованому кібернетичному просторі наявна мінімальна кількість перешкод для поширення інформації. Основною цінністю всюди поступово стають не стільки матеріальні цінності (гроші, нерухомість тощо), скільки інформація, люди, які нею володі-

² Аксіологія (від грец. *Αξία* – цінність) – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини; розділ філософії. Зокрема, наука про цінності освіти, у яких представлена система значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері й формують компонент відносин у структурі особистості.

ють, наявність і рівень володіння новітніми засобами комунікації. Усюди в світі зростає потреба у високоосвічених (зі знанням іноземних мов) фахівцях, які здатні раціонально (кібернетично) мислити, а головне – уміти працювати з інформацією й володіти сучасними ІКТ. Їхні знання й здатність до управління через новітні ІКТ ресурсами країн світу всюди поступово знищують владу безвідповідальних політиків (так би мовити, «кухарок»), які часто безглуздо, без розуміння наукових обґрунтувань, майже напомацки, не маючи змоги навіть донести реальний зміст термінів, які вони використовують, «вкидають» у побут суспільства нові словосполучення, бездумно вписуючи їх у документи офіційної державної політики, наприклад, «електронний уряд», «електронна держава», «сервісна держава», «електронний сервіс» тощо. Як наслідок, багато концептуальних рішень, які імплементуються ними через законодавчі акти в наше життя під гаслами розбудови інформаційного суспільства, не переходять системно в розряд нормативно-правових актів, у яких вони мають наповнюватися правореґулюючим або правозабезпечуючим змістом. Погодимось, що інформаційне суспільство – це лише соціологічна концепція, і її світоглядною основою є розвиток суспільного виробництва на ресурсному забезпеченні науковими знаннями, науково-технологічною інформацією, новітніми ІКТ і висококваліфікованими спеціалістами. Імовірно, що, розставляючи тут пріоритети, ми будемо шукати ключ до розкриття своїх помилок і вирішувати питання їх ліквідації, але вже відчутно, що внаслідок низької кваліфікації виконавців наших планів серед політиків, управлінців і інженерів довіра громадян до держави на зламі ХХ і ХХІ ст. зазнала суттєвих втрат і знизилася до тієї граничної межі, за якою проглядається крах наявної системи управління державою, тотальна недовіра громадян, які живуть працею, до дій чиновництва.

За таких умов виключно актуальним є розроблення національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. і різних науково-освітніх концепцій і класифікацій в освіті, оскільки підготовка фахівців для потреб інноваційного розвитку країни, на наш погляд, стала ключовим фактором здійснення всіх інших реформ у державі. Наші люди втомилися від словоблудства політиків і прагнуть до консервативних форм управління, які спираються на закон і порядок. Їх усюди забезпечують фахівці з інженерною освітою, оскільки вони здатні перетворювати наукові знання на технологічні процеси реальних виробництв.

Крім знань, вони розуміють намагання політиків перенести до нас досвід країн-лідерів і провести реформи в освіті. Останні зумовлені темпами розвитку функціональних можливостей новітніх ІКТ і потребами ринку у високоосвіче-

них фахівцях, здатних «розуміти» й обслуговувати технології постіндустріальної доби. Ми не помічаємо, але за їхньою допомогою поступово входимо в епоху «екза», де комп'ютер досягає історичної межі працездатності (квінтільйон (10¹⁸) операцій на секунду) і наближає нас до можливості стежити за процесами функціонування людського мозку в реальному часі. Людство долає чисельні фізичні й технологічні перепони, вирішуючи проблеми інтеграції в сучасній мікроелектроніці. Зменшивши за 35 років розміри транзистора в 1000 разів (з 1 мм до 1 мкм), людство продовжує цей процес, створюючи штучні металоорганічні структури для формування транзисторів нанометрового розміру, наближаючись до виробництва потужних процесорів, які можна буде не тільки «вбудовувати» в гудзики або інші невеликі за розміром предмети, а й імплантувати в організм, щоб уловлювати електричну активність мозку й за необхідності не втрачати канал зв'язку із зовнішнім світом. Нанотехнології, розвитком яких сьогодні опікується й наука, і освіта, стали одним із найважливіших і найвизначніших досягнень. Вони за своїми якостями й можливостями вже спроможні це забезпечити. Через їхній подальший розвиток людство в найближчому майбутньому, безумовно, отримає доступ і до інформації матерії, що, з одного боку, докорінно змінить наше уявлення про реальні можливості людини, а з іншого, безумовно, зробить нас ще більш вразливими й беззахисними перед новітніми ІКТ.

Пізнання процесів впливу ІКТ на людину, їх розвиток і вдосконалення розпочалося із захоплення дослідників на зламі ХІХ і ХХ ст. Ще в лютому 1922 р. наш земляк Б. Кажинський прочитав наукову доповідь «Людська думка – це електрика», яку активно підтримали видатні науковці того часу [3].

Сьогодні це стало вже всім зрозумілим. Ми бачимо, що радіо, телебачення, Інтернет стають середовищем для нової соціалізації людей, які по-новому сприймають інформацію й винаходять для її поширення нові й часто незвичні за формою технології спілкування. Інтернет узагалі став «призмою», через яку мільйони людей по-своєму сприймають світ, і ми бачимо, як соціальні мережеві технології по-новому реалізують інтегровану енергію розумової й суспільної активності людей. На жаль, під впливом Інтернету людське суспільство дедалі більше стає «електронним класовим суспільством», в якому, крім комфорту спілкування, зростає напруженість, несправедливість і нерівність, що прирікає людство на ескалацію соціальних конфліктів і спонукає до бунтарства й громадянських війн.

Міжнародна практика свідчить, що розвиток ІКТ в останні роки всюди сприяв підвищенню ваги інформаційно-комунікаційної функції держави,

розширив сферу відповідальності владних структур за можливість негативного інформаційного впливу на суспільство, як «м'якої» («розумної») сили, так і «жорсткої» (летальної) зброї сучасних інформаційних війн. Ми бачимо, що новітні ІКТ стрімко й упевнено диференціюють і інтегрують (залежно від вимог) будь-яку сферу людської діяльності. Розширюючи свої можливості, вони входять навіть у такі традиційно закриті для широкого загалу сфери, як дипломатія й споріднені з нею галузі науково-освітньої діяльності людства. У світі сьогодні стрімко вибудовуються засади цифрової (Digital Diplomacy) або мережевої (Net Diplomacy) дипломатії. Вона позначається також терміном «публічна дипломатія Веб 2.0» – Public Diplomacy Web 2.0. З ініціативи світових лідерів (США й Великобританії) у 2011 р. засноване міждержавне партнерство «Відкрите урядування» (Open Government Partnership, OGP), до якого наразі входять 64 держави, що взяли на себе зобов'язання розкрити інформацію про діяльність національних урядів і радикально змінити систему управління суспільством і міжнародні інформаційно-комунікаційні відносини.

Висновки. Використовуючи Інтернет і новітні ІКТ, державні інституції сучасних країн створюють принципово нові умови для життя людини, зумовлюють появу грандіозних за виміром організаційно-технічних завдань і фінансових витрат проєктів об'єднання світових інформаційно-комунікаційних інфраструктур. Вони, на жаль, не завжди спираються на фундаментальні принципи справедливості, за якими кожна людина має право й свободу обирати, свободу совісті, слова й ін., свободу мати власність і не бути об'єктом довільного арешту, а нерівність її соціально-економічних

параметрів повинна бути такою, щоб забезпечити максимум прибутку для найменш привілейованих осіб [4]. Але кожна країна ставить перед собою виключно складні й амбіційні завдання, щоб гідно увійти до міжнародного інформаційно-комунікаційного середовища, де є кадри для реальних міжнародних і національних інформаційно-комунікаційних проєктів у всіх сферах людської діяльності, оскільки вони як процеси управління інформаційними потоками всюди перетворилися на головний фактор розвитку й домінування. За цим стоїть активна цілеспрямована робота країн-лідерів. Вони, зважаючи на свою технічну, технологічну й фінансово-політичну перевагу, а головне – на підготовленість своїх суспільств до інформаційно-комунікаційної діяльності, прагнуть до світового панування, намагаються раціонально використати на свою користь вибухове зростання інтересу людства до «всесвітнього павутиння», особливо в країнах, що розвиваються. (За прогнозом Міжнародного союзу електрозв'язку кількість абонентів Інтернету до кінця 2014 р. сягне за 3 млрд – *О. С.*)

За таких умов і для України виключно актуальною темою стає підготовка кадрів зі стереоскопічним баченням проблем світового розвитку. У ракурсі їх вирішення вже сьогодні є низка практичних питань щодо підготовки нашої молоді до умов життя в глобальному інформаційно-комунікаційному середовищі. Стереоскопічне бачення проблем його існування й розвитку стає для таких осіб обов'язковою умовою, саме життя вимагає від них розуміння величезної сукупності міждисциплінарних знань через призму поглядів на нові тренди, закономірності й вимоги постіндустріального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Державну службу України з питань технічного захисту інформації : Указ Президента України від 1 грудня 1992 р. – № 593/92.
2. Про утворення Державного комітету України з питань державних секретів : постанова Кабінету Міністрів України від 4 травня 1993 р. № 327.
3. Кажинский Б. Передача мыслей / Б. Кажинский. – К. : Изд-во Академии наук УССР, 1963. – 168 с.
4. Ролз Д. Теория справедливости / Д. Ролз. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 2010. – 511 с.

WHY DID NATO PERSIST AFTER THE END OF THE COLD WAR?

ЧОМУ НАТО ЗБЕРІГАЄТЬСЯ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ?

Tsoklan Artur,

Bc.,

Postgraduate student of International Relations V 4S DG – 2018

University of Manchester,

Attender of International Organization Course IR200

London School of Economics and Political Sciences (LSE)

Since the North Atlantic Treaty was signed in 1949, the global political agenda has shifted drastically. The new situation forced Western strategists to reconsider the architecture problem of the security of the Atlantic world. It could be either the replacement of existing institutions or their adaptation to the changed realities of the world. Thus, the problem of defining new functions of the Alliance in the changed situation in the Euro-Atlantic region has acquired an urgent importance. After the disputes of the late 1980s, the conclusion was made that NATO should be preserved but adapted to new conditions. Subsequent events have shown that after the disappearance of the bipolar system, the Alliance, which was one of its basic frameworks, not only preserved but also strengthened its positions and even acquired global significance.

Key words: threat, aggressor state, international policy hegemony, international politics, military confrontation, instrument of international security, sphere of influence.

Із часу підписання Північноатлантичного договору в 1949 році глобальна політика різко змінилася. Нова ситуація змусила західних стратегів переглянути архітектуру безпеки атлантичного світу. Це може бути або заміна існуючих установ, або їх адаптація до змінених реалій світу. Таким чином, проблема визначення нових функцій альянсу в умовах зміни політичної ситуації у Євро-Атлантичному регіоні набула нагальної важливості. Після дискусії наприкінці 1980-х років було зроблено висновок, що НАТО має зберігатись, проте адаптуватись до нових умов. Наступні події показали, що після зникнення біполярної системи Північноатлантичний альянс, який був однією з основних конструкцій колективної безпеки балансу, не тільки зберіг, а й зміцнив свої позиції та навіть набув глобального значення.

Ключові слова: загроза, держава-агресор, гегемонія, міжнародна політика, військове протистояння, інструмент міжнародної безпеки, сфера впливу.

Со времени подписания Североатлантического договора в 1949 году глобальная политическая повестка дня резко изменилась. Новая ситуация заставила западных стратегов пересмотреть архитектуру безопасности Североатлантического оборонного сообщества. Это может быть либо замена существующих учреждений, в том числе и НАТО, либо их адаптация к изменившимся реальностям мира. Таким образом, проблема определения новых функций военного альянса в изменившейся ситуации в Евро-Атлантическом регионе приобрела неотложное значение. После дискуссий на высшем политическом и экспертном уровнях в конце 1980-х годов был сделан вывод о том, что НАТО следует сохранять, но адаптировать к новым условиям. Последующие события показали, что после исчезновения биполярной системы Североатлантический союз, который был одной из его основных рамок, не только сохранил, но и укрепил свои позиции и даже приобрел глобальное значение.

Ключевые слова: угроза, государство-агрессор, гегемония, международная политика, военная конфронтация, инструмент международной безопасности, сфера влияния.

Introduction. Since the North Atlantic Treaty was signed in 1949, the global political agenda has shifted drastically. The new situation forced Western strategists to reconsider the architecture problem of the security of the Atlantic world. It could be either the replacement of existing institutions or their adaptation to the changed realities of the world. At that moment of time, NATO had a leading position in that exact system of the collective security of the West, the sense of which became a question. Firstly, the reason for its creation was directly related to the Cold War (the result of which was the victory of the West). Secondly, the North Atlantic Alliance had at its disposal a huge infrastructure and resources, which raised a question about the appropriateness of such expenditure in the future. Thus, the problem of defining new functions

of the Alliance in the changed situation in the Euro-Atlantic region has acquired an urgent importance. After the disputes of the late 1980s, the conclusion was made that NATO should be preserved but adapted to new conditions. Subsequent events have shown that after the disappearance of the bipolar system, the Alliance, which was one of its basic frameworks, not only preserved but also strengthened its positions and even acquired global significance.

The purpose of the article. In this essay, I am arguing that NATO is not a pointless “vestigiality” of the Cold War but rather is a crucial power on the global political arena as well as a tool of geopolitical influence, the contemporary relevance of which should not be underestimated. While analyzing the issues of contemporary international relations and states’ for-

eign policy at the London School of Economics and Political Sciences (LSE), plenty of discussions were held on the efficiency of the North Atlantic Alliance.

Do really NATO works the way it is meant to? In this article, author is going to elaborate on this topic. The article is based on researches of leading scientists, international agreements, speeches of officials and other instruments of international policy and security.

Results. Throughout the second half of the twentieth century, Europe was in a victim position because of the struggle over influence between two superpowers – the United States and the Soviet Union. While the former had cooperated with the West, the latter controlled the majority of Central and Eastern European countries, which was justified by the Warsaw Pact in 1955. This balance has tipped after the West prevailed in the Cold War, claiming the end of the Cold War and, as a result, making the Warsaw Pact no longer relevant and the member-states free to develop their own agenda. As a way of securing themselves from the external threat, Eastern European states, such as the Visegrad Four (Hungary, Poland, Czech Republic and Slovakia) started to join the Alliance, which, in its turn, was actively seeking enlargement on the European soil. The smaller states viewed NATO rather from the point of view of rational institutionalism, the result of the cooperation being mutual security and, hence, ability to focus on domestic issues. Zoltan Barany, Frank C. Erwin, Jr. Centennial Professor of Government at the University of Texas, in his *The Future of NATO Expansion*, mentions that one of the pro-enlargement arguments was fostering democracy. Not to enlarge NATO would be to encourage the division of Europe to a self-confident and secure West and an unstable and insecure East [7, p. 13]. Members of the Clinton Administration made a concerted effort to convince Congress that NATO membership for Eastern Europe was key to safeguarding and promoting democracy and free markets there [2].

Having in mind that the United States is considered to be the most prominent proponent of democracy, one may assume that by spreading it to the Eastern European countries, the United States is also spreading its cultural and geopolitical influence over the region. Discussing how NATO and the US benefit from the enlargement of Alliance we have to remember that NATO – the only international organization in Europe of which the United States was a recognized leader – would continue to be the institution through which the United States could best pursue its interests in Europe. Therefore, NATO expansion would increase Washington's ability to shape East-Central and Southeastern European political developments and security [1].

On contrary, the boundary of Russian hegemony is being pushed away towards East. This brings me to my next point – NATO as a way to hold back the imperial ambitions of the Russian Federation. Even though

Thomas Risse-Kappen in his “Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO” argues that the crucial role in triggering the dissolution of the Soviet Union and, hence, ending the Cold War was Mikhail Gorbachev, and later Boris Yeltsin, democratizing the Soviet state by seeking to embrace Western liberal values it was still highly doubtful if the newly-formed Russian Federation was willing to comply with the Western ideology [6, p. 393–396].

Daniel S. Hamilton, elaborating on the Russian role in the enlargement of NATO, writes: Incidentally, other proponents of the enlargement, like Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger, and William Odom, contended that the outcome of Moscow's democratization experiment was far from certain and though Russia might have lost its empire it did not lose its imperial ambitions. NATO's enlargement, then, was an insurance policy against the potential future reassertion of such aspirations. In other words, given its size and historical proclivities, a resurgent Russia in future was likely to threaten Eastern Europe again [3, p. 15–16].

Indeed, since the dissolution of the Soviet Union, Russian has taken part, either as an aggressor or as a proponent, in more than ten military conflicts, such as War in Abkhazia (1991–1993), Transnistria War (1992), and Russo-Georgian War (2008), the listed ones resulting in the formation of self-proclaimed, de facto independent states supported and supplied by Russia. The most recent instance of Russia aggressively exercising its imperial ambitions is Russian military intervention in Ukraine (2014 – present) and Russian annexation of Crimea (2014). Even though Ukraine is not a member of NATO, the neighboring countries are highly disturbed about the foreign policy pattern of the Russian Federation. After Russian troops invaded Crimea and annexed it in 2014, Poland invoked Article 4 of the North Atlantic Treaty feeling a threat to its security, which made NATO officially involved into dialogues with Ukraine and Russia [8]. Again, since Ukraine is not a member-state of NATO, the Alliance cannot physically interfere into the conflict. Furthermore, Ukraine is a strategically important territory for NATO, however, accepting Ukraine to the Alliance would mean direct confrontation with Russia, which might lead to disputes among the member-states, since some of them are dependent on Russia trade-wise. On the other hand, giving up Ukraine would mean a huge loss for the West – geopolitically stronger Russia. As a result, Ukraine might be seen as a buffer zone between Russian and Western spheres of influence; since most of Russia's other neighboring states are under the patronage of the military alliance and confronting them would mean, in the best case scenario, the beginning of a new Cold War.

Obviously, smaller states are not able to withstand Russian aggression, however, the Alliance makes it possible. Rittberger Volker, Bernhard Zangl, and

Andreas Kruck strengthens, that leaders of the Alliance recognized NATO was the only institution that could guarantee East European security [5]. “Thus, they believed, actual membership in the Alliance for these states was the way to go” [4].

The idea of a “collective identity” significantly strengthens the ties between the member-states and restrains the external threat. Not only the threat of a military confrontation of smaller states with a powerful aggressor but also Russia prevented from becoming the hegemon on the continent, hence, not giving it an opportunity to psychologically blackmail the Western Europe and destabilize these countries politically and economically [6, p. 361]. That is, if not for the existence of NATO, it would be very likely for Russia to try and expand its borders and political influence by using military force against the smaller Eastern and Central European states.

Conclusions. To sum up, the North Atlantic Treaty Organization remains one of the world’s most crucial military alliances, which, other than being “the policeman of the world” together with

the United Nations, also influences the political and diplomatic decision-making of both members and non-members and has a crucial role in the contemporary anarchic state of the world. The Alliance can be seen through the prism of realism as the United States’ instrument for spreading its influence and realizing its interests in Europe. From the perspective of rational institutionalism, the organization is vital for the smaller states in Central and Eastern Europe because of the external threats that might lead to a destabilized economy or loss of territories. NATO takes a major part in holding back Russian imperial expansion and prevents the Russian Federation from obtaining a hegemonic power in the region, as it was the case during the period of the Warsaw Pact. Even though the Cold War is over and the Soviet Union is no longer a threat, the world is changing very rapidly, which challenges major intergovernmental institutions like NATO to adapt quickly to the emerging situation. In my opinion, NATO has been more than successful in doing so and keeping its reputation firm.

REFERENCES:

1. Flanagan S.J., Hampson F.O. *Securing Europe’s Future*. Dover, Massachusetts: Auburn House Publishing Company, 1986. 334 p.
2. Goldstein W. *Security in Europe: the role of Nato after the cold war*. London: Brassey’s, 1994. 145 p.
3. Hamilton D.S. *Transatlantic transformations: Equipping NATO for the 21st Century*. Washington: Center for Transatlantic Relations, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies (SAIS), Johns Hopkins University, 2004. 250 p.
4. Hurd I. *International organizations: politics, law, practice*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 294 p.
5. Volker R., Zangl B., Kruck A. *International Organization*. 2nd ed. New York: Palgrave Macmillan, 2012. 300 p.
6. Risse-Kappen Th. *Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO*. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* / ed. P.J. Katzenstein. New York: Columbia University Press, 1996. P. 357–399.
7. Barany Z. *The Future of NATO Expansion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 278 p.
8. Statement by the North Atlantic Council following meeting under article 4 of the Washington Treaty (NATO, March 4, 2014, accessed July 22, 2017). URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_107716.htm?selectedLocale=en.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327(497.2):061.1ЄС

ТРУДНОЩІ АДАПТАЦІЇ БОЛГАРІЇ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄС

THE DIFFICULTIES OF ADAPTATION OF BULGARIA TO THE EU MEMBERSHIP

Бурдяк В.І.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті досліджено інтеграцію Болгарії до Європейського Союзу та початковий період розвитку держави в умовах цієї спільноти. Проаналізовані напрями інтеграційних вимог ЄС до Болгарії, зміни і діяльність урядових команд та провідних політичних партій. Наголошено, що інтеграційний процес, який переживає держава неоднозначний з точки зору способів подальшого розвитку і кінцевих результатів, великих протестних настроїв громадян, а також застосування колосального досвіду модернізації всіх сфер суспільства, трансформації державного устрою та економіки Болгарії для досягнення рівня країни-члена ЄС.

Ключові слова: Республіка Болгарія, політичні партії, парламентські та президентські вибори, європейська інтеграція, Європейський Союз.

В статье исследованы интеграция Болгарии в Европейский Союз и начальный период развития государства в условиях данного сообщества. Проанализированы направления интеграционных требований ЕС к Болгарии, изменения и деятельность правительственных команд и ведущих политических партий. Отмечено, что интеграционный процесс, который переживает государство неоднозначный с точки зрения способов дальнейшего развития и конечных результатов, крупных протестных настроений граждан, а также применения колоссального опыта модернизации всех сфер общества, трансформации государственного устройства и экономики Болгарии для достижения уровня страны-члена ЕС.

Ключевые слова: Республика Болгария, политические партии, парламентские и президентские выборы, европейская интеграция, Европейский Союз.

The article examines the integration of Bulgaria into the European Union and the initial period of development of the state in terms of this community. Analyzed the integration requirements of the EU to Bulgaria, changes and government teams and leading political parties. It is noted that the integration process, which is experiencing a state of ambiguous from the point of view of further development and end-results, large-scale protests of citizens, as well as the use of the enormous experience of modernization in all spheres of society, the transformation of government and of the Bulgarian economy to achieve the level of a member country of the EU.

Key words: Republic of Bulgaria, political parties, parliamentary and presidential elections, European integration, European Union.

Постановка проблеми. Об'єктивний і законірний процес глобалізації, як один з основних факторів сучасного соціально-економічного прогресу, системотворчий елемент світової політики, втягнув всі країни, у т.ч. і Болгарію, до своєї орбіти. Посилення спільності світової економіки, ускладнення і взаємне переплетіння господарських процесів, які змушують шукати нові шляхи для відстоювання національних державних інтересів на світовій арені, водночас спонукали вибір Республікою Болгарія (РБ) важливого рішення – вступу до Європейського Союзу. Це рішення підсилив ще й крах інших «інтеграційних угруповань», до яких вона входила, як країна соціалістичного табору – Ради Економічної

Взаємодопомоги й Організації Варшавського Договору.

Мета статті полягає у виявленні позитивів і труднощів у розвитку Болгарії у період адаптації до європейської спільноти.

Стан опрацювання. В українській політичній науці відсутні статті чи монографії, в яких би досліджувалися процеси інтеграційного розвитку цієї балканської країни, тому заявлена тема наукової розвідки недостатньо представлена у науковій літературі. Більшість науковців, досліджуючи розширення Євросоюзу на Схід, не розглядають конкретно проблеми інтеграції Болгарії в ЄС, обмежуючись лише теорією інтеграції, правовими аспектами функціонування ЄС, про-

блемами економічної співпраці між країнами-членами спільноти, перспективами розвитку об'єднання після розширень. До проблем інтеграції Болгарії дослідники звертаються лише у межах розширення ЄС на Схід і не особливо заглиблюються в аналіз становища держави як напередодні вступу, так і після входження до ЄС. Болгарські вчені – Г. Карасімеонов, І. Баєва, С. Герджіков, Є. Калінова, Д. Божілов розглядають євроінтеграційні процеси дотично, у контексті інших політологічних проблем. У вітчизняній науковій думці також недостатньо спеціальних досліджень, присвячених розвитку інтеграційних процесів Болгарії в ЄС, що й спонукало автора до аналізу цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Після чотирьох десятиліть правління Комуністичної партії і важкого переходу до демократії, Республіка Болгарія обрала європейський шлях розвитку у складі ЄС, вирішила стати частиною найбільш передових і розвинених країн світу з політичної, економічної та соціальної точок зору. У 1999 р. на засіданні у Гельсінкі Європейська рада прийняла рішення про задоволення заявки Болгарії, в якій вона висловила прагнення вступу до Євросоюзу (далі – ЄС) з політичних причин, що мало життєво важливе значення для майбутнього розвитку держави. ЄС цим рішенням намагався уникнути появи нестабільності у центрі свого східного кордону, який був під ретельним контролем Росії. Для Болгарії це означало глибоку схильність до верховенства закону, демократії і вільної ринкової економіки, які діяли в ЄС. Тож ЄС зробив новий крок на шляху до об'єднання континенту, поділеного історією й ідеологією, визнав ту реальність, що Європа не може обійтися без Болгарії, яка підтримує політику цієї спільноти.

Існували побоювання, що обидві сторони у день вступу Болгарії в ЄС – 1 січня 2007 р., вважатимуть, що питання закриті і призупинять подальшу активну інтеграцію. Фактично ж це був кінець лише певного етапу, розпочатого у 1999 р., після якого обидві сторони започаткували новий етап.

Політичні реалії свідчать, що у Болгарії з кінця ХХ ст. визначилась лінія на загальну цивілізаційну «маятникоподібність» демократичного політичного режиму, яка продовжується і у ХХІ ст. Дві основні політичні сили Болгарії ведуть боротьбу за швидші демократичні зміни і легітимне здобуття влади. Загальне прагнення вступу до НАТО й ЄС правлячої й опозиційної партій на межі тисячоліть виступало певним фактором, що пом'якшував конфлікти між ними.

У Болгарії (після 1989 р.) дев'ять разів проводилися парламентські вибори (п'ять разів достроково), в яких брали участь десятки партій і блоків, але лише одиниці з них долали 4% бар'єр і

проходили до парламенту – Народних Зборів. Незалежно від того, що у 1990 р. існувала одна виборча система, а починаючи з 1991 р., вже інша, результати були схожі і біполярна модель зберігалась. Кожна виборча кампанія супроводжувалася появою нових та розпадом старих коаліцій [1].

У ХХІ ст. Болгарія ввійшла зі значними економічними труднощами, протистоянням у парламенті стосовно ставлення до військового втручання країн НАТО у справі Югославії, нестабільними відносинами з Росією. Після виборів 2001 р. до влади у державі прийшла нова коаліція партій, яка обіцяла економічний порятунок населенню та технократичну ефективність. Національний рух Симеон Другий (НРСД) набрав 42,7% голосів, а у результаті перерозподілу голосів тих політичних сил, які не подолали 4% бар'єру за пропорційною системою – здобув рівно половину (120) депутатських мандатів [2].

Новий прем'єр-міністр (2001–2005) Симеон Саксбургготський – колишній болгарський цар (повне ім'я – Симеон Борисов Сакс-Кобург-Гота) обіцяв відчутне економічне покращення для населення «впродовж 800 днів». У серпні 2001 р. уряд прийняв економічну програму, в якій поєднав крайні ліберальні підходи і відвертий лівий популізм. Подібне розмивання меж у програмі та відсутність ідейних рамок були вигідні лідеру НРСД, як частина виробленої тактики для досягнення стратегічних цілей – європейської інтеграції Болгарії. Цих цілей уряд Симеона майже досягнув, оскільки підготовча робота була проведена у період його діяльності. Він увійшов в історію держави як уряд, що віддав один із міністерських портфельів етнічному турку вперше після здобуття Болгарією незалежності у 1878 р.; включив багато жінок у свій виборчий список, збільшивши їх частку у Народних Зборах з 7,5% до 25,4% [3].

Вже у лютому 2002 р. уряд прийняв «Національну стратегію прискорення переговорів про вступ до ЄС». Завершуючи переговорний процес приєднання (2000–2004 рр.), Болгарія за висновком Європейської Комісії (ЄК), в основному виконала Копенгагенські критерії: сформувала діючу ринкову економіку; демократичну державу, яка гарантувала дотримання прав людини; у цілому узгодила національне законодавство з загальним правом ЄС (*acquis communautaire*). Однак, обіцяного покращення життя населення у ці роки РБ не досягла. У 2000–2004 рр. безробіття дійшло до 20%, а чверть населення жила за межею бідності. Уряд НРСД досяг успіхів у деяких реформах, невиконаних попереднім урядом Союзу Демократичних Сил (СДС), зокрема скоротив надмірну роль держави в економіці, досяг щорічного економічного зростання до 4-4,2%; забезпечив належні темпи економічної реформи для вступу в ЄС [4]. Тож обіцянки уряду про еко-

номічний добробут різко контрастували з очевидною бідністю пересічних болгар.

Реформи не поліпшили рівня життя, що призвело до падіння рейтингу НРСД, і тривожного наслідку – розчарування у політичних партіях як агентах позитивних змін. Болгарію (і Румунію) не прийняли в ЄС 1 травня 2004 р., як інші країни ЦСЄ, адже вона не виконала ряд вимог ЄС, необхідних для вступу. Втім, через рік, 25 травня 2005 р. було підписано Договір про приєднання РБ до ЄС з 1 січня 2007 р., за який проголосував Європейський парламент (далі – ЄП). У Договорі включили захисне положення, яке дозволяло відкласти приєднання ще на рік, якщо до 2007 р. Болгарія не усуне недоліки, зазначені ЄК.

Відтермінування прийняття Болгарії до ЄС дуже обурило болгарське суспільство і посилило негативне ставлення до уряду. Заслуга Симеона у тому, що він опинився у потрібному місці у 2001 р. та зумів узяти владу у свої руки. Партії, які б за його відсутності заповнили політичний вакуум, без сумніву, мали б гірші результати. Однак, парламентські вибори 2005 р. НРСД програв і це поклато край політичній кар'єрі Симеона Сакскобургготського.

Фаворитом виборів 2005 р. стала Болгарська соціалістична партія (БСП), яка реформувалася, включила у свою програму вступ до ЄС і пом'якшила напередодні виборів свою риторику щодо ринкових реформ. Вступ і перші кроки в ЄС РБ пройшла під керівництвом коаліційного уряду прем'єра Сергія Станішева (2005–2009). Червневі 2005 р. вибори НЗ не принесли жодній партії перемоги, й уряд з великими труднощами створили лише у серпні 2005 р. на основі широкої коаліції різних політичних сил: 8 міністрів від БСП, яка отримала найбільшу кількість місць у парламенті, 5 міністрів від НРСД і 3 міністри від Руху за права і свободи (далі – РПС). С. Станішев вважав, що трипартійна коаліція – ознака європейської інтеграції, економічного зростання і соціальної відповідальності, «широкий коаліційний формат кабінету це знак Брюсселю, що європейська інтеграція є нашим основним пріоритетом» [5].

Пріоритетне завдання – підготовка до вступу в ЄС, відіграло стабілізуючу роль у діяльності коаліційного уряду. Орієнтація на ЄС визначила межі політики і змусила кожну політичну силу йти на компроміси, попри свої цілі і тактичні підходи. У настроях суспільства і розстановці позапарламентських політичних сил відбулось певне дистанціювання від урядової коаліції, що виявили підсумки виборів до ЄП і місцевих органів влади у 2007 р. У РБ з'явилась нова партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (далі – ГЕРБ), Ця права партія ввійшла в Європейську народну партію (далі – ЄНП). Процес структурування політичного простору у РБ продовжувався, а пар-

тійна система все ще не набула чіткості і стійкості. Опозиція кілька разів оголошувала уряду С. Станішева вотум недовіри, мотивуючи це появою відкритого невдоволення у деяких сферах (освіті, охороні здоров'я) та негативними оцінками ситуації з корупцією й організованою злочинністю у моніторингових доповідях ЄК.

Влітку 2009 р. знову відбулися вибори до ЄП і парламенту Болгарії. За підсумками виборів ГЕРБ делегував до ЄП 5 членів, БСП – 4, РПС – 3, партія «Атака» і НРСД – по 2, СДС – 1, які, відповідно ідеологічної зорієнтованості, примкнули до груп ЄНП, ПЕС, євролібералів, а делегати від партії «Атака» до європейських націоналістів. Вибори до парламенту правляча коаліція програла, а опозиційна партія ГЕРБ здобула 116 з 240 місць у НЗ, тобто майже половину. Після виборів 2009 р. у РБ сформувалася партійна система з двома партіями – лівою БСП і ліберально-консервативною партією ГЕРБ. Але жодна з них не могла самостійно сформувати уряд, тобто потрібно було домовлятися про коаліцію з малими партіями. Втім, прем'єр Бойко Борисов відмовився від коаліційного принципу формування уряду і заявив, що основна мета уряду ГЕРБ – гарантувати і здійснювати європейський розвиток країни. Зазначимо, що уряд намагався виконати свої передвиборні обіцянки.

Восени 2011 р. у Болгарії пройшли президентські вибори, на яких перемогу отримав кандидат від правлячої консервативної партії ГЕРБ Росен Плевнелієв. Він здобув 52,5% голосів виборців. Його опонент – кандидат від БСП Івайло Калфін набрав 44,7% голосів. 23 січня 2012 р. Р. Плевнелієв став Президентом Болгарії. Тож впродовж двох років всі державні інститути у РБ контролював ГЕРБ. Від нього залежав вибір політики, якої РБ дотримувалася у цей період. Нового Президента Болгарії громадськість до 2009 р. не знала. Він активно займався бізнесом у сфері будівництва й управління нерухомістю, а у політиці участі не брав. Після виборів до НЗ у 2009 р. за пропозицією прем'єра, він став міністром регіонального розвитку і благоустрою. У вересні 2011 р., менше ніж за два місяці до виборів, його висунули кандидатом у Президенти від правлячої партії. Вперше з 1989 р. у Болгарії Президентом став кандидат, який не брав активної участі у політичному житті країни і був безпартійним.

Ще до виборів Р. Плевнелієв заявив, що гордий з того, що в останні 20 років не був одним з тих політиків, яких було багато, але жодному з них так не були близькі ідеї державності, як йому. Він визначив політику очоленого інституту влади, як прагматичну, динамічну модель досягнення конкретних результатів. З Росією, на його думку, болгар «завжди пов'язують дружні зв'язки, які будуть розвиватися й надалі. Болгарія ніколи не буде «троянським конем» для Росії в Європі, навпаки,

ми завжди будемо дверима Росії для Європи і дверима Європи для Росії». Втім, очевидно, що Президент дотримувався спільної лінії уряду ГЕРБ у всіх питаннях, пов'язаних з політикою офіційної Софії, у т. ч. і щодо Росії. Прем'єр Б. Борисов, пояснюючи рішення висунути кандидатом на вищу посаду у державі саме Р. Плевнелієва, назвав його «своєю людиною у Брюсселі» [6]. Втім, болгари вважають, що це найперше «своя людина» самого Борисова.

Здобувши членство в ЄС, Болгарія змогла розраховувати на отримання необхідної фінансової підтримки і збереження своїх інтересів на міжнародній арені. Хоч РБ лише наближено відповідала критеріям і умовам співробітництва з ЄС (єдність національних інтересів, схожість соціально-політичних систем, (не)порівняння рівнів розвитку, взаємодоповнюваність економік, спорідненість культур, мов, історичних традицій та релігії), але значних дискусій щодо її вступу в єдину європейську сім'ю у 2007 р. не було.

Водночас, за роки, що минули з моменту, коли Договір про приєднання Болгарії та Румунії до ЄС набув чинності, багато що змінилося. Вказуючи на позитиви європейської інтеграції Болгарії, наголосимо, що країна знову зайняла своє місце в Європі, яке на десятиліття покинула через мінливість історії. РБ проводить нову міжнародну політику, яка дає значні переваги. Вона стала частиною провідного співтовариства демократичних і розвинених країн, які солідарні з нею і підтримують її. Лише по лінії структурних фондів у 2007–2013 рр. ЄС надав Болгарії майже 6 млрд. 700 млн. євро, але до 2009 р. у державі виникали проблеми з освоєнням цих коштів. Нині, як зазначає ЄК, ситуація нормалізувалася. Тож болгари очікують, що у наступні програмні періоди кошти для країни будуть збільшені. За роки членства в ЄС Болгарія висунула двох успішних єврокомісарів – Меглену Кунєву, номіновану Комісаром 2008 р. і Кристаліну Георгієву, яка стала найкращим комісаром ЄС у 2010 р. У ході складного вибору керівників місій ЄС у світі колишній болгарський прем'єр-міністр Філіп Дімітров став послом ЄС у Грузії.

До кінця 2011 р. Болгарія виконала надану їй квоту на призначення чотирьох керівників дирекцій і одного заступника гендиректора у структурах ЄС. Країна серйозно представлена у статистичній службі Євростат, правовій службі ЄК та генеральних дирекціях «Землеробство», «Регіональна політика» і «Зайнятність». Країни ЄС – основний торговельний партнер РБ. Хоч обмеження у доступі до трудових ринків країн-членів ЄС ще не повністю скасовані, сотні тисяч болгар працюють у країнах ЄС і лише у 2012 р. відправили у РБ майже 700 млн. євро, що перевищує розмір іноземних інвестицій у країні.

Попри явні переваги членства в ЄС, чергова річниця вступу країни в ЄС викликає і суперечливі почуття. Початковий ентузіазм проведення реформ знизився, РБ залишається найбіднішою країною ЄС, і громадяни не відчувають у матеріальному плані переваг від членства. Країну критикують за корупцію і організовану злочинність, через що судова система й охорона внутрішнього правопорядку постійно є об'єктом моніторингу з боку ЄК. Попри світову фінансову кризу, використовується лише мала частина наданих країні коштів з єврофондів і ще не створений адміністративний ресурс з метою подолання даної проблеми. Ці факти породжують у болгарському суспільстві скептицизм, який підтверджується апатією щодо шостої річниці членства [7].

Аналітики ЄС вважають, що у громадян Болгарії та Румунії спосіб мислення ще не став «європейським». Адаже країни розглядають ЄС як «швидку допомогу», яка повинна вирішувати всі питання, коли їм знадобляться гроші. Поступово й особливо під час кризи це мислення змінюється і болгари починають розуміти, що легких грошей не буває.

Економічні негаразди у Болгарії проєктуються на діяльність правлячої верхівки і викликають до неї негативне ставлення. У лютому 2013 р., коли у РБ розпочалися багатотисячні протести проти підвищення цін на електроенергію та політики уряду Борисова, сім чоловік вчинили самопалення (п'ятеро з них загинули) і як мінімум два поліцейських були поранені. Б. Борисов тоді подав у відставку, заявивши, що він не хоче бути частиною влади, при якій поліцейські б'ють людей [8]. Суспільство звинуватило уряд у зростанні цін, але він лише виконував передвиборні обіцянки: закрив чотири блоки діючої АЕС у Козлодуді і проєкт будівництва АЕС «Белене», як недосконалий, надто затратний і небезпечний [9]. Болгари погодилися з урядом на референдумі щодо закриття АЕС у січні 2013 р. Ніхто не замислювався чи вважав за краще промовчати, що імпорту електроенергії втричі вищий і неминуче призведе до зростання цін.

Новообраний прем'єр і за сумісництвом глава МЗС Болгарії Марін Райков відразу ж зайняв відсторонену позицію щодо Москви. Президент Р. Плевнелієв заявив, що одним з головних завдань нового кабінету є комплексна перевірка всіх ціноутворюючих елементів у тарифах на електроенергію. Тож М. Райков сказав, що «не буде вживати авантюри» і не допустить зовнішнього втручання в енергетику. Економічний курс РБ загрожує російським енергетичним проєктам у цій країні. На думку аналітиків, М. Райков мав на увазі насамперед відносини з РФ. Зі спільних проєктів Москви та Софії на порядку денному залишився, по суті, лише газопровід «Південний потік» [10].

Свою роль зіграло і те, що М. Райков перебував у конфлікті з послом РФ у Софії Ю. Ісаковим. Будучи заступником глави МЗС, М. Райков відмовив послу поставити у РБ пам'ятник радянському підводному човну, пояснивши це тим, що з вини Росії під час Другої світової війни затонув болгарський корабель. А під час війни у Косово у 1998–1999 рр. М. Райков відмовився надати повітряний коридор літакам російських ВПС. Втім, новий прем'єр не зміг значно вплинути на відносини двох країн, адже він очолював тимчасовий уряд з березня по червень 2013 р., до часу проведення нових виборів [11].

Президент представив прем'єра і новообраних міністрів, як незалежні фігури, не пов'язані з колишньою політичною елітою. Це було важливо для того, щоб продемонструвати електорату розрив з урядом, яким він був невдоволений і показати ЄС та зарубіжним інвесторам, що Болгарія підтримує сувору податкову політику і не витрачає більше, ніж планує по бюджету.

Після травневих дострокових парламентських виборів 2013 р. до влади прийшов прем'єр-технократ Пламен Орешарські (коаліційний уряд створили партії БСП, РПС і «Атака») [12]. Коаліція ледь нараховувала половину депутатів у парламенті, і повністю залежала від націоналістичної «Атаки». Погоджуючи склад нового уряду з Президентом, П. Орешарські заявив, що «ми пропонуємо нове міністерство, яке народилося у результаті попередніх аналізів, які показали, що одним з найслабших наших моментів є відсутність проектів у прогресивному ступені, за допомогою яких ми б освоювали безперешкодно європейські фонди. Я пропоную міністерство інвестиційного проектування, яке займатиметься насамперед проектуванням і матиме профіль дещо відмінний від регіонального міністерства» [13]. Втім, цей уряд абсолютно бездумно призначив головою Державного агентства Національної безпеки 32-річного медіа-магната, члена РПС, Деляна Пеевські, який вже був у 2007 р. звільнений з уряду через звинувачення у корупції. Тож, цілком зрозуміло, що болгари не бажали бачити у НЗ нікого з діючих політиків. Побоюючись, що ситуація у країні вийде за правові межі, міністр внутрішніх справ Болгарії заявив: «Якщо ми дозволимо протестам тривати довго, ці люди не зможуть знайти реальний механізм для вирішення своїх проблем, і тоді це буде першим кроком до радикалізації» [14].

Обрання нового уряду не зупинило безперервних протестних виступів, які прем'єр вважав неконструктивними, адже протестуючі вимагали лише відставки уряду і не йшли на діалог, щоб точніше висловити свої претензії.

П. Орешарські вважав, що протести лише посилюють нестабільність у РБ, що негативно позначається на економіці і соціальному становищі

громадян. Він заявляв, що готовий до такого важкого початку роботи на посаді прем'єра, адже політичні опоненти у союзі з олігархічними колами, дуже сильні, і не припиняють спроб відвоювати втрачені позиції. «Я уявляв собі, – казав він, – що мандат буде важким, і для цього були всі об'єктивні передумови. Сам факт того, що вже на третій день роботи уряду з'явилася група людей і зажадала моєї відставки, став першим сигналом початку організованої боротьби проти нової влади. Звичайно, призначення Пеевські було великою помилкою і послужило різкому посиленню протестного руху у країні. Втім, я вважаю, що уряд робить все, щоб почути протестувальників і врахувати їхню думку. На жаль, ніяких конструктивних кроків з їх боку ми поки не бачили» [15]. Президент також висловив надію, що знайде підхід для стабілізації обстановки у країні.

Тож у РБ з першого дня роботи П. Орешарські почалися протести проти нового уряду, приводом для яких стало призначення К. Тіхолова на посаду міністра інвестиційного планування і Д. Пеевські на вказану посаду. Заміна цих політиків не заспокоїла демонстрантів, які вже вимагали повної відставки уряду. Впродовж 2013–2014 рр. опозиція ініціювала п'ять безрезультатних голосувань щодо вотуму недовіри уряду (2 жовтня, 17 жовтня у 2013 р., 12 лютого, 30 травня, 13 червня у 2014 р.). 23 липня П. Орешарські подав у відставку і парламент підтримав це рішення – 180 депутатів проголосували за відставку [16]. Однак, жодна з парламентських партій не бажала формувати уряд, тож Президент Р. Плевнелієв оголосив про створення службового кабінету міністрів, який очолив Георгі Блізнашкі. 27 липня лідери чотирьох партій: «ГЕРБ», «БСП», «РПС» і непарламентської «Болгарія без цензури» домовилися про призначення позачергових виборів до Народних Зборів на 5 жовтня 2014 р. [17]. Цю дату підтвердив і Президент Болгарії.

Висновки. Отже, очевидно, що інтеграція Болгарії в ЄС – складний процес, важкий для болгарського суспільства. Він не може завершитися швидко чи у короткостроковий період. Політичні партії, виражаючи волю свого електорату, відстоювали інтереси громадян, відображали їх у своїх програмах. Болгарія досягла значних успіхів, здобувши членство в ЄС. Втім, щоб відповідати вимогам ЄС, їй доведеться подолати ще багато труднощів.

Інтеграційний процес, який переживає держава, неоднозначний з точки зору способів подальшого розвитку і кінцевих результатів, великих протестних настроїв громадян, а також застосування колосального досвіду модернізації всіх сфер суспільства, трансформації державного устрою та економіки Болгарії для досягнення рівня країни-члена ЄС. Якщо виділити найголовніші

плюси для Болгарії від членства в ЄС, то вони полягають у наступному: модернізація політичних інститутів Болгарії; зміни в економічній сфері країни; збільшення надходжень у казну за рахунок європейських фондів; вільне пересування болгарських громадян по території ЄС; можливість спеціалістам знайти високооплачувану роботу у країнах ЄС.

Слід також наголосити, що євроінтеграційний досвід Болгарії актуальний для України, яка вбачає шлях подальшого розвитку в європейській інтеграції, і тому, що Україна, як і Болгарія, має глибокі культурні відмінності між двома реаліями (сучасним станом розвитку держави і спільнотою ЄС), що може стати ключовим чинником в її просуванні у напрямі європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герджиков С. Хаос и ред след комунизма / С. Герджиков. – София : Екстрем, 1998. – С. 375 ; Божилов Д. Как висашан совете на БСП за властта? / Д. Божилов // 24 часа. – 2002. – 26 януари; Народное собрание Болгарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Бъчварова Р. Големиочаквания и къмтози 6 април / Р. Бъчварова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.capital.bg/show/index.php?broi=2003-13&page=5-13-1&rubr=komentar>.
3. Бурдяк В.І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства : [монографія] / В.І. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 318-321.
4. Laver M., Benoit K. Party Policy in Modern Democracies / M. Laver, K. Benoit. – New York, Routledge, 2006. – P. 64.
5. Новый болгарский парламент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=40&tek=3907&issue=113>
6. Новый президент Болгарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpravda.com/novuj-prezident-bolgarii/>
7. Как вступление в ЕС отразилось на странах-новичках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.telegraf.in.ua/topnews/2013/12/21/kak-vstuplenie-v-es-otrazilos-na-stranah-novichkah_10033859.html
8. В Болгарии тот же ГЕРБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/05/13_a_5318937.shtml
9. После митингов правительство Болгарии ушло в отставку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/world/Posle-mitingov-pravitelstvo-Bolgarii-ushlo-v-otstavku.html>
10. Победивший на выборах Росен Плевнелиев из партии ГЕРБ против создания баз МЧС России вдоль газопровода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/505483>
11. Смена власти в Болгарии может навредить России: новый премьер давно поссорился с послом РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/14mar2013/marinraikov.html>
12. В Болгарии проходят досрочные парламентские выборы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://world.lb.ua/news/2013/05/12/199128_bolgarii_prohodyat_dosrochnie.html
13. Пламен Орешарски представил президенту Болгарии новое правительство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novinite.ru/articles/3081>
14. В столице Болгарии снова прошел антиправительственный митинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2013/07/05/1148994.html>
15. Новое правительство Болгарии обнаружило в бюджете дыру около одного миллиарда евро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kp.ru/daily/26100.5/2998145/>
16. Bulgarian Parliament Approves Government Resignation. Sofia News Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.2bmoto.com/search/info/Bulgarian%20parliamentary%20election%2C%202014>
17. Внеочередные выборы в Народное собрание Болгарии состоятся 5 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsbg.ru/obschestvo/89-obschestvo/9312-vneocherednye-vybory-v-narodnoe-sobranie-bolgarii-sostojatsja-5-oktjabrja.html>

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У XXI СТОЛІТТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

TRANS-BORDER COOPERATION IN XXI CENTURY: CONCEPTUAL ISSUES

Кіш Є.Б.,

*доктор історичних наук, професор,
член зовнішньої колегії Академії наук Угорщини,
завідувач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
гуманітарно-природничого факультету
Ужгородського національного університету*

У статті було розглянуто концептуальний аналіз транскордонного співробітництва на новому східному кордоні Європейського Союзу. У статті розглядається політика Європейського Союзу стосовно важливої складової її регіональної політики – транскордонного співробітництва. Науковий аналіз теорії та практики транскордонного співробітництва Європейського Союзу має особливо важливе значення внаслідок розширення Європейського Союзу на схід. У рамках наукової публікації досліджені основні концептуальні засади політики транскордонного співробітництва після східного розширення Європейського Союзу.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, концепція, інтеграція, геополітична ситуація, кордон, Україна, Європейський Союз.

В статье проведен концептуальный анализ трансграничного сотрудничества на новой восточной границе Европейского Союза. В статье рассмотрена политика Европейского Союза касательно важной составляющей ее региональной политики – трансграничного сотрудничества. Научный анализ теории и практики трансграничного сотрудничества Европейского Союза имеет особенно важное значение вследствие расширения Европейского Союза на Восток. В рамках научной публикации исследованы основные концептуальные постулаты трансграничного сотрудничества после восточного расширения Европейского Союза.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, концепция, интеграция, геополитическая ситуация, граница, Украина, Европейский Союз.

In the article the conceptual analysis of trans frontal collaboration was considered on the new east border of European Union. In the article the European Union's policy regarding important component of its regional policy, i.e. cross-border co-operation, is considered. The scientific analysis of theory and practice of cross-border co-operation the European Union has a particular importance in the context of EU enlargement to the east. In the framework of scientific publication, the main conceptual issues of the policy of cross-border co-operation European Union after eastern enlargement of the European Union are investigated.

Key words: trans-border cooperation, concept, integration, geopolitical situation, border, Ukraine, European Union.

Постановка проблеми. У рамках розширеного Європейського Союзу, транскордонне співробітництво вступило у стадію активного розвитку на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а у більш широкому розумінні – будівництва цілісної «Європи регіонів». Європейська спільнота, зацікавлена у створенні по всьому периметру своїх кордонів смуги сталого економічного розвитку, політичної і соціальної стабільності та добросусідства, пропонує будувати майбутні відносини з межуючими східноєвропейськими державами на основі нової стратегії взаємостосунків [1, с. 114]. Транскордонні відносини і транскордонне співробітництво – підсистема цілісної системи сучасних міжнародних відносин. Водночас відносини транскордонного співробітництва – це специфічна сфера міжнарод-

них стосунків, які здійснюються і розвиваються у відповідному правовому полі на основі визначених критеріїв і принципів. Визначальним фактором може стати безумовна підтримка Євросоюзом транскордонного співробітництва у рамках Програми сусідства, оскільки ЄС розглядає транскордонне співробітництво як один із важливих інструментів європейської інтеграції [2; 3].

Стратегічна мета транскордонного співробітництва полягає у його спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі у міжнародних інтеграційних процесах. У розвитку сучасного українсько-польського, українсько-угорського, українсько-словацького, українсько-румунського транскордонного співробітництва основну роль повинні відігравати регіональні органи самоврядування і територіальні громади прикордонних адміністративно-територіальних одиниць цих країн. Отже, Україні треба відмови-

тись від хибної практики обмеження компетенцій органів місцевого самоврядування у здійсненні самостійної діяльності у сфері міжнародних стосунків згідно з загальноприйнятими принципами децентралізації та субсидіарності. Разом з тим, для значної частини країн-не членів ЄС, до яких відноситься і Україна, транскордонне співробітництво з межуєчими державами-членами Євросоюзу та ЄС у цілому у нових умовах являє собою надзвичайно важливий шлях практичного включення до загальноєвропейських інтеграційних процесів, що по суті і зумовлює зв'язок тематики із практичним виміром зовнішньої політики України на регіональному рівні [4, с. 115].

Стан опрацювання проблеми. В Україні тематика транскордонного співробітництва презентована масою публікацій загально-популярного, інформаційно-публіцистичного, описового характеру. На жаль, наявною є і маса плагіату з претензіями на «прогноз шляхів вирішення проблем загостреної проблематики», а серйозні, комплексного характеру монографічні видання є поодинокими. Важливо підкреслити, що монографічні наукові видання представлені дослідниками з різних за фахом спеціальностей. На нашу думку, проблематика транскордонного співробітництва є набагато складнішим і багатограннішим питанням, ніж це уявляється у ракурсі численних квазіпублікацій. З-поміж економістів, слід зазначити праці д. е. н. А.В. Балян [5] та Н.А. Мікули [6; 7], із політологів – Ю.І. Гузинця [8], з істориків – В.В. Гарагонича [9], із соціологів – розвідки С.І. Устича [10; 11]. Відзначимо праці з транскордонного співробітництва, насамперед, презентовані автором даної публікації д. і. н. Є.Б. Кіш, старшим науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України (за 1999–2014 рр.) [12; 13; 14]. Тематика новітніх концептуальних узагальнень транскордонного співробітництва вже після 2004 року – східного розширення ЄС презентована у дослідженнях Н.М. Буглай [15], Т.Ф. Кулчар [16; 17], М.В. Лізанець [18; 19], Ю.М. Шолох [20], В.І. Ковач [21].

Метою дослідження є формулювання основних засад нової концепції розвитку транскордонного співробітництва на європейському континенті після 2004 року. Не претендуючи на цілісність цієї концепції у межах наукової статті, метою є також і виокремлення питань, які є актуальними чи потребують вивчення у контексті формування новітньої концепції транскордонного співробітництва. Безперечно, ця стаття є логічним продовженням досліджень автора з проблемних питань розвитку транскордонного співробітництва. Виключно важливим завданням дослідження також вбачаємо аргументовано визначити ключову роль реалізації євро регіональних принципів, як основи ефективної транскордонної політики в Європі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, на початку ХХІ століття вкрай важливим є формування нових концептуальних узагальнень, підходів у контексті динамічного розвитку європейської інтеграції. *Система транскордонного співробітництва* в Європі після східного розширення Європейського Союзу у 2004 році якісно змінилася. Керівні загальноєвропейські органи послідовно впроваджують нові принципи регіональної політики всередині ЄС. Серед трьох пріоритетних напрямів регіональної політики ЄС, пріоритету набуло як власне транскордонне співробітництво, поряд з підвищенням конкурентоспроможності та конвергенції регіонів. Щодо сусідніх держав, передусім на новому східному кордоні Європейського Союзу реалізується цілісна Європейська політика сусідства (далі – ЄПС), складовою частиною якої є програми сусідства, спрямовані насамперед, на розвиток транскордонного і міжрегіонального співробітництва з суміжними державами.

Внаслідок ратифікації Мадридської Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владою (21 травня 1980 р.), Верховною Радою України у 1993 році, його положення (міжнародно-правові норми стосовно транскордонного співробітництва, закріплені у Конвенції) *стали частиною національного законодавства України і мають пріоритет над внутрішнім правом*, згідно зі статтею 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.

Згідно зі Статтею 2 Конвенції: «Для цілей цієї конвенції *«транскордонне співробітництво»* означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або владними органами, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних сторін, та на укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [22]. Таким чином, Рамкова Конвенція разом із двома додатковими протоколами [23] становить загальні правові засади міжрегіонального, *транскордонного співробітництва* регіонів держав Європи, у тому числі України [24, с. 314]. У відповідності з новими українськими законодавчими нормами транскордонне співробітництво, згідно зі статтею 1 Закону України «Про транскордонне співробітництво» (2004), це – спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами та місцевими органами виконавчої влади України і територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [25].

Внаслідок розширення Європейського Союзу до кордонів України, суттєво змінився *статус тран-*

скордонного співробітництва України. Для нашої країни транскордонне співробітництво являє собою надзвичайно важливий шлях практичного включення регіонів України до загальноєвропейських інтеграційних процесів. По-перше, якщо раніше транскордонне співробітництво України з РП, СР та УР було в основному справою двосторонніх або багатосторонніх відносин держав Центральної та Східної Європи, то зараз воно вийшло за цей дещо штучно звужений регіональний рівень. Тобто, перетворилося у форму стосунків України як з окремими державами-членами ЄС, так і з Євросоюзом у цілому. По-друге, співробітництво центральноєвропейських держав з Україною тепер стало невіддільною складовою нової східної політики Євросоюзу, у тому числі і концепції «Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами» [26, с. 8, 114-115; 27, с. 299-308.].

Геополітичний статус міжрегіонального, транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами піднявся на якісно вищий щабель. Це – беззаперечний позитив. Україна може більш ефективно вирішувати проблеми зміцнення міжрегіональних відносин не лише з кожною із центральноєвропейських держав або їх регіональними об'єднаннями (Вишеград, Центральноєвропейська Ініціатива тощо), але і безпосередньо з Брюсселем та Страсбургом – на рівні центральних загальноєвропейських інституцій. У свою чергу, з кожною державою – західним сусідом та на рівні співпраці межуючих з ними прикордонних адміністративно-територіальних одиниць Україна може погоджувати і здійснювати спільні кроки у структурах ЄС, наприклад, для отримання тієї ж фінансової допомоги з метою реалізації спільних транскордонних проектів [28].

У рамках досягнення стратегічної мети України розвитком міжрегіонального, транскордонного співробітництва зокрема можливо вирішити і наступні основні завдання:

1) не допускається перетворення нових східних кордонів ЄС у жорсткі розподільчі лінії, які відмежовують Україну від Європи та перетворення регіонів з обох боків нових східних кордонів ЄС і України у периферійні і тупикові;

2) координуються спільно розроблені концепції соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;

3) поступово формуються інтегровані, насамперед у господарському і просторово-економічному плані, транскордонні регіони України і країн Центральної Європи;

4) створюється поєднана і взаємодоповнююча транспортна, прикордонна інфраструктура;

5) формується система міжнародної взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад тощо [29, с. 386].

Прагматичною суттю транскордонного співробітництва є максимальне залучення зовнішнього фактора для всебічного соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, з метою запобігання загрози перетворення їх у відсталі периферійні провінції своїх держав. Таким шляхом здійснюється і вирівнювання рівнів регіонального розвитку прикордонних та внутрішніх територій країн.

По-перше, основна мета міжрегіонального, транскордонного співробітництва полягає далеко не у забезпеченні самодостатнього – з елементами автаркії розвитку прикордонних регіонів, що само по собі неможливе, а у його спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі у міжнародних інтеграційних процесах.

По-друге, міжрегіональне, транскордонне співробітництво не може здійснюватися поза рамками реально існуючого правового і конституційного поля держави. Реалізація конкретних регіональних інтересів у процесі транскордонної взаємодії ніяким чином не повинно суперечити загальнодержавним інтересам конкретної країни, а отже і Україні. Разом з тим, відносини міжрегіонального, транскордонного співробітництва залишаються специфічною сферою міжнародних стосунків, позаяк мають погоджену на багато- і двосторонньому міждержавному рівні окрему міжнародно-правову базу, правосуб'єктність і більш-менш самостійно функціонуючу систему зв'язків. Регіони, як основні суб'єкти транскордонних відносин, все ж правочинні виключно у рамках делегованих їм, згідно з міжнародно-договірними домовленостями і рішеннями державного центру, компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені. Однак чітка на сучасному етапі загальноєвропейська тенденція децентралізації, а також і максимальне використання базових принципів єврорегіонального співробітництва, спрямована на розширення повноважень місцевої влади і територіальних спільнот, передачі їм частини повноважень державного центру, у тому числі у сфері міжнародних стосунків, найбільшим чином позитивно сприяє подальшому розгортанню міжрегіонального транскордонного співробітництва України у руслі набуття повноправного членства в Євросоюзі [30, с. 353].

Серед пріоритетів та напрямів нової політики ЄС, оприлюднених у Повідомленні Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту «Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами», зокрема, вказано, що «складовою частиною інтересів ЄС є співробітництво як на двосторонньому, так і на регіональному рівні» <...>, вельми амбіційною метою якого є «подолання докорінних причин політичної нестабільності,

економічної уразливості <...> бідності і соціальної ізоляції» [31]. У Посланні Європейської Комісії «Підготовка до впровадження нового інструмента для сусідства» визначено, що основним завданням оновленого транскордонного співробітництва повинно стати досягнення цілей сприяння сталому економічному та соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних регіонів «сусідів» до європейських ринків; спільне вирішення проблем довкілля, охорони здоров'я, організованої злочинності; забезпечення ефективності та безпеки кордонів, включно боротьби проти нелегальної міграції; сприяння людським контактам у прикордонні [32].

Концептуальний підхід угорської, польської, словацької сторін до розвитку транскордонного співробітництва, координація стратегій соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів Польщі, Угорщини, Словаччини та України, розробка спільних довгострокових концепцій розвитку українсько-угорських, українсько-польських, українсько-словацьких транскордонних зв'язків та інші позитивні моменти дозволяють продумано і погоджено планувати та здійснювати транскордонні заходи у всіх сферах співробітництва [33, с. 118].

Новий східний *європейський кордон як просторова структура* потребує комплексного вивчення. Очевидно, що дослідження кордонів та прикордонних територій, не слід ототожнювати безпосередньо з лінійним характером кордонів. Хоча, цілком логічно, що кордони, які окреслюють територіальну цілісність певної держави, водночас є як лінією дотикання суверенних держав, так і лінією їх відокремлення. З-поміж інших, міждисциплінарний підхід щодо аналізу кордонів та вивчення так званої «проникливості» кордону дозволяє досліджувати кордон не тільки як лінійний простір між державами-сусідами, а враховує особливості культури, світогляду за умов використання цивілізаційно-релігійних критеріїв. Згідно з внутрішньою логікою розвитку, новий європейський кордон теж має властивість змінюватися і не формуватися як одвічний остаточний східний бар'єр Євросоюзу. Позаяк головна ідея формування, модифікації, трансформації сучасних кордонів, полягає у тому, що кордони, як це не парадоксально, але мають з'єднувати людей, нації, спільноти, точніше кордони мають стати символами, а не бар'єрами [34, с. 293; 35, р. 66-76].

На наш погляд, подальше наукове пізнання та визначення практичних рекомендацій саме на етапі формування нового європейського кордону має неперевершене значення для України, насамперед, з точки зору зниження бар'єрного характеру та функцій цього кордону, який де-юре і де-факто з травня 2004 року як розмежовує, так і об'єднує

Україну з загальноєвропейським економічним та політичним простором.

Введення «Шенгенської Угоди» означає, по суті, формування безвізового європейського простору, а нові східні кордони Європейського Союзу наприкінці 90-х років ХХ століття і особливо на початку ХХІ століття за умов геополітичних змін на європейському континенті зазнають радикальних змін. По суті, відбувається динамічний, якісний та масштабний процес *трансформації кордонів ЄС*. По-перше – внаслідок приєднання держав Центральної Європи до ЄС у 2004 році де-факто і де-юре відбулася власне *зміна зовнішніх кордонів Євросоюзу на внутрішні кордони*, насамперед, між Польщею та Німеччиною, Чехією та Німеччиною, Чехією та Австрією, Словаччиною та Австрією, Угорщиною та Австрією. По-друге, зрозуміло що цей процес трансформації кордону ЄС – як *підготовчий*, розпочався ще у 2002 році, це визначилось у практичному вирішенні питань прикордонного менеджменту, у розбудові та впровадженні «нових» східних кордонів ЄС згідно з європейськими стандартами на кордонах України включно. По-третє, внаслідок *зміни сутності кордонів ЄС*, паралельно відбувається і зміна характеру східних кордонів як ЄС, так і держав Центральної Європи (як повноправних членів ЄС з 2004 року), тобто вже відбулася зміна характеру прикордонного менеджменту між Україною та її сусідами «першого порядку» – Польщею, Угорщиною, Словаччиною. Формування нового східного кордону ЄС – у площині взаємовідносин: держави Центральної Європи та Україна, визначає низку принципово важливих наслідків для України зокрема і зміну системи перетину на кордонах у центральноєвропейському регіоні взагалі [36, с. 297-298].

Перший і головний наслідок для України стосовно формування нового східного кордону ЄС – це закінчення більш ніж десятирічного періоду ліберального режиму перетину кордонів між Україною та Центральною Європою та формування зони територіальної стабільності на західних кордонах України.

Другий важливий наслідок для України – система перетину на новому міжнародному кордоні радикально змінилася внаслідок введення візового режиму між Україною та її сусідами першого порядку – державами Центральної Європи, і відповідно із-за причин введення Шенгенського візового режиму у 2007 р., що є однією з головних умов вступу країн ЦЄ до ЄС – отже є обов'язковим для виконання країною-аплікантом. Прийняття Шенгенських *acquis* новими державами-членами Європейського Союзу – це є свідченням здатності прийняти зобов'язання членства, включно відданість цілям політичного, економічного та валютного союзу. Прагматичне об'єднання

Європейського Союзу зі введенням Шенгенських аспис має на меті захист своїх, насамперед, економічних інтересів, посилення саме економічної безпеки держав-членів Євросоюзу.

Третім, вкрай важливим наслідком формування нового східного кордону ЄС для України є питання безпеки, точніше керування ситуацією з питань безпеки. Позаяк Україна вже давно перетворилася не тільки у транзитну державу, але і у накопичувач для нелегальних мігрантів. За умов, коли жодна з країн ЦСЄ не має територіальних претензій одна до одної та до України включно, питання безпеки зосереджується не на питаннях перегляду наявних кордонів, а на проблемі захисту нового кордону [37, с. 298; 38, с. 168-172].

Висновки. На початку XXI ст., за умов зміни геополітичної ситуації на європейському континенті, Україна стоїть перед важливим завданням у сфері зовнішньої політики – розбудови нової діючої системи міжнародних відносин з країнами Центральної Європи (повноправними членами Європейського Союзу), які вже віддали і продовжують делегувати частину своїх повноважень наддержавним інститутам ЄС. У розвитку транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами після розширення ЄС поєднуються як зовнішні – євроінтеграційні, так і внутрішні національно-державні інтереси. З точки зору європейського вибору України, власне пошуків загальноцивілізаційного вибору нашої країни, окреслились і досить сумні факти непорозуміння важливості, ключової ролі євро регіональної співпраці саме у контексті просування України у руслі процесу європейської інтеграції. Маємо на увазі, по-перше, відсутність в Україні системи

транскордонного співробітництва. По-друге, причини такого становища, на нашу думку, «криються» у хибних уявленнях представників влади стосовно меншовартості регіонального, міжрегіонального чинника у загальній системі міжнародних відносин (підкреслимо – не міждержавних відносин).

Регіональний фактор, який має велике значення у міжнародних відносинах нашої держави, розглядається як щось меншовартісне, незначне і неважливе. Принципи субсидіарності і децентралізації, відповідальності і дієздатності регіонів України не набули тої ваги, яку демонструють хоча б наші сусіди «першого порядку» – Польща, Угорщина, Словаччина. Ключову роль у розбудові системи транскордонного співробітництва України мають відіграти органи місцевого самоврядування. Разом з тим, невизначеність обсягу компетенції місцевих органів самоврядування вказаних суб'єктів міжнародного права щодо участі у здійсненні міжрегіональних, транскордонних міжнародних відносин з боку національного законодавства практично не дає можливості ефективно реалізовувати міжнародні відносини даного рівня. Вкрай важливим є формування в Україні згідно з європейськими стандартами транскордонного співробітництва як цілісної системи з чітко визначеними на дво- та багатосторонньому рівнях головними напрямками, формами, видами і науково розробленими для спільної реалізації взаємовигідними конкретними транскордонними програмами і проектами. Перспективи наукових досліджень з даної тематики вбачаємо у вивченні історичного досвіду транскордонного співробітництва регіонів Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кіш Є. Центральна Європа у сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
2. Кіш Є. За стандартами транскордонної взаємодії / Є. Кіш // Політика і час ; МЗС України. – №10. – Київ, 2003. – С. 79-84.
3. Кіш Є. Проблеми транскордонного співробітництва України і Євросоюзу / Є. Кіш // Політичний менеджмент. – Київ, 2006. – №5 (20). – С. 131-144.
4. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
5. Балян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) / А.В. Балян – Ужгород : Ліра, 2005. – 320 с.
6. Мікула Н.А. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н.А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
7. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н.А. Мікула. – Львів, 2004. – 394 с.
8. Гузинець Ю.І. Етнополітичний аспект угорсько-українських міждержавних відносин : [монографія] / Ю.І. Гузинець. – Ужгород : Ліра, 2011. – 232 с.
9. Гарагонич В.В. Транскордонне співробітництво України: мости через кордони / В.В. Гарагонич. – Ужгород : Карпати, 2011. – 432 с.
10. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам / Керівник авторського колективу Устич С.І. – Ужгород : Карпати, 2007. – 240 с.
11. Устич С.І. Кордон, війна та мир у долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу? / С.І. Устич. – Ужгород : Карпати, 2010.

12. Кіш Є. Наслідки розширення Європейського Союзу / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2005. – 160 с.
13. Кіш Є. Українсько-угорське транскордонне співробітництво: можливості та пріоритети у XXI столітті / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2003. – 124 с.
14. Kiss Éva. Határ menti együttműködés / Éva Kiss // Kárpátalja. Monográfia. – 12 fejezet. Magyar Tudományos Akadémia. – Pécs, 2009. – 454-492.old. (Кіш Є. Транскордонне співробітництво : [монографія] / Є. Кіш // Закарпаття. Розділ 12. Угорська Академія Наук. – Печ : Діалог Кампус, 2009. (на угорській мові). – С. 454-492).
15. Буглай Н.М. Українське-польське співробітництво: міжрегіональний аспект / Н.М. Буглай – Миколаїв : Іліон, 2012. – 230 с.
16. Кулчар Т.Ф. Принципи, механізми та форми транскордонного співробітництва регіонів Європи / Т.Ф. Кулчар // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія. – Ужгород : Говерла, 2012. – Вип. 29. – С. 123-128.
17. Кулчар Т.Ф. Теоретичні основи діяльності євро-регіонів / Т.Ф. Кулчар // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія. – Ужгород : Говерла, 2014. – Вип. 1.32 – С. 102-106.
18. Лізанець М.В. Стратегічне програмування транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України / М.В. Лізанець // Науковий вісник УжНУ. Серія Економіка. – Ужгород : Говерла, 2015.
19. Лізанець М.В. Пріоритети розвитку транскордонного співробітництва Закарпаття в контексті Карпатського євро-регіону / М.В. Лізанець // Міжнародний науковий вісник УжНУ. – 2015. – № 2(11). – С. 141-146.
20. Шолох Ю.М. Стратегічне планування розвитку прикордонного регіону (на прикладі Закарпатської області) / Ю.М. Шолох // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 131-138.
21. Ковач В.І. Теоретичні основи євро-регіонального транскордонного співробітництва України та Словаччини / В.І. Ковач // Науковий вісник УжНУ. Серія Економіка. – Ужгород : Говерла, 2014. – Вип. 2 (43). – С. 239-242.
22. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS No106) – Мадрид, 21 травня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
23. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Протокол №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
24. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 314.
25. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 року № 1861–IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
26. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 8, 114-115.
27. Кіш Є. Транскордонне співробітництво України у новій системі європейської політики / Є. Кіш // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Збірник наукових праць)/НАН України. Львів, 2005. – Вип. 2(52). – С. 299-308.
28. Кіш Є.Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991–2007 роки) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія / Є. Кіш ; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 23 с.
29. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 386.
30. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 353
31. Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами. (11.03.2003) Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.delukr.cec.eu.int/ua/eu_and_country/bilateral_relations.htm
32. Прокладаючи шлях для запровадження нового Інструмента відносин з країнами-сусідами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/38108/file/Com_Pavukr.doc; Прокладаючи шлях до нових інструментів розвитку сусідських відносин. // Режим доступу: http://www.delukr.cec.eu.int/ua/eu_and_country/bilateral_relations.htm
33. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 118
34. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 293.

35. Kish Yeva. Formation of new eastern limes of Central Europe: relations and policy of European Union and Ukraine towards cross-border cooperation after the European Union Enlargement / Yeva Kish // Central European Papers. – № 1. – 2013. – P. 66-76.

36. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 297-298.

37. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 298.

38. Кіш Є. Політика Євросоюзу щодо транскордонного співробітництва з Україною після розширення ЄС / Є. Кіш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. Випуск 20. – Ужгород : Вісник Карпат, 2008. – С. 168-172.

СПІВРОБІТНИЦТВО ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА УКРАЇНИ

THE COOPERATION OF VISEGRAD GROUP AND UKRAINE

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Стебляк Д.М.,

*аспірант
Ужгородського національного університету*

Вишеградська група – об'єднання чотирьох центральноєвропейських держав – Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини заснована 15 лютого 1991 року. Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина стали частиною ЄС у 2004 році, і навіть після приєднання країн V4 не перестали співіснувати як єдина група, більше того, стали опорою один для одного у встановленні європейських цінностей. Вишеградська група активно співпрацює з Україною у різних сферах та допомагає у проведенні реформ. Представляє Україну на міжнародній арені. Важливим фактором є перспективи співробітництва у форматі 4+1. Вишеградська четвірка підтримує прагнення України у майбутньому стати частиною ЄС.

Ключові слова: Вишеградська група, Україна, співробітництво, ЄС, економіка, політика.

Вишеградская группа – группа четырех центрально-европейских государств – Польши, Чехии, Венгрии и Словакии, основанная 15 февраля 1991 года. Чехия, Венгрия, Польша и Словакия стали частью ЕС в 2004 году, а после присоединения страны V4 не перестали сосуществовать как единая группа, более того стали опорой друг для друга в установлении европейских ценностей. Вишеградская группа активно сотрудничает с Украиной в разных сферах и помогает в проведении реформ. Представляет Украину на международной арене. Важным фактором являются перспективы сотрудничества в формате 4+1. Вишеградская четверка поддерживает стремление Украины в будущем стать частью ЕС.

Ключевые слова: Вишеградская группа, Украина, сотрудничество, ЕС, экономика, политика.

The Visegrad Group is a group of four Central European countries. Poland, Hungary and Slovakia established it February 15, 1991. The Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia became part of the EU in 2004, and even after the accession to the EU they continued to exist as a single group. They gave more support to each other in establishing European values. The Visegrad Group actively cooperates with Ukraine in various spheres and helps our country in implementing reforms. It also represents Ukraine in the international arena. An important factor is the cooperation in the format 4 + 1 in future. The Visegrad Four supports Ukraine's aspirations to become the part of the EU in future.

Key words: Visegrad Group, Ukraine, cooperation, EU, economy, politics.

Постановка проблеми. Вишеградська група (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина) заснована 15 лютого 1991 року.

Вишеградська група (також відома як «Вишеградська четвірка» або просто «V4») відображає об'єднані зусилля країн Центральної Європи для спільної роботи у ряді областей, що становлять спільний інтерес у рамках загальноєвропейської інтеграції. Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина стали частиною ЄС у 2004 році, і зробили ще один крок у подоланні штучних розділових ліній в Європі шляхом взаємної підтримки, навіть після приєднання країн V4 не перестали співіснувати як єдина група, більше того, стали опорою один для одного у встановленні європейських цінностей. Важливе значення має співробітництво країн Вишеградської групи з Україною.

Стан опрацювання проблеми. Вагомий внесок у дослідження Вишеградської групи зробили багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед

них: С.І. Ростецька, С.Л. Швець, Г.М. Перепелиця, Я. Турчин, а також І. Мудрієвська, яка досліджувала співробітництва V4+1 у XX ст. – на початку XXI ст. При написанні статті проаналізовано дані з офіційного сайту Вишеградської групи, МЗС України та інших офіційних інституцій.

Метою роботи є аналіз політичного співробітництва між Вишеградською групою та Україною, а також економічна співпраця з Україною. Переваги та недоліки співробітництва для країн Вишеградської групи та України. Аналіз Карпатського регіону, як приклад співпраці V4 та України.

Виклад основного матеріалу. Вишеградська група бажає внести свій вклад у побудову європейської архітектури безпеки та економічного співробітництва на основі ефективної співпраці у рамках наявних європейських інститутів. Вся діяльність Вишеградської групи спрямована на зміцнення стабільності у регіоні Центральної Європи [1].

Країни-члени:

- Угорщина (з 1991 року);
- Польща (з 1991 року);
- Словаччина (з 1993 року);
- Чеська Республіка (з 1993 року).

Всі чотири країни у Вишеградській групі є країни з високим рівнем доходу і дуже високим індексом розвитку людського потенціалу. Країни В4 характеризуються стійким зростанням економіки [2]. Якщо аналізувати країни Вишеградської четвірки, як єдину національну державу, то Вишеградська група є п'ятою за величиною економікою в Європі і 12 у світі [3].

Аналізуючи показники ВВП на душу населення за 2015, то найбільший показник у Чехії, за нею йдуть Словаччина і Угорщина (табл. 1) [4].

Польща

Польща має найбільшу економіку регіону (ВВП за ПКС у цілому 1004,5 млрд доларів США, займає 23-є місце у світі). За даними Організації Об'єднаних Націй і Світового банку, це країна з високим рівнем доходу [7] з високою якістю життя і дуже високим рівнем життя [8; 9]. Польська економіка є шостою за величиною в ЄС і одна з найбільш швидко зростаючих економік в Європі.

Що ж до співпраці Польщі з Україною, вона знаходиться на якісно високому рівні.

Станом на 31 грудня 2015 р., обсяги польських інвестицій в Україні становили 785,9 млн. дол. США, що складає 1,8% від загального обсягу іноземних інвестицій в Україну. З початку 2015 р. польські інвестиції скоротилися на 45,3 млн. дол. США.

Чехія

Економіка Чехії є другою за величиною (ВВП за ПКС [4] загалом, займає п'ятдесяте місце у світі) групи. Сьогодні Чеська Республіка є вельми промислово розвиненою країною і, згідно з даними Світового банку, одна з тридцяти найбільш розвинених країн світу. Основна з проблем, з якими вона стикається є нерівність між регіонами.

Угорщина

Угорщина має третю за величиною економіки групи (загальний обсяг ВВП 255,254 млрд. дола-

рів, 57-е місце у світі). Основними галузями промисловості є машинобудування (автомобілі, автобуси), хімічна, електротехнічна, текстильна та харчова промисловості.

Сектор послуг склав велику частину бюджету і його роль у угорській економіці неухильно зростає. Розташована у самому серці Центральної Європи, стратегічне положення Угорщини відіграє значну роль у зростанні сектора послуг через центральне положення країни, що робить її придатною і корисною для інвестування.

Словаччина

Також досить потужна економіка В4, у Словаччини ВВП 158,428 млрд. дол. США, 70-е місце у світі [10]. Сьогодні Словаччина є передовою промисловою державою.

Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина мають тісні взаємовідносини та активно співпрацюють не лише в економічній галузі з Україною, але мають з Україною налагоджене політичне співробітництво на високому рівні.

Діяльність В-4 охоплювала всі сфери співпраці: безпекову, політичну, економічну, соціокультурну тощо. Відповідно до декларації, прийнятої 12 травня 2004 р., співробітництво у рамках В4 було передбачено у 41 напрямі.

Одне із чільних місць у співробітництві ВГ зі східноєвропейськими партнерами посідає Україна. Співпраця ведеться щорічно у різних формах: міжурядові контакти, різноманітні заходи у форматі В-4 + Україна у політико-безпековій, військовій, енергетичній, соціокультурній і регіональній сферах. Аналіз генезису взаємовідносин у кожній із зазначених сфер дозволить визначити ефективність даної співпраці.

Вишеградська четвірка, як і Україна, надає великого значення розвитку регіонального та транскордонного співробітництва, яке є надзвичайно вигідне економічно тому, що йдеться, насамперед, про необхідність створення належної прикордонної інфраструктури (включаючи технічну модернізацію пунктів перетину на кордоні України з Польщею, Словаччиною та Угорщиною), розвиток загально

Таблиця 1

ВВП на душу населення для країн Вишеградської четвірки*

Країна	Показник	2013	2014	2015	2016
Чехія	ВВП на основі купівельної спроможності (ППС) ВВП на душу населення **	27,200.051	28,086.483	29,115.997	30,261.345
Угорщина	ВВП на основі купівельної спроможності (ППС) ВВП на душу населення	20,065,084	20,817.433	21,597.298	22,422.366
Польща	ВВП на основі купівельної спроможності (ППС) ВВП на душу населення	21,214.302	22,201.121	23,339.843	24,581.780
Словаччина	ВВП на основі купівельної спроможності (ППС) ВВП на душу населення	24,605.348	25.524,656	26,710.975	28,137.028

Примітка: розроблено на основі даних Міжнародного валютного фонду

* World Economic Outlook Database, April 2014

** Czech Republic: Gross domestic product based on purchasing-power-parity (PPP) per capita GDP (Current international dollar)

вигідного економічного співробітництва прикордонних областей України та країн сусідів, рух робітників. Необхідно також активізувати спільні дії на регіональному рівні з метою розв'язання екологічних проблем, проблем працевлаштування тощо.

Транскордонне співробітництво України та країн В-4 відбувається у таких формах:

1. Діяльність єврорегіонів;
2. Дія програм сусідства;
3. Діяльність міжнародних регіональних організацій та асоціацій;
4. Міжрегіональна співпраця (угоди про транскордонне співробітництво).

Однією з форм транскордонного співробітництва адміністративно-територіальних одиниць сусідніх

держав в ЄС є співпраця у рамках єврорегіонів відповідно до двосторонніх та багатосторонніх угод з метою розв'язання спільних проблем або вирішення тотожних завдань за узгодженими механізмами. На сьогодні в Україні діє декілька єврорегіонів, два з яких із країнами Вишеградської четвірки: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь) та «Карпатський єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія). Створення єврорегіону є економічно вигідно для Вишеградської групи.

Проаналізувавши Програму «Карпатського єврорегіону», яка складена на перспективу до 2020 року – **The Carpathian Euroregion Strategy 2020 & beyond** – можна зробити SWOT аналіз, який проілюструє політичні, економічні, конку-

Таблиця 2

Можливості Карпатського єврорегіону для В 4 (та України)

Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
<ul style="list-style-type: none"> – наявність сильних базових галузей промисловості у деяких частинах регіонів Центральної Європи (наприклад, металургія, хімічна, машинобудування промисловість, видобуток нафти); – виникають нові можливості полегшення зростання нових галузей; – більш низькі витрати на оплату праці, ніж у решті частини Європи, робоча сила з освітою і навичками; – різноманітна економічна інфраструктура; – наявність важливих природних ресурсів (наприклад, лісове господарство, сировина для будівельних робіт); – виробництво фруктів високої якості, винна продукція, лісова продукція); – висока частка працездатного населення; – велика кількість туристичних визначних пам'яток, що дає змогу розвиватися туризму; – висока частка людей з вищою освітою (особливо в українських регіонах без робочих місць); – збільшення розміру ринку збуту для всіх сторін; – позитивна тенденція у ряді підприємств після 2012. 	<ul style="list-style-type: none"> – у деяких регіонах неготові економічно розвиватися у напрямку Європи; – висока частка підприємств із застарілою технологією; – обмежені можливості для залучення капіталу, низький рівень зовнішніх інвестицій (особливо для українського регіону); – деякі промислові підприємства характеризуються низьким коефіцієнтом використання; – низький інноваційний потенціал у приватному та державному секторі; – ступінь впровадження інновацій низька; – компанії не знають можливостей транскордонного ринку; – погано розвинена підтримка бізнесу; – стратегії регіонального туризму не є гармонізованими; – загальна кількість економічно активного населення є низькою.
Opportunities (можливості)	Threats (загрози)
<ul style="list-style-type: none"> – можливості для збільшення торгівлі між ЄС та Україною; – можливість збільшення обсягів фінансових програм допомоги Україні з упором на економічні реформи і економічний розвиток на місцевому рівні; – потенціал для розвитку логістики, (пов'язаний з транзитом через Європу); – більша прикордонна співпраця; – збільшення транскордонних контактів і комунікацій на рівні бізнесу; – використання нових технологій і змісту виробництва нових можливостей); – потенційне збільшення числа іноземних туристів; – впровадження інновацій; – можливості для розвитку робочої сили; – краще інтегрований ринок приведе до більш широких можливостей для розвитку робочих місць, зменшить рівень безробіття (у тому числі безробіття серед молоді) та зниження ризику соціальної несправедливості; – нові ринки збуту продукції; – збільшення ринків; – більша кількість споживачів. 	<ul style="list-style-type: none"> – подальше збільшення регіональних економічних диспропорцій розвитку між містами і сільськими районами; – нестійка політична ситуація та безпека в Україні може завдати шкоди економіці у регіонах ЄС; – нестабільність законодавчої бази України, що негативно впливатиме на бізнес-середовище, приплив іноземних інвестицій і транскордонний бізнес; – загрози та недовіра заважають більш широкому поширенню співпраці бізнесу; – адміністративні бар'єри; – неспоріднена освітня програма може привести до безробіття серед молоді; – посилення конкуренції між регіонами, розміщеними на кордоні через аналогічний асортимент продукції і послуг (наприклад, у сільському господарстві, туристичному секторі); – надалі «витік мізків» здебільшого з України, еміграція кваліфікованих робітників в інші регіони і закордон; – довгий і складний шлях Європейської інтеграції України.

рентні відносини та розвиток ринку трудових ресурсів, їх сильні та слабкі сторони, можливості і загрози для Вишеградської четвірки і України [6].

Також на базі Карпатського регіону та створеної **The Carpathian Euroregion Strategy 2020 & beyond** передбачено покращення бізнес сфери, туристичної інфраструктури та інвестиційної сфери.

Отже, співробітництво Вишеградської четвірки у форматі 4+Україна, на прикладі Карпатського єврорегіону проілюструвало, що воно принесе свої вигоди не лише для України, але і для країн Вишеградської четвірки.

Також важливими є Програми сусідства, які були розроблені у 2007 р., і фінансуються через програму «Інструмент Європейського сусідства і партнерства» для українських партнерів (ІЕСП – новий фінансовий інструмент ЄС, що замінює

такі інструменти, як TACIS, MEDA), ініціативу INTERREG (Особливий інструмент для підтримки програм транскордонної, транснаціональної та міжрегіональної співпраці між державами ЄС у рамках ЄПС і транскордонної співпраці з третіми країнами) для партнерів з держав ЄС.

Європейська Комісія (ЄК) підготувала 12 програм сусідства, у трьох з яких бере участь Україна разом із Вишеградськими партнерами.

1) Програма сусідства «Польща – Білорусь – Україна». В Україні поширюється на Волинську, Закарпатську, Львівську області.

2) Програма сусідства «Угорщина – Словаччина – Україна». В Україні поширюється на Закарпатську область.

3) Україна також приєдналась до четвертого раунду транснаціональної програми CADSES

Таблиця 3

Indicative list of projects 2016-2020
(Приблизний перелік проектів 2016-2020) [6]

Назва проекту***	Мета	Заплановані дії	Результати	Запланований бюджет у тис. EUR	Джерело можливого співфінансування
Бізнес-портал Карпатського Єврорегіону	Економічна і бізнес-інтеграція з Карпатським Єврорегіоном: збільшують прикордонну торгівлю, інвестиції і мобільність робочої сили	створення спільних двомовних (на 5 мовах, у тому числі ENG) інформаційних порталів (Баз даних ЦЄ компаній, інтернет-пошук ділових партнерів, центр конференц-гід, бізнес-практика і поради, щодня комунікаційна платформа для компаній та інших зацікавлених сторін і т.д.).	I-services, Web site Company database, Conference center guide developed (І-послуги, веб-сайт бази даних компаній, Конференц-центр розвитку	1 000	ENI HU-RO-SK-UA & ENI PL-BY-UA 2014-2020 Programmers Danube Strategy Central Europe Programme
Карпатський Єврорегіон у просуванні туризму	Збільшення конкурентоспроможності Карпатського Єврорегіону через його просування як туристичного напрямку	Розробка туристичних досліджень/ Стратегія ЦЄ, PR & маркетингова діяльність, організація заходів (наради експертів, семінари, конференції, people-to-people events), публікації, рекламна, брошури.	Туристична стратегія поширення інформації і рекламна кампанія просування туристичних напрямків. Наради експертів, семінари, конференції, брошури	490	ENI HU-RO-SK-UA 2014-2020 Programme Danube Strategy Central Europe Programme
Карпатський Єврорегіон для інвесторів	Для того, щоб підняти привабливість Карпатського Єврорегіону для потенційних інвесторів, залучення інвесторів для місцевого та транскордонного розвитку співробітництва.	створення мережі взаємопов'язаних центрів підтримки інвестицій, таких як агентства регіонального розвитку, бізнес-центри, комерційні палати і т.д.	інвестиційна підтримка, реалізується мережа створення стимулювання інвестиційної діяльності	600	ENI HU-RO-SK-UA & ENI PL-BY-UA 2014-2020 Programmes Central Europe Programme

Примітка: розроблено автором на основі The Carpathian Euroregion Strategy 2020 & beyond

*** Заплановані роки реалізації [6]

(Програма Ініціатив ЄС, по якій співтовариство активно сприяє розвитку транснаціональної співпраці для Зони Центральної Адріатики-Дунаю-Південно-Східної Європи. В Україні поширюється на Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Одеську, Чернівецьку та Тернопільську області.

V4 активно бере участь у діяльності регіональних міжнародних організацій та асоціацій. Співпраця країн В-4 з Україною відбувається у рамках наступних об'єднань: Асамблея європейських регіонів (АЕР) – Львівська, Одеська обл., Конгрес Регіональних та Місцевих влад Європи (CLRAE) – Черкаська, Закарпатська, Чернігівська області та інші, Асоціація європейських прикордонних регіонів (АЕВР) – Волинська, Львівська, Івано-Франківська. В Україні налагоджуються контакти на державному рівні та на рівні органів місцевого самоврядування з європейськими структурами, до яких також входять Вишеградські країни, а саме з Комітетом регіонів Євросоюзу (CoR), Радою європейських муніципалітетів та регіонів (CEMR).

Україна та Вишеградська група співпрацюють у багатьох сферах. В4 завжди допомагає Україні на міжнародній арені, і представляє Україну як демократичну державу, яка може стати частиною В4+, а у майбутньому і Європейської співдружності. Але для того, щоб дійти до цього, Україна повинна зробити певні кроки, реформувати деякі сфери, підняти економіку, покращити політичний мікроклімат, реформувати судову систему та інше. Адже потрібно зробити кроки на зустріч та певні дії, які стануть фактом того, що Україна дійсно рухається у демократичному напрямку.

2014 рік був надзвичайно насиченим з політичної точки зору. У цьому 2014 році співробітництво України та країн Вишеградської групи вийшло на якісно новий рівень. Президент України Петро Порошенко та президенти країн Вишеградської четвірки на зустрічі у Братиславі домовилися про започаткування нового формату співробітництва. Насамперед мали на увазі налагодження постійної взаємодії на рівні міністрів закордонних справ та оборони країн Вишеградської четвірки та України. Також на зустрічі було сказано про створення спеціального фонду допомоги «Вишеградської четвірки» Україні, який, крім інших напрямків, готовий надати 400 стипендій українським студентам для навчання у Чехії, Словаччині, Польщі та Угорщині.

Також країни Вишеградської групи підтримують Україну на шляху вступу в ЄС та НАТО.

Країни Вишеградської групи допомагають Україні у проведенні реформ. Так, Словаччина буде допомагати у виконанні реформи сектора енергетики та безпеки в Україні. Польща – за децентралізацію, реформу місцевого самоврядування та управління публічними фінансами. Чехія – за громадське суспільство, освіту і засоби масової інформації. Угорщина – за економічну політику, розвиток бізнесу та запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Але це не означає, що країни Вишеградської групи будуть замість України виконувати її дії, вони будуть лише допомагати та стимулювати позитивні перетворення [15].

Що ж, країни Вишеградської групи (Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина) у період 2010–2014 рр. належали до групи держав, які підтримували європейські прагнення України, попри очевидні проблеми зі станом демократії у країні, відсутність реформ в інших сферах життя, корупцію [11].

Упродовж 2014 на початку 2015 рр. члени В4 в офіційних заявах підтримали територіальну цілісність України у контексті анексії Криму та війни на Донбасі. У грудні 2014 р. прем'єри Вишеградської четвірки на засіданні у Братиславі оголосили політику Росії як таку, що порушує суверенітет і територіальну цілісність України [12]. У підписанні та ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Вишеградські держави теж виступали за залучення України до європейського політичного і економічного просторів.

На початку квітня 2015 р. міністри закордонних справ В4 підтримали фінансовий план надання допомоги Україні і, зокрема, вже запропонували план допомоги у сфері енергетики, зокрема щодо постачання газу Києву. Представники сусідніх держав пов'язали надання допомоги з проведенням комплексу реформ в Україні та взяли зобов'язання направити своїх експертів для надання допомоги у цій сфері [13].

Висновки. Спільна діяльність Вишеградської групи та України може принести великі переваги, як країнам В4, так і Україні у різних сферах. Також надзвичайно вагомим є допомога країн Вишеградської групи Україні, представлення її як демократичної країни на арені міжнародних відносин, допомога у проведенні реформ, та підтримка у прагненні стати частиною Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Офіційний сайт Вишеградської групи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visegradgroup.eu/about>
2. Aggregate And Per Capita GDP in Europe, 1870-2000: Continental, Regional and National Data With Changing Boundaries, Stephen Broadberry University of Warwick (27 October 2011), Retrieved on 07 September 2013
3. European Union. "The Visegrád Group – Growth Engine of Europe", international conference Speech by Johannes Hahn, Commissioner for Regional Policy. Budapest: 24 June 2014

4. "V4". International Monetary Fund. Retrieved 17 June 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=48&pr.y=18&sy=2013&ey=2019&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=964%2C935%2C936%2C944&s=PPPPC&grp=0&a=#cs1>
5. Стан та перспективи співробітництва між Україною та Вишеградською четвіркою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/september08/2.htm>
6. The Carpathian Euroregion Strategy 2020 & beyond. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/home/Downloads/2016-03-31-202826-The_Carpathian_Euroregion_Strategy_2020_web.pdf
7. "Country and Lending Groups | Data". Data.worldbank.org. Retrieved 9 November 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups#High_income
8. "SPI PROGRESS INDEX 2015". Retrieved 16 December 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialprogressimperative.org/global-index/>
9. Numbeo Quality of Life Index 2015 Mid Year. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
10. International Monetary Fund. April 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/index.htm>
11. «Україна та Вишеградська четвірка: стан і перспективи розвитку відносин». Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1861/>
12. Вишеградська група: Росія підриває основи безпеки в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/1019875-vishegradska-grupa-rosiya-pidriyae-osnovi-bezpeki-v-evropi.html>
13. «Вишеградська четвірка» створила фонд допомоги Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2014/12/16/quotvyshegradska_chetvirkaquot_stvoryla_fond_dopomohy_ukrayini
14. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Польщею. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/trade>
15. Україна та Вишеградська група: сучасний стан та перспективи співпраці / С.І. Ростецька, С.Л. Швець // Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний вимір: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 13–14 березня 2015 року : у 2 частинах. – Одеса : ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Міжнародний Вишеградський Фонд, 2015. – Частина II. – 180 с.

**РОЗВИТОК ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
(НА ПРИКЛАДІ БРЕНДИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ)**

**DEVELOPMENT OF THE CROSS-BORDER COOPERATION
IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S COURSE TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION
(FOR EXAMPLE BRANDING STRATEGY OF UKRAINE)**

Фісанов В.П.,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

У статті розглянуто окремі аспекти транскордонного співробітництва (далі – ТКС) у контексті здійснення Україною курсу на європейську інтеграцію. Підкреслено, що розвиток розгалуженої співпраці на кордонах з ЄС створює для нашої країни більш гнучке й стабільне міжнародне середовище на субрегіональному рівні. Одним із важливих завдань ТКС, зокрема для органів влади та місцевого самоуправління, а також неурядових організацій було і залишається налагодження адекватного інформаційного та PR-забезпечення. Відзначено, що одним з головних напрямів іміджевого позиціонування України на глобальному та регіональному рівнях є просування шляхом реальних демократичних й економічних реформ. Однак на цьому напрямі після подій Євромайдану відчувається гальмування, пов'язане з низькою якістю управлінських рішень та державної підготовки політичного класу у цілому. Важливим чинником, який впливає на імідж України в європейських державах, є не тільки проголошення курсу на приєднання у майбутньому до ЄС, а й вимушене припинення серйозної економічної співпраці та зв'язків з РФ, як державо-агресором. Разом з тим, у статті проаналізовані деякі аспекти прикордонної співпраці у рамках здійснення програми «Польща – Білорусь – Україна, 2014–2020», важливою складовою якої є посилення інноваційних та брендингових стратегій. Україна може навіть використовувати відповідні фінансові ресурси з Інструменту розвитку ЄС, у рамках якого здійснюється фінансування 5 тематичних програм. Автор констатує, що у рамках виконання транскордонних програм важливим виміром ТКС є інформаційний та інноваційно-прогностичний чинник формування сприятливої громадської думки у ЗМІ, коли процеси соціально-економічної співпраці поглиблюються і розширюються під впливом дієвих політичних акторів завдяки стабільним ролям та інституційно-правовим правилам ефективної взаємодії співпраці на субрегіональному рівні.

Ключові слова: механізми транскордонного співробітництва, брендингові та PR-стратегії, громадська думка, Україна, ЄС.

В статье рассмотрены некоторые аспекты трансграничного сотрудничества в контексте осуществления Украиной курса на европейскую интеграцию. Подчеркнуто, что развитие разветвленного сотрудничества на границах с ЕС создает для нашей страны более гибкое и стабильное международное окружение на субрегиональном уровне. Одной из важных задач ТКС, в частности для органов власти и местного самоуправления, а также неправительственных организаций было и остается налаживание адекватного информационного и PR-обеспечения. Отмечено, что одним из главных направлений имиджевого позиционирования Украины на глобальном и региональном уровнях, является продвижение по пути реальных демократических и экономических реформ. Однако в этом направлении после событий Евромайдана чувствуется торможение, связанное с низким качеством управленческих решений и государственной подготовки политического класса в целом. Важным фактором, который влияет на имидж Украины в европейских государствах, является не только провозглашение курса на присоединение в будущем к ЕС, но и вынужденное прекращение серьезного экономического сотрудничества и связей с РФ, как государством-агрессором. Вместе с тем, в статье проанализированы некоторые аспекты приграничного сотрудничества в рамках осуществления программы «Польша – Беларусь – Украина, 2014–2020», важной составляющей которой является усиление инновационных и брендинговых стратегий. Украина может даже использовать соответствующие финансовые ресурсы из Инструмента развития ЕС, в рамках которого осуществляется финансирование 5 тематических программ. Автор констатирует, что в рамках выполнения трансграничных программ важным измерением ТКС является информационный и инновационно-прогностический фактор формирования благоприятного общественного мнения в СМИ, когда процессы социально-экономического сотрудничества углубляются и расширяются под влиянием действующих политических акторов и поддержания институционально-правовых правил эффективного сотрудничества на субрегиональном уровне.

Ключевые слова: механизмы трансграничного сотрудничества, брендинговые и PR-стратегии, общественное мнение, Украина, ЕС.

In this work there have been considered some aspects of cross-border cooperation in the context of Ukraine's course towards European integration. It is emphasized that the development of extensive cooperation on the borders with the EU creates for our country more flexible and stable international environment at the subregional level. One of the important objectives of the CBC, including government bodies and local government and NGOs was and is establishing adequate information and PR-support. It is noted that one of the main areas of image positioning Ukraine at the global and regional levels by promoting real democratic and economic reforms. However, in this direction after the events Euromaidan felt

braking associated with poor quality of management decisions and quality the political class as a whole. An important factor that affects the image of Ukraine in the European countries is not only a proclamation course of accession to the EU in the future, but also forced suspension of serious economic cooperation and relations with Russia as the aggressor State. However, the article analyzed some aspects of cross-border cooperation in the framework of the program «Poland – Belarus – Ukraine 2014-2020», an important component of which is to strengthen innovation and branding strategies. Ukraine can even use appropriate financial resources from the EU Development Instrument, under which the 5 thematic funding programs. The author notes that in the framework of cross-border important dimension CBC is informative and innovative prognostic factor in forming favorable public opinion in the media, when the processes of social and economic cooperation deepened and expanded under the influence of effective political actors through stable roles and institutional and legal regulations effective cooperation at the subregional level.

Key words: cross-border cooperation mechanisms, branding and PR strategy, public opinion, Ukraine and EU.

Постановка проблеми. Одним з креативних напрямів міжнародного співробітництва України на початку нового століття було і залишається транскордонне співробітництво. Однак сьогодні в умовах еволюції зовнішньополітичного курсу України в Європі та Євразії слід внести у процес його реалізації суттєві корективи, які у свою чергу мають бути узгоджені з новітніми брендинговими стратегіями нашої країни.

Перспективним напрямком досліджень упродовж останніх десяти років вважається вивчення потенціалу реалізації інноваційної моделі розвитку економіки за допомогою транскордонного співробітництва. Зокрема, як ефективної брендингової стратегії та реальної економічної стратегії тернопільська дослідниця І.Г. Бабець запропонувала інноваційну модель транскордонного співробітництва як «сукупність економічних суб'єктів, органів державного управління, недержавних організацій», діяльність яких спрямована на розробку і комерціалізацію інновацій за допомогою розвитку нових організаційно-правових форм транскордонної співпраці, зокрема інноваційних центрів ТКС та інноваційних кластерів [1, с. 3-4] із необхідністю їх адекватного й успішного іміджевого позиціонування.

Ще більш важливого значення при цьому набуває стратегія подальшої розбудови єврорегіонального співробітництва. Стратегічна ідея для України полягає у тому, що формування регіональних субструктур співробітництва, чому сприяє і практичне втілення ідеї «Європа регіонів», створює більш гнучке й стабільне міжнародне середовище, що, у свою чергу, є чинником, який стане стримувальним для окремих агресивних зовнішніх сил. Формування ж регіональних систем, виведених з поля конфронтаційних взаємин глобальних світових сил, відповідатиме схемі більш стабільного світового порядку, який можливо буде досягнутий у середньостроковій перспективі.

Стан опрацювання. Проблеми транскордонного співробітництва у контексті сучасної регіональної політики ЄС були частиною комплексних наукових досліджень [2, с. 425-443]. Важливі аспекти налагодження мережі зв'язків (networking) регіонів на основі партнерства і рівноправ'я з подальшою акцентуацією на інформаційно-ана-

літичних складових ТКС були проаналізовані у наукових працях вітчизняної дослідниці Є.Б. Кіш, зокрема у процесі дослідження єврорегіонального співробітництва у рамках Вишеградського об'єднання [3; 4].

Сучасні виміри інформаційного забезпечення транскордонного співробітництва України досліджені у колективній монографії науковців зі Східноєвропейського національного університету на чолі з Є.Б. Тихомировою [5]. На нашу думку, у роботі комплексно проаналізовані методичні аспекти налаштування та адекватності діяльності органів влади у питаннях ТКС та їх належного інформаційного і PR-забезпечення. Більш того, мене вразив наведений на сторінках даної праці факт: навіть у такому поважному аналітичному тижневику як «Дзеркало тижня» за останні 20 років виявилось лише 7 статей, які безпосередньо присвячені темі єврорегіонального співробітництва, тобто – одна стаття на 3 роки. Отже, беззаперечно, інформаційні та іміджеві складові транскордонної співпраці потребують подальшої науково-аналітичної розробки та практичного втілення.

До речі, зауважимо і таку обставину. Сьогодні все більшу увагу дослідники приділяють методичним аспектам організації й ефективного управління єврорегіонального супроводу транскордонного співробітництва, дбаючи, щоби інноваційне «ноу-хау» набуло нових практичних вимірів у рамках сучасних євроінтеграційних процесів [6]. Зрозуміло, що це ще один перспективний напрям досліджень у цій сфері.

Мета статті – проаналізувати окремі аспекти подальшої інтенсифікації євроінтеграційних зусиль України у рамках ТКС після політичних подій 2013–2014 років у «західному напрямі» з їх відповідним інформаційним супроводом та виробленням адекватних брендингових стратегій.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про реаліі транскордонної співпраці, варто ще раз підкреслити: 19 із 25 регіонів України є прикордонними, а їх сукупна площа становить близько 77% усієї території держави. Транскордонне співробітництво прикордонних областей України і сусідніх країн можна розділити на два напрямки: транскордонне співробітництво, що відбувається на

кордоні України з Європейським Союзом. А також транскордонне співробітництво уздовж кордонів колишніх радянських республік, зокрема Білорусі і Молдови [7], а колись і Росії. Тому, здається, критерій в оцінці євро регіонів сьогодні може бути один – дане об'єднання є природною необхідністю. Що ж до відсутності результатів, то в Європі, кажуть, становлення євро регіонів зайняло роки. Знадобилося 15 років для визнання євро регіону, створеного Швейцарією, Німеччиною і Францією. (Сьогодні він вважається класичним.) Але Європа починала у 60-і роки. Зрозуміло, що темпи і глибина транскордонної співпраці мають бути змінені. Якщо, як вважають експерти, Україна буде рухатися такими темпами, то дорога в Європу буде безкінечною [8].

Дуже важливим при цьому є формування нових іміджевих характеристик України в Європі і світі. На жаль, донедавна, як вважають вітчизняні дослідники Світлана Денисюк і Валерій Корнієнко, негативний імідж України був «результатом цілеспрямованої роботи» навіть самої держави. Держава досить часто, на їх думку, просувала «імідж неблагополучної країни, слабкої, недосвідченої, постраждалої від Чорнобиля, голодомору, нещасної жертви комунізму». А роль жертви, як відомо, це вишукана форма споживання. Стратегія тут одна – тиснути на жалість і постійно просити допомоги у МВФ. Навіть Помаранчева революція 2004 р. в Україні залишилась у сприйнятті багатьох, яка суттєво не змінила нічого у суспільстві, крім посилення розчарування громадян у своєму виборі. Сьогодні основні елементи міжнародного іміджу України дещо покращились і вони переважно пов'язані із громадською непокорю та невдоволеністю внутрішньою та зовнішньою політикою, яку проводив уряд Януковича-Азарова. Саме Євромайдан певним чином врятував імідж України у світі, щоправда, завдяки зусиллям гореполітиків він був знову фактично зруйнований. Проте, одним із незаперечних позитивних наслідків Майдану є те, що світ почав «чітко розрізняти українську владу і українців» [9].

І ще один цивілізаційний вимір розвитку України підкреслив Євромайдан. Певне балансування на межі двох світів було і є фактором зовнішньополітичного курсу України на середньострокову і більш віддалену у часі перспективу. Ось як про це сказав філософ Сергій Дацюк: «Критичним для виживання є не припинення розвитку, навіть якщо це відбувається у ситуації світової кризи, а втрата рівноваги. Особливо критичною рівновага є для України, яка об'єктивно є буфером між двома цивілізаціями, кожна з яких має історичне коріння всередині країни» [10, с. 99].

Однак така геополітична роль буферу не може бути вічною. Хоча це і сьогодні впливає на сприйняття України з боку провідних акторів на міжна-

родній арені. Про це задовго до подій Євромайдану попереджав відомий експерт Г.М. Перепилиця. Як писав учений в одному з аналітичних видань з проблем зовнішньої політики, «справа у тім, що Україна як «буфер» може сприяти зміцненню євроатлантичної безпеки тільки тоді, коли вона буде внутрішньополітично стабільною країною. Роль буфера позбавляє її зовнішніх умов для забезпечення такої стабільності. Ситуація невизначеності «буферної зони» буде провокувати Росію повернути під свій повний контроль нашу територію. За умови своєї військової присутності у цій «буферній зоні» Росія неминуче намагатиметься здійснити в Україні своє політичне та економічне панування. При цьому, «розвиваючи свої відносини з НАТО та ЄС», Росія буде прагнути ізолювати Україну від процесу інтеграції у ці організації» [11, с. 28]. Підкреслимо ще раз – це було написано автором у 2007 році.

Другим важливим показником та індикатором підвищення зовнішнього іміджу України стало просування шляхом демократії. Цей тренд, хоча і був заданий ще у добу Помаранчевої революції, був показовим, але не завжди витримувався. І у порівняльному аспекті наша країна виявилась дуже подібною до сусідньої Словаччини, де свого часу президент В. Мечіяр також ставив під сумнів цінність демократичних завоювань і європейський вибір власної країни. Як зазначається в одній з аналітичних доповідей, українська політична система, подібно до словацької, також балансувала «на грані між демократичними тенденціями і тенденцією до авторитаризму», закладеною ще у 1990-і рр. президентом Л. Кучмою [12]. Надалі результатом стало балансування між формальним – «так» європейському курсу країни та де-факто відповіддю – «ні» європейській інтеграції України за часів невдалого президентства В. Януковича без адекватного пояснення реальних причин відмови від нього.

Важливим чинником, який впливає на імідж України в європейських державах, є не тільки проголошення курсу на приєднання у майбутньому до ЄС, а й припинення серйозної економічної співпраці та зв'язків з РФ, як державою-агресором, за допомогою якої розв'язаний і підживлюється конфлікт на Сході. Як зазначає нещодавно у статті, опублікованій у журналі «Зовнішні справи», вітчизняний експерт Людмила Чекаленко, «у нових умовах українсько-російських відносин, війни РФ проти України, загарбання Криму, ведення Росією військових дій на Сході України постає логічне запитання: «чи є можливою співпраця із загарбником?». У разі ж продовження з боку РФ ескалації воєнних дій наша держава змушена шукати різноманітні засоби протистояння агресії». Разом з тим, з точки зору дослідниці, невирішеними у двосторонніх відносинах зали-

шається низка «наболілих і важко розв'язуваних» проблем. Це насамперед закріплення державного кордону України, тобто розмежування з російською територією. Питання розподілу радянської спадщини, зокрема закордонної власності, на частку якої має законне право і український народ, що створював ці багатства. Це також захист прав власних громадян на території іншої держави. Миротворча діяльність, що охоплює також гарячі проблеми у Грузії, Придністров'ї, Нагірному Карабаху; науково-технічні розробки і ускладнення у галузі ВПК: боротьба за ринки третіх країн, за «ноу-хау», промисловий шпіонаж з боку Росії тощо. До зазначеного додаються проблеми у галузі культури і освіти, зокрема переслідування носіїв українства у РФ, закриття україномовних видань, бібліотек тощо [13].

Не будемо забувати, що розрив зв'язків з прикордонними регіонами РФ є болючим і дуже складним процесом. Адже, наприклад, у 2011 р. Луганська область відзначала 10-річчя насамперед культурних зв'язків зі столицею Росії – Москвою. У межах такого співробітництва було навіть створене «Представництво Луганської області» у Москві, яке сприяло також «некомерційному партнерству» обох сторін [14]. На жаль, події останніх років показали інші вектори «непорозуміння» між двома державами, у витоків яких лежить неоімперська позиція путінського режиму. Важливо зазначити і те, що у сучасних умовах воєнно-політичного протистояння на офіційному сайті Міністерства закордонних справ України (посольство України у РФ) веб-сторінка з проблем «міжрегіонального і прикордонного співробітництва України і Росії» так і не сформована [15].

Отже, східний вектор транскордонного партнерства сьогодні фактично заморожено. Однак серед держав колишнього Союзу Республіці Білорусь вдалося поступово налагодити транскордонне співробітництво з Польщею та Україною. Саме його у трьохсторонньому форматі було продовжено на період 2014–2020 років за допомогою нового Європейського Інструменту Сусідства у рамках Програми транскордонного співробітництва. Мешканці, що проживають у чотирьох польських воєводствах, чотирьох білоруських і шести українських областях, матимуть можливість отримати вигоду з цієї співпраці. Причому Міністерство інфраструктури і розвитку Польщі й надалі продовжить виконувати функції керуючого органу даної Програми ТКС [16; 17].

У рамках здійснення подібних програм з метою посилення інноваційної та брендингової складової Україна може навіть використовувати фінансові ресурси з Інструменту розвитку ЄС, у рамках якого здійснюється фінансування 5 тематичних програм. Зокрема ЄК поширила нові

форми технічної допомоги на країни-партнери Європейської політики сусідства. При цьому надається цільова експертна допомога (інформаційний обмін та технічна допомога – ТАІЕХ), а також здійснюються довгострокові твінінгові проекти з регіональними та місцевими органами влади країн-членів ЄС [18].

Тут варто ще раз підкреслити, що Україна, будучи важливою регіональною державою зі значним потенціалом, може реалізувати взаємовигідні торговельні та інноваційні масштабні проекти соціально-економічного розвитку на транскордонні. Не виключено, що у майбутньому проекти ТКС у гуманітарній і технологічній сферах спроможні стати елементами всеохоплюючого дієвого механізму, що у кінцевому рахунку сприятиме зміцненню системи європейської безпеки. Зрозуміло, що за умов стабільного й передбачуваного розвитку «широке торговельно-економічне, коопераційне партнерство» із сусідніми країнами у субрегіоні ЦСЄ виступає, як відзначає київська дослідниця Наталія Грущинська, важливою складовою геоекономічної моделі держави [19]. При цьому важливим виміром транскордонної співпраці є інформаційний та інноваційно-прогностичний чинник формування сприятливої громадської думки, коли процеси економічної інтеракції на транскордонні поглиблюються і розширюються дієвими політичними акторами завдяки стабільним ролям та інституційно-правовим правилам співпраці [20], які знаходять адекватне відображення у регіональних ЗМК.

Тут можна навести як новітній приклад видання у межах згаданого вище проекту польсько-українсько-білоруської співпраці новий журнал (вже, до речі, доступний англійською мовою) – «The Crossborderer», грудень 2015 року. У цьому журналі знайшли відображення питання реалізації Програми транскордонної співпраці трьох країн на період 2014–2020 років, інфраструктурний вимір ТКС. Важливе у рамках відповідних брендінгових стратегій було також відзначення Європейського дня співробітництва, у зв'язку з чим вміщено інформаційні матеріали про фінал освітньої кампанії для шкіл, «Молоді художники Європи» у Сувалках, про відповідні заходи в Україні та Білорусі, результати фотоконкурсу «На Сході, на Заході – Польща, Білорусь, Україна» тощо. На його сторінках також можна знайти інформацію про щорічну програмну конференцію «Cooperation at the cutting edge» (Співпраця в авангарді), про виставку фотографій транскордонних проектів, яка відбулася у Брюсселі [21].

Наведемо тут також один із віршів українського учня з Добротвірської школи Романа Береста, який висловив національні почуття і мрії українських громадян, що виникли під впливом трагічних подій Євромайдану:

«В нас люди завжди усміхаються щиро,
Нас віра під спільну єдне офіру.
З друзями часто збираємось разом,
Живемо надіями, в ногу із часом.
Ідемо вперед і для нас все можливо,
Ми робимо все, щоб ви жили щасливо.
Для нас так нелегко дивитись ночами,
Як наша країна палає вогнями.
Та щиро ми вірим в її перемогу
І просимо кращої долі у Бога» [22].

Отже, підводячи певні підсумки викладеному вище і повертаючись до більш прозаїчних тем, повернемо увагу читача до наступного. Сьогодні, і це особливо підкреслено зацікавленими експертами, вважається, що одним із найефективніших та необхідних інструментів, який спроможний вплинути на стратегічно важливі рішення у сфері розвитку транскордонного співробітництва та сталого соціально-економічного розвитку прикордонних областей України є напрям, пов'язаний із формуванням та підтримкою транскордонних кластерів [6, с. 36-44].

Зрозуміло, що формування сучасного брендингу зокрема прикордонного регіону має відбуватися, зазвичай, у контексті відповідної просторової стратегії розвитку країни. Причому становлення і подальший розвиток транскордонних кластерів має узгоджуватись з інноваційною складовою і з розробкою брендингових стратегій в умовах ефективної взаємодії науково-дослідних інститутів, регіональних рекламних та PR-агенцій, а також консалтингових фірм.

У межах здійснення реальної стратегії транскордонної співпраці необхідний також належний інформаційно-аналітичний супровід при подальшій розбудові транснаціональних транспортних

коридорів, підтримання екосистем, а також ефективної протидії тероризму: адже усі зазначені проблеми мають транскордонний характер і можуть бути вирішені лише у рамках міждержавної співпраці на субрегіональному рівні.

У рамках реалізації цілей Східного Партнерства та Договору про асоціацію з ЄС Україні слід сьогодні, мабуть, ініціювати окрему медіа-програму, яка б інтегрувала готові до співпраці ЗМІ, пресові агентства, а також відповідні НУО, котрі впливають на формування громадської думки як це було, наприклад, реалізовано у рамках програм СП, зокрема у «Медіа-організації Південно-Східної Європи» (South East Europe Media Organisation – SEEMO), що знаходиться у Відні і діє за Південно-Східною Європейською програмою транснаціонального співробітництва [23].

Висновки. При здійсненні адекватних брендингових кампаній на трансрегіональному рівні можливо добитися більш швидкого формування моделей динамічної ієрархічності у соціально-економічному управлінні на національному і місцевому рівнях із гнучким стимулюванням потенціалу самоорганізації, насамперед місцевих громад, на основі кооперації, співробітництва та інноваційних іміджевих стратегій. Отже, у сучасних умовах транскордонне співробітництво, а в його рамках розвиток дієвих і результативних брендингових стратегій, стали частиною євроінтеграційного курсу України, європеїзації усіх сфер життя нашого непростого і проблемного суспільства.

Перспективи наукових досліджень з даної тематики вбачаємо у вивченні досвіду брендингових кампаній з транскордонного співробітництва регіонів країн Центральної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабець І.Г. Інноваційна модель транскордонного співробітництва України та Польщі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук : спец. 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / І.Г. Бабець ; Тернопільський держ. економічний ун-т. – Т., 2006. – 20 с.
2. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. проф. А.І. Кудряченка. – К. : Фенікс, 2009. – С. 425-443.
3. Кіш Є. Трансдордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу / Є. Кіш // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: [Проект Київського центру Інституту Схід-Захід]. – К. : Логос, 2000. – С. 11-25.
4. Кіш Є.Б. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є.Б. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
5. Інформаційне забезпечення трансдордонного співробітництва України: методичні аспекти : [кол. моногр.] / [Б.М. Юськів, Н.П. Карпчук, Є.Б. Тихомирова та ін.] ; наук. ред. Є.Б. Тихомирова. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 252 с.
6. Овчар О.М. Розвиток трансдордонного співробітництва в умовах Європейської політики сусідства. Методичні рекомендації / авт. кол.: О.М. Овчар, В.М. Кривцова, Н.І. Кадук. – К. : НАДУ, 2011. – 52 с.
7. Долотіна К.В. Єврорегіони на території України: стан і проблеми розвитку / К.В. Долотіна // Вісник Східноукраїнського Національного університету Володимира Даля. – №4. – Ч. 2. – 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?..
8. Перстньова Н. Трансприкордонне співробітництво, або український досвід Єврорегіонів / Н. Перстньова // Дзеркало тижня. – 2000. – 14 липня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/transprikordonne_spivrobotnitstvo,_abo_ukrayinskiy_dosvid_evroregioniv.html

9. Денисюк С. Імідж України у внутрішньополітичних і геополітичних контекстах сучасності / С. Денисюк, В. Корнієнко. – 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiiirbis_64.exe?...PDF/...pdf
10. Дацюк С. Передумови та суть Майдану 2013-2014 / Сергій Дацюк // Майдан. (Р)еволюція духу: Мистецько-культурний проект / Автор і куратор проекту: Антін Мухарський. – К. : Наш Формат, 2014. – С. 98-106.
11. Перепелиця Г.М. Виклики та загрози національній безпеці України, що надходять з міжнародного середовища (Р. І., §2) / Г.М. Перепелиця // Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Щорічник / під ред. професора Г.М. Перепелиці. – К., 2007. – 201 с.
12. Zolkin M. The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine / Maria Zolkin. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1390828563_2866.pdf
13. Чекаленко Л. Українсько-російські відносини: чи можлива співпраця із загарбником? / Л. Чекаленко. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinsko-rosiiski-vidnosini-chi-mozhliva-spivpracja/>
14. Луганское землячество, 2011. – № 1. – февраль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xn--80aafc0badlhm4ads.xn--p1ai/images/gazeta/1.pdf>
15. Див сайт: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/regions>
16. ЄІС ПТС Польща – Білорусь – Україна 2014-2020, 29 жовтня 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pl-by-ua.eu/ua,news,162>
17. Program EIS Współpracy Transgranicznej POLSKA-BIAŁORUŚ-UKRAINA 2014-2020 / Projekt 27.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pl-by-ua.eu/upload/pl/JOP_PL.pdf
18. Гнидюк Н.А. Інструмент європейського сусідства і партнерства та фінансова підтримка ЄС : [навч. посібник] / Н.А. Гнидюк. – К., 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/enpi_handbook_uk.pdf
19. Грущинська Н.М. Геоекономічні трансформації в Центральній-Східній Європі в контексті національних пріоритетів України : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук : спеціальність 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / Н.М. Грущинська. – К., 2003. – 18 с.
20. Рижков М.М. Політична комунікація та її специфіка в міжнародних відносинах М.М. Рижков, А.С. Носенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiiirbis_64.exe?...
21. Журнал «The Crossborderer» Зима 2015 / ЄІС ПТС Польща – Білорусь – Україна 2014-2020, 14 грудня 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pl-by-ua.eu/ua,news,164>
22. Roman Berest. Я бачу, як час ваш іде в мерехтінні / Roman Berest ; Dobrotvir Secondary School, Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pl-by-ua.eu/upload/pl/Crossborderer_winter_2015.pdf
23. IX South East Europe Media Forum (SEEMF) successfully held in Bucharest, 10/11/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cei.int/content/ix-south-east-europe-media-forum-seemf-successfully-held-bucha-rest>

РОЗДІЛ 4

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 322

СТРУКТУРА РЕЛІГІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

STRUCTURE OF RELIGIOUS SOCIETY IN UKRAINE

Палінчак М.М.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету

Українське суспільство характеризується конфесійною багатоманітністю, яка є виявом реального забезпечення закріплених у Конституції України та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» права на свободу совісті та віросповідання, а також принципу релігійного плюралізму.

Ключові слова: суспільство, держава, церква, конфесія.

Украинское общество характеризуется конфессиональным многообразием, которое является проявлением реального обеспечения закрепленных в Конституции Украины и Законе Украины «О свободе совести и религиозных организациях» права на свободу совести и вероисповедания, а также принципа религиозного плюрализма.

Ключевые слова: общество, государство, церковь, конфессия.

Ukrainian society is characterized by confessional diversity, which is a manifestation of the real provision of the right to freedom of conscience and religion, as well as the principle of religious pluralism, enshrined in the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations".

Key words: society, state, church, confession.

Постановка проблеми. Українське суспільство характеризується конфесійною багатоманітністю, яка є виявом реального забезпечення закріплених у Конституції України та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» права на свободу совісті та віросповідання, а також принципу релігійного плюралізму [1; 2].

Метою статті є аналіз конфесійної багатоманітності українського суспільства, яка є виявом реального забезпечення закріплених у Конституції України та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» права на свободу совісті та віросповідання, а також принципу релігійного плюралізму.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ ст. релігійна карта України представлена великою диференціацією релігійних вірувань.

Однією із найважливіших характеристик релігійної ситуації в Україні є інституційна мережа, її конфесійна та регіональна динаміка. Станом на 1 січня 2015 р. загальна мережа релігійних організацій в Україні становила 35 317 одиниць, 55 віросповідань течій, напрямів. Релігійні потреби вірян в Україні задовольняли 31 781 служителів культу, з яких 693 іноземці [3].

При цьому, останнім часом у релігійно-церковному житті досить чітко проглядається тенденція

щодо уповільнення темпів зростання релігійної мережі. Якщо з 1988 по 1990 рік кількість релігійних організацій зросла на 41,7%, у 1990-х роках їх щорічний приріст становив 5-8%, то нині – менше ніж 2% [4].

Для підготовки кадрів священнослужителів релігійними організаціями створено широкую мережу з 198 духовних навчальних закладів, де навчається 17 829 слухачів. У 516 монастирях в Україні несуть службу 6939 ченців і черниць [3].

Релігійно-церковне життя в Україні висвітлюють 370 періодичних релігійних видань, значне місце займають телебачення, радіо та інші ЗМІ.

Домінуючою релігією в Україні є православ'я, воно складає понад 51%. Сьогодні православ'я у державі представлено трьома церквами – Українською православною церквою Московського патріархату, Українською православною церквою Київського патріархату та Українською автокефальною православною церквою (табл. 1).

Найчисельнішою за кількістю релігійних організацій є Українська православна церква Московського патріархату. Станом на 1 січня 2015 р. вона нараховувала 12 241 релігійну громаду, 10 200 служителів культу, 207 монастирів з 4869 ченцями і черницями, а також 105 періодичних видань. До послідовників цієї церкви відно-

сять себе близько 5 мільйонів вірян. Переваги цієї церкви перед іншими православними церквами полягають в її канонічності, розгалуженій мережі, чіткій структурованості. Однак підпорядкування Московському патріархатові, проросійська орієнтація керівництва церкви, частини її єпископату та духівництва, заклики «не церковного спрямування» стосовно ситуації на Сході України – це те, за що вона найбільше піддається критиці.

У той же час Українська православна церква Київського патріархату зміцнює свої позиції, вона представлена 4738 релігійними громадами, 3230 священнослужителями, 62 монастирями, 18 духовними навчальними закладами, де навчається 1717 учнів та слухачів, 35 періодичними виданнями [3]. Порівняно з Українською православною церквою Московського патріархату, вона демонструє вищі темпи розвитку інституційної мережі. Нині, цю церкву підтримує 40% українців. За даними соціологічних досліджень, близько 10 мільйонів українців відносять себе саме до цієї церкви. За політичною орієнтацією ця церква є проукраїнською, її єпископат, духівництво, миряни твердо стоять на патріотичних позиціях.

В окремих регіонах впливовою релігійною організацією є Українська автокефальна православна церква. Її мережа складає 1225 громад, які обслуговують 710 служителів культу. Нею створено 3 монастирі, 7 духовних навчальних закладів, вона має 6 періодичних видань [3]. УАПЦ представляє себе як національно релігійна інституція, богослужіння тут проводиться виключно українською мовою та дотримуються всі звичаї.

Важливе місце на релігійній карті займає українська греко-католицька церква. Сьогодні вона має

3769 релігійних громад, 2743 священнослужителів, 120 монастирів з 1173 ченцями і черницями, 17 духовних навчальних закладів, в яких навчається 1336 слухачів. Нею засновано 27 періодичних видань [3]. З часу свого відродження церква поступово долає регіоналізм і набуває поширення по всій Україні. Ієрархи, священнослужителі, парафіяни цієї церкви незмінно демонструють свою патріотичну проукраїнську налаштованість.

Що ж стосується Римо-католицької церкви, то вона також має великий вплив на суспільство. Церква представлена 931 релігійною громадою, 603 священнослужителями, серед яких 237 іноземців, 109 монастирями з 637 ченцями і черницями, 9 духовними навчальними закладами, де навчається 411 слухачів, та 10 періодичними виданнями [3]. Церква має виражену політичну позицію та розвиток церкви допомагає поглибити зв'язки з Ватиканом.

На початку ХХІ ст. великого поширення набирають протестантські вірування. Протестантизм складає приблизно третину загальної релігійної мережі та посилює популярність [3].

Досить впливовими є протестантські релігійні організації – євангельські християни баптисти, християни віри євангельської, Адвентисти сьомого дня, свідки Єгови.

Порівняно з іншими релігійними організаціями, протестантизм розвивається прискореними темпами. Якщо за 10 років (з 2000 по 2010 р.) кількість православних громад в Україні збільшилася на 47%, то протестантських – на 63,5%. Зміцненню протестантизму сприяє чітка організація, велика місіонерська діяльність, особливо серед молоді.

Таблиця 1

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2015 р.

Інституції	Релігійні громади, з них зареєстровані центри, управління	Монастирі, ченці і черниці, місії, братства	Священнослужителі, у тому числі іноземці	Навчальні заклади, у них слухачів (всього/заочно)	Недільні школи	Періодичні видання
Церкви та конфесії						
Українська Православна Церква Московського Патріархату	12241 12190 1 52	207 4869 15 31	10180 20	19 4806/2976	3978	105
Українська Православна Церква Київського Патріархату	4738 4725 1 34	62 221 26 11	3230 -	18 1111/606	1516	35
Українська Автокефальна Православна Церква	1225 1225 1 13	13 12 7 1	710 -	7 107/34	305	6

Примітка: дані Державного департаменту у справах національностей та релігій

Оскільки Україна є поліетнічною державою, на її території діють релігійні організації національних меншин – кримських татар, юдеїв, угорців, вірмен, німців та ін. Релігія для цих народів виступає певним ідентифікатором та виявлення їхньої національної свідомості. Їхня релігійна неторканість і безпека гарантується Конституцією України. Відповідно до Конституції України «держава сприяє... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [1].

Великого поширення набирають новітні релігії. На сучасній конфесійній карті України вони представляють широкий спектр. Це – неохристиянські, неоорієнталістські релігійні течії, засновані в основному на буддизмі та індуїзмі, неоязичницькі та синтетичні (синкретичні) течії, езотеричні об'єднання, сайєнтологічні рухи, сатанинські культури та ін. Найбільше поширення і вплив серед цих релігій мають неохристиянські харизматичні течії.

Особливе місце серед новітніх релігій посідає неоязичництво, яке являє собою реформоване давнє українське язичництво. Його прихильниками є національно орієнтовані українці, які вважають, що саме ця релігія має виключно українські витоки.

Неорелігіям вдалося значно урізноманітнити конфесійну карту України. Вони набули поширення у тих регіонах, де вплив традиційних релігій слабкий.

В українському суспільстві неоднозначне ставлення до неорелігій. З одного боку, дехто розцінює їх поширення як вияв демократичності суспільства, а з іншого, багато негативного та деструктивного ставлення, особливо з боку традиційної церкви.

Звичайно поліконфесійність є позитивним явищем і забезпечується на конституційному рівні, але, разом з тим, поліконфесійність українського суспільства спричиняє конкуренцію між релігіями, яка в умовах відсутності належного рівня міжконфесійної толерантності здатна спричинити напругу у суспільстві.

Нині протистояння відбувається у відносинах православних церков між собою, православних, з одного боку, римо- та греко-католиків, з другого, традиційних релігій з неорелігіями. У цих умовах для України актуальним є діалог, спрямований на формування у вірян міжконфесійної толерантності, досвід зарубіжних країн, де мирно уживаються між собою представники різних релігій.

Сьогодні лише на 67% є забезпечення культурними релігійними спорудами громад, збільшення цього рівня, могло б якоюсь мірою зменшити напруження. Це також викликає питання про повернення церквам їхніх культових споруд, які використовуються не за призначенням. Вирішенням цього може стати також будівництво нових споруд.

Боротьба за храми в окремих населених пунктах України нерідко переростає у відкриті конфлікти, сутички між вірянами. Якщо Українська православна церква Київського патріархату вважає цей процес цілком закономірним і кваліфікує його як «об'єднання знизу», то Українська православна церква Московського патріархату – «захоплення храмів». За безпосередньої підтримки Російської православної церкви вона намагається задіяти всі важелі для «захисту канонічного православ'я», недопущення відходу від неї парафій, храмів, майна.

Місцеві органи влади, посилаючись на відокремленість церкви від держави, намагаються не втручатися у цей процес. До того ж, як показало, Інтернет-опитування, 74,7% респондентів заявили, що визначати конфесійну належність храму повинна парафіяльна рада разом з настоятелем та парафіянами [5].

Однією з особливостей сучасної релігійної ситуації в Україні є конфесійний регіоналізм, який полягає у різній концентрації певних релігій в окремих регіонах. Хоча усі регіони України в основному є поліконфесійними, у деяких із них виразно домінують окремі релігійні організації.

Соціальні дослідження засвідчують, що вірянами в Україні вважають себе близько 70% населення, невіруючими – близько 8%, такими, що вагаються у своєму світоглядно-релігійному виборі – 12%. Найвищий рівень релігійності і релігійної активності традиційно фіксується у західному регіоні (89%), найнижчий – у східному (66%). Хоча останнім часом відбувається урбанізація релігійного середовища, релігійність сільського населення, як і раніше, залишається вищою – 76%, тоді як у місті вона сягає лише 66%. Виявлена також залежність релігійності від віку респондентів: старша вікова група має вищий рівень релігійності.

В Україні держава та церква повністю законодавчо відокремлені одна від одної, навіть останнім часом на законодавчому рівні було врегульовано питання щодо звільнення релігійних організацій від оподаткування об'єктів нерухомості, що перебувають в їхній власності і використовуються для забезпечення їхньої статутної діяльності. Також їм дозволено користуватися земельними ділянками, які знаходять біля культових споруд, для задоволення своїх потреб.

Якщо у сфері державно-церковних відносин, законодавчого регулювання питань релігійно-церковного життя, Україні вдалося досягти певних успіхів, то у міжконфесійних стосунках існує чимало проблем. Однією із них є проблема єдності православних церков і створення в Україні єдиної Помісної церкви. Адже наявність кількох православних структур, напруженість у стосунках між ними негативно впливає не лише на релігійно-

церковну, а й на суспільно-політичну ситуацію. Розв'язання цієї проблеми ускладнюється тим, що різні церкви знаходяться під впливом різних політичних сил і пропонують різні шляхи об'єднання. Українська православна церква Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква підтримують ідею щодо проведення об'єднавчого собору, наслідком якого має стати утворення єдиної Помісної церкви. Проти такого варіанту досягнення єдності українського православ'я рішуче виступає Російська православна церква, оскільки його впровадження призведе до звуження її «канонічних територій», послаблення позицій, що ускладнить реалізацію ідеї «руського міра». В утриманні Української православної церкви у лоні Московського патріархату зацікавлена не лише Російська православна церква, а й кремлівська влада. Тому, як зазначає патріарх Філарет, найбільшою перешкодою на шляху до єдності українського православ'я є «вплив Москви на українську церкву» [6].

Українська православна церква Московського патріархату пропонує свій варіант створення єдиної церкви в Україні – приєднання до неї Української православної церкви Київського

патріархату та Української автокефальної православної церкви з попереднім розкаянням їх духовництва за розкол православ'я.

Однак такий план для українських церков, звичайно ж, є недопустимим.

Характерно, що відсутність організаційної єдності притаманна не лише православ'ю, а й іншим релігіям в Україні. Так, наприклад, українські юдеї мають 4 центри, мусульмани – 5 центрів. При цьому, однією із проблем релігійно-церковного життя залишається те, що більшість релігійних центрів, яким підпорядковуються розташовані в Україні релігійні організації, знаходяться за кордоном, що дає їм можливість здійснювати на вірян не лише релігійний, а й політичний вплив.

Висновки. Таким чином, отримавши від Радянського Союзу нелегку релігійно-церковну спадщину, за роки незалежності Україна зуміла створити систему законодавчого регулювання релігійних питань. Зважаючи на складну релігійну ситуацію, для потреб вірян та для покращення релігійної ситуації Україна намагається цивілізованими шляхами вирішити проблеми конфесійного характеру з урахуванням досвіду європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283.
3. Релігійно-інформаційна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129/>.
4. Релігійно-інформаційна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_40664_prz_2011_Rlg_sml.pdf.
5. Релігія в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/30152-uarc-prijnyala-u-svoju-yurisdikciyu-monastir-upc-mp.html.
6. День. – 2015. – № 232.

**ВИМУШЕНА ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗІТКНЕННЯ
Й АДАПТАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕНТАЛЬНИХ КУЛЬТУР****FORCED INTERNAL MIGRATION IN UKRAINE: PROBLEMS OF COLLISION
AND ADAPTATION OF REGIONAL MENTAL CULTURES****Токар Маріан,***кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології й державного управління,
директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті актуалізуються проблеми зіткнення й адаптації регіональних ментальних культур через вимушене внутрішнє переселення жителів Сходу й Півдня України на Закарпаття внаслідок «малої» війни за незалежність України 2014–2016 рр. із російськими окупаційними військами та сепаратистами. Подаються умови й наслідки адаптації переселенців у новому для них регіональному середовищі. Визначаються характерні особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та культурної адаптації, а також імовірних загроз зіткнення ментальних і політичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: Україна, громадянське суспільство, внутрішня міграція, переселенці, регіональна соціалізація, регіональна культура, регіональна ідентифікація, ідентичність, ментальність, адаптація.

В статье актуализируются проблемы столкновения и адаптации региональных ментальных культур из-за вынужденного внутреннего переселения жителей Востока и Юга Украины в Закарпатье в результате «малой» войны за независимость Украины 2014–2016 г. с российскими оккупационными войсками и сепаратистами. Подаются условия и последствия адаптации переселенцев к новой для них региональной среде. Определяются характерные особенности неоднородности процессов региональной социализации и культурной адаптации, а также вероятные угрозы столкновения ментальных и политических культур для стабильного развития гражданского общества.

Ключевые слова: Украина, гражданское общество, внутренняя миграция, переселенцы, региональная социализация, региональная культура, региональная идентификация, идентичность, ментальность, адаптация.

The article has analyzed the problems of collision and adaptation of regional mental cultures through the forced internal immigrants of the East and South inhabitants of Ukraine to Zakarpattia due to "small" war for independence of Ukraine 2014–2015 with Russian occupying troops and separatists. The article under consideration has also given the conditions and consequences of adaptation of immigrants in a new regional environment; has identified characteristic peculiarities of heterogeneity processes of regional socialization and cultural adaptation and also possible threats of collision of mental and political cultures for sustainable development of civil society.

Key words: Ukraine, civil society, internal migration, immigrants, regional socialization, regional culture, regional identification, identity, mentality, adaptation.

Постановка проблеми. Події 2014–2016 рр. в Україні безпосередньо пов'язані з активністю російських окупаційних військ, які спільно із сепаратистами Сходу України виконують чітко сплановану офіційною московською владою деструктивну й дестабілізуючу роль. Унаслідок цього «мала» війна за незалежність України спричинила масову міграцію населення в інші частини держави, менш вразливі для війни.

Метою статті є акцентування уваги на тому, що вимушені переселенці на нових територіях стикаються з чималими проблемами, щоправда, не завжди вони викликані побутовими й трудовими негараздами, а мають і соціально-психологічний, національно-культурний і ментальний характер. Адже за будь-яких умов відбувається процес зіткнення регіональних ментальних культур, і внутрішні переселенці змушені адаптуватися до нових умов життя. Тому ми намагаємося визначити ключові пріоритети цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними на 1 березня 2015 р. з тимчасово окупованої території України та районів, де проводиться антитерористична спецоперація, до інших регіонів держави переселено 766 578 осіб; із них 138 638 дітей і 346 157 інвалідів; із Донецької й Луганської областей – 746 293 особи, з яких 133 028 дітей і 344 605 інвалідів; громадян, які переселені з Автономної Республіки Крим і міста Севастополь – 20 285 осіб, з яких 5 610 дітей та 1 552 інваліда [2].

За логікою територіального розмежування більше внутрішньо переміщених осіб розміщено в Харківській (145 052 особи, з яких 16 997 дітей і 97 494 інваліди), Луганській (136 945 осіб, з яких 10 941 дитина та 110 741 інвалід), Донецькій (100 752 особи, з яких 21 578 дітей і 30 176 інвалідів), Дніпропетровській (80 115 осіб, з яких 14 866 дітей і 38 412 інвалідів), Запорізькій (59 346 осіб, з яких 15 094 дитини та 18 148 інвалі-

дів), Київській (35 341 особа, з яких 8 060 дітей і 1 369 інвалідів) областях і в м. Київ (39 047 осіб) [2].

Найменша кількість розселених у Тернопільській (2 395 осіб, з яких 636 дітей і 794 інваліди), Чернівецькій (2 491 особа, з яких 796 дітей і 368 інвалідів), Івано-Франківській (3 127 осіб, з яких 978 дітей і 407 інвалідів), Закарпатській (3 494 особи, з яких 950 дітей і 1 045 інвалідів), Волинській (3 548 осіб, з яких 1 018 дітей і 720 інвалідів) і Рівненській (3 621 особа, з яких 1 074 дитини та 987 інвалідів) областях [2].

Отже, Закарпаття в цьому переліку – серед тих регіонів, які готуються зустріти найменшу кількість внутрішньо переселених осіб, що зумовлено й тим, що Закарпаття є найзахіднішою областю України й знаходиться найдалі від території російсько-української війни. Проте ця кількість переселенців аж ніяк не зменшує перелік і зміст проблем, які виникають унаслідок цього.

Чи важливі умови та наслідки адаптації переселенців у новому для них регіональному середовищі? Чи варто говорити про характерні особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та культурної адаптації, а також імовірних загроз зіткнення ментальних і політичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства? Історія України, на наш погляд, дає однозначну ствердну відповідь на ці запитання.

Очевидно, фахівцям вдасться оперативно встановити ключові напрями проблем конфлікту, з якими в новому регіоні, ймовірно, зіткнуться переселенці (і місцеві жителі також). Ми ж хотіли наголосити, що поруч із адаптацією побутовою, трудовою й психологічною, важливою є й просвітницька адаптація, яка містить у собі ознайомлення переселенців із культурою й історією нового для них регіону. Ми впевнені, що таким чином вдасться уникнути багатьох негативних наслідків зіткнення ментальних культур громадян Сходу й Заходу України, адже культурно-історичний аспект стабільного співжиття носіїв різних регіональних культур є надзвичайно важливим.

Зауважимо, що структура жителів неоднорідна за соціальними й демографічними ознаками, тому є деякі розходження в ментальності різних соціально-демографічних і соціальних груп. Проте важливою умовою наслідування традицій регіону є регіональна соціалізація, яка забезпечує становлення регіональної громадянської культури, сприяє ідентифікації мешканців регіону з регіоном і формуванню відчуття єдності з громадою [4, с. 120]. Регіональна свідомість, що формується завдяки соціалізації, є запорукою відтворення урбаністичного способу життя та способу думки. Бажаною моделлю й кінцевою метою процесу регіональної соціалізації є людина з високим рівнем розуміння громадського обов'язку, усвідомлення своїх прав

і свобод, здатністю до самозвіту. Це є гарантією громадянських правил життя регіону.

Що ж варто знати про Закарпаття переселенцям і яким чином слід знаходити ключі до адаптації в нових умовах? Щодо найзахіднішого регіону сучасної України, варто знати, що тут поколіннями вироблені особливі ментальні риси місцевого населення, які є наслідком синтезу багатонаціонального, поліконфесійного мирного співжиття, адаптованого до суспільно-політичних змін, а внаслідок історичних обставин – приналежності до різних політичних систем і політичних культур. Саме це стало головним чинником формування особливої регіональної культури закарпатця та його регіональної ідентифікації, що вибудувало системну сукупність соціокультурних цінностей, пов'язаних із поняттям «мала Батьківщина». Ідентифікація себе з регіоном є джерелом єдності всіх ментально-генетичних особливостей, які виступають природним феноменом поступового зростання рівня регіональної соціалізації, регіональної культури, регіональної громадянськості.

Отже, яким чином відбувається сприйняття/несприйняття переселенцями умов нової малої Батьківщини? Насамперед слід виходити з того, що одним із ключових елементів регіональної ідентифікації є регіональна соціалізація. Під нею розуміється засвоєння норм, цінностей, звичаїв, прийнятих у місцевому співтоваристві. Це своєрідне «правило номер один». Особливо важливою регіональна соціалізація є для мігрантів, переселенців, що недавно оселилися в новому регіоні. Для місцевого населення соціалізація – це поступове засвоєння регіональної ментальності з дитинства. Це процес зазвичай стихійний і він самоорганізується. Для переселенців можливе розроблення нових соціальних технологій регіональної соціалізації з метою більш швидкої адаптації до нових умов життя.

У нашій ситуації важливою є природна мета регіональної соціалізації – формування повноцінного члена регіональної громади, який засвоїв норми регіонального життя, ідентифікує себе з регіоном і відтворює цінності громади. Для цього й потрібна просвітницька адаптація переселенців у новому регіональному середовищі й формування відносин, пов'язаних із соціальними ролями, які притаманні регіону. Варто припустити, що основні принципи регіонального співжиття не приживуться, якщо вони цілеспрямовано не будуть передаватися наступним поколінням, адже в процесі соціалізації мешканці регіону з дитинства засвоюють комплекс цінностей і ролей, які притаманні мешканцю цієї території, що забезпечує входження людини в соціальне середовище громади.

Наука свідчить, що в регіоні реалізуються механізми соціального контролю, що забезпечує дотримання в поведінці індивіда певних норм

регіонального життя. Регіональна соціалізація може розглядатися як складова частина такого процесу, під час якого відбувається відтворення й подальший розвиток суспільних якостей суб'єктів. Крім того, регіональна соціалізація охоплює процес становлення громадянина як суб'єкта соціальних відносин у регіоні й регіональній діяльності, насамперед шляхом оволодіння ним відповідними знаннями, цінностями, нормами, орієнтаціями, зразками регіональної поведінки [3]. Однак регіональна соціалізація – це не лише засвоєння певних зразків відносин і знань, але й зміна їх на особисті орієнтири та настанови, унаслідок чого формується регіональна свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень регіональної культури. Одним із її ключових напрямів є формування регіональної громадянської культури. Це своєрідне «правило номер два». Зокрема, є три типи такої культури, і вони реалізуються залежно від участі нових членів регіонального соціуму в соціально-політичному житті регіону. Ця типологія неабияк корелює з нашим прикладом.

Отже, знайомство переселенців із новим регіоном породжує щонайменше три типи регіокультури. Вони реалізуються залежно від участі нових членів регіонального соціуму (переселенців) у соціально-політичному житті нового регіону.

Перший тип характеризується наявністю в прибулого нерозвинutoї регіональної культури, яка відзначається відсутністю в громадян-переселенців інтересу до регіонального життя [3]. Це визначається байдужістю до нового середовища й відсутністю бажання до просвітницької адаптації. Культура й історія нового регіону можуть сприйматися переселенцем як байдуже, так і зневажливо.

Другий тип характеризується пасивністю регіокультури. Вона відображає характерну незацікавленість громадян-переселенців у регіональних процесах і їхню слабку участь у функціонуванні регіональної системи [3]. Цей тип відзначається обмеженням вирішення побутових проблем, працевлаштуванням тощо.

Третій тип – активна регіокультура, для якої притаманна зацікавленість громадян у справах регіону й активна участь у громадському житті [3]. Цей тип рекрутує й регіональні еліти із середовища «не місцевих». Він властивий громадським і політичним активістам, ученим, бізнесменам.

Досить поширеною є емоційна типологія. Характерно, що в регіоні люди часто поділяють людей на «наших» і «не наших», «чужих». Свій регіон теж належить до категорії «наших», що є підставою для формування почуття жителя регіону не формально, а на емоційному рівні. Але ця типологія є найпростішою й сприймається громадянами як буденна.

Регіональним ідентифікатором є й регіональна громадянськість. Це своєрідне «правило номер

три». Його обґрунтування полягає в тому, що стрижнем регіональної соціалізації є формування специфічних комунікативних потреб, зміст яких полягає в прагненні бути в контакт з місцевою громадою. Такі контакти свідомо регулюються індивідом залежно від особливостей рівня задоволення потреб, індивідуальної ідентичності.

Ми ведемо до того, що індикатором успішності регіональної соціалізації є сформована регіональна ідентичність, усвідомлення себе членом регіональної громади.

Значна частина закарпатців глибоко ідентифікує себе з регіоном, любить його, пишається ним. Проте в їхній свідомості поняття патріота регіону та члена громади різняться. Можна бути патріотом, але не почувати себе членом громади. Однією з причин цього є не тільки аморфність регіонального співтовариства, але й різниця в ментальності.

Соціалізація відбувається на тлі специфічної регіональної ментальності та є засобом відтворення цієї ментальності. Ментальність жителів регіону можна визначити як цілісні риси колективної свідомості й почуття громади, що виявляються в однотипних поведінкових реакціях і оцінках різних сторін життєдіяльності регіону.

Оскільки структура жителів неоднорідна за соціальними й демографічними ознаками, то є деякі розходження в ментальності різних соціально-демографічних і соціальних груп. Розуміння особливостей ментальності як у цілому мешканців регіону, так і окремих груп населення дозволить більш усвідомлено здійснювати соціальне управління, урахувувати потреби мешканців регіону, адекватно діяти в різних ситуаціях регіонального життя з урахуванням очікуваних реакцій. У демократичному суспільстві соціально адекватний соціальний менеджмент є гуманістично орієнтованим і більш ефективним.

Одним із важливих компонентів ментальності жителів регіону є їхнє особисте ставлення до регіону. Якщо людина любить регіон, значить, вона визнає його значимим для себе, вона визнає його як об'єкт, гідний себе, а себе визнає гідним йому. Тут також виявляються емоційні умови регіональної ідентифікації. Ідентифікувати себе як жителя конкретного регіону легше, якщо любиш його. Це також умова громадської активності, емоційна основа бажання взяти на себе відповідальність за долю регіону. У цілому долі регіону й людини переплітаються в позитивному аспекті цього взаємовпливу, якщо людина любить свій регіон. Тому багато в чому оцінка регіону залежить від особистого ставлення до нього. Той, хто любить регіон, готовий бачити в ньому більше позитивного, ніж ті, хто регіон не любить. Виходячи із синтезу понять любові й гордості за свою малу Батьківщину, можна виділити типологію жителів за характером регіональної ідентифікації.

До першого типу належать громадяни, які люблять регіон і пишуться ним (повна позитивна ідентифікація).

До другого типу – ті, хто любить регіон, але не пишеться ним (амбівалентна ідентифікація).

До третього типу – ті, котрі не люблять регіон і не пишуться ним (негативна ідентичність).

До четвертого типу – так звані нейтральні, тобто ті, котрі не визначилися, мають розмиту, нечітку ідентифікацію [3].

Переселенці можуть потрапляти в різні типові групи, і з ними слід працювати в напрямку про-світницької адаптації.

Варто пам'ятати, що негативно на рівень регіональної ідентичності впливає й соціально-економічне становище регіону. Якщо регіон нездатний задовольняти потреби людини, то вичерпується ресурс ідентичності. Навіть якщо людина має високу регіональну ідентичність у результаті успішної соціалізації, може виникнути ситуація, коли за умови постійного незадоволення потреб відбувається криза ідентичності без втрати загального рівня соціалізації. У цьому контексті відповідь дає поняття «регіональна громадянськість». Воно означає активне й свідоме включення громадян у справи регіонального життя, прихильність до інтересів регіону, готовність відстоювати їх. Але формування регіональної громадянськості залежить від рівня регіональної соціалізованості [3]. Незважаючи на це, регіональна громадянськість є елементом загальнодержавної громадянськості. Однак слід наголосити, що без регіональної громадянськості не може бути міцною й повноцінною загальною громадянськістю. І навпаки, регіональна громадянськість не може сформуватися без міцного підґрунтя загальної громадянськості. Протилежністю громадянськості є байдужість. Ідеться про тих громадян, рівень регіональної соціалізації яких знижений, тобто в них слабо виражена така частина регіональної свідомості, як громадянськість. Рівень регіональної громадянськості певною мірою може бути емпірично представлений ступенем активності у справах регіонального самоврядування. Регіональна громадянськість також тісно пов'язана з місцевим патріотизмом, або ж локалпатріотизмом, є його вищою формою.

Отже, варто погодитися, що регіональна громадянськість є характеристикою особистості, яка відображає певну позицію щодо рідної землі, регіону, природи, історії краю. Регіональна громадянськість включає культурно-національні цінності, суверенність, почуття єдності громади. Громадянин відчуває відповідальність за долю регіону, емоційно переживає його проблеми. На першому етапі становлення громадянськості формується почуття приналежності до регіону, особиста ідентифікація з регіоном. На більш високих

етапах регіональної соціалізації людина розглядає цінності регіону як власні [3].

Таким чином, внутрішньою умовою становлення громадянськості є розвинена особистість індивіда, яка сприймає новий регіон під впливом зовнішньої термінології («край», «батьківщина», «регіональність», «національність» тощо). Регіональна ідентичність і громадянськість є виявом регіональної суверенності. Проте ці поняття можуть неадекватно політизуватися й подаватися як посилення залежності від «центру», що подекуди розглядається пересічними громадянами регіону як обмеження їхнього права. Рівень почуття суверенності та регіонального патріотизму може перебувати в межах від активного відстоювання до пасивної позиції. Ця важлива якість може не усвідомлюватися, але проявляється за умови надлишкової політичної загрози для регіонального суверенітету від «центру» чи від бізнес-груп інших регіонів [5, с. 172–173].

Отже, бажаною моделлю й кінцевою метою процесу регіональної соціалізації є людина з високим рівнем розуміння громадянського обов'язку, усвідомлення своїх прав і свобод, здатністю до самозвіту. Це є гарантією громадських чеснот самого регіону й громадсько-суспільних відносин у ньому, зокрема в усвідомленні загальнодержавних, національних цінностей. У цьому процесі вимальовується й динамічний аспект регіональної свідомості, який є сприйняттям суб'єктом тієї частини реальності, що пов'язана з регіоном. Знання й уявлення про регіон не є продуктами індивідуальної свідомості. Особистість здобуває їх із навколишнього середовища в ході регіональної соціалізації, формує регіональну громадянську культуру, громадянську компетентність, сприяє ідентифікації жителів із регіоном і відчуттю єдності з громадою.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що попри стереотипні й інформаційно-зомбовані думки східноукраїнців про «нетолерантні» та «радикально-націоналістичні» настрої в регіонах Західної України, реальний стан речей є об'єктивно іншим. Так склалося історично, що ментальний сегмент регіональної культури західноукраїнця (і особливо закарпатця) сформований генетично в умовах співжиття різних національностей та народностей і має цікаві регіональні особливості, які вкоренилися в регіональному просторі й вплинули на визрівання особливого ліберального формату регіонального соціуму західноукраїнського зразка. Проте неможливо відкидати своєрідність і відмінність регіональних культур українського «східняка» й «західняка» [1, с. 80–82]. Більше того, багатонаціональний склад західноукраїнських регіонів – це симбіоз соціокультурного міксу з ментально-ліберальними рисами місцевих жителів, які, з одного боку, навчилися з повагою ставитися один

до одного, а з іншого – нетерпимо до зневаги політичними елітами «центру» своїх традицій. Тому важливим компонентом мирного співжиття є знову ж таки виважена етнонаціональна політика правлячих кіл стосовно регіональних культур. Толерантне співіснування різноманітних культур є індикатором людяності та гуманності західноукраїнського співтовариства, а отже, умовою цивілізаційного й організаційного єднання зі справжніми світовими

демократичними цінностями в перспективі. Але внаслідок обставин, пов'язаних із війною на Сході України, з'явилися вимушені внутрішні переселенці, яким необхідно враховувати особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та культурної адаптації з метою уникнення ймовірних загроз зіткнення ментальних і політичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Журженко Т. Міф про дві України: (з приводу ст. М. Рябчука «Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де)конструкція») / Т. Журженко // Сучасність. – 2003. – № 4. – С. 78–83.
2. Закарпаття не є лідером за кількістю переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zaholovok.com.ua/zakarpattya-ne-je-liderom-za-kilkisty-pere-selentsiv>.
3. Регіональна ідентифікація та соціалізація: сутність та якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://safari-perm.ru/osnovi-menedzhmentu/442-regionalna-identifikaciya-ta-socializaciya-sutnist-ta-yakosti.html>.
4. Судин Д. Українська національна ідентичність: змістовне наповнення в регіональному та віковому вимірі / Д. Судин // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. – Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, 2012. – С. 119–127.
5. Токар М. Сучасні загрози регіоналізму для Західної України / М. Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 1 (18): Матеріали міжнародної наукової конференції «Політичні кризи в державах і регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ століття». – Ужгород, 2015. – С. 172–174.

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Випуск 11

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 11,16. Замов. № 0218/4. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.